

Pavel Machonin, *1927, se od konce padesátých let podílel na obnovení československé sociologie a na významných sociologických výzkumech. Po nucené dvacetileté odmice se mohl vrátit ke svému oboru a nyní je vedoucím vědeckým pracovníkem v Sociologickém ústavu AV ČR. Napsal řadu studií, mj. studii *Sociální struktura Československa v předvečer Pražského jara* (1992). Je spoluautorem knihy *Czechoslovakia 1918–1992. A Laboratory for Social Change* (1996).

Pavčina Šťastnová, *1970, ukončila studium sociologie na FF UK a působí v Sociologickém ústavu AV ČR. Zaměřuje se na problematiku transformace sociální struktury a oblast sociální spravedlnosti.

Aleš Kroupa, *1962, vystudoval sociologii na FF UK. Od r. 1992 pracuje v Sociologickém ústavu AV ČR. Zabývá se změnami politického systému a účastní se výzkumu parlamentu.

Alice Glasová, *1953, absolvovala studium sociologie na FF UK. V současné době je odbornou pracovnící Institutu pro výzkum veřejného mínění v Praze.

studijní
EDICE texty

STRATEGIE SOCIÁLNÍ TRANSFORMACE ČESKÉ SPOLEČNOSTI

a jejich úspěšnost
v parlamentních volbách 1996

PAVEL MACHONIN
PAVLÍNA ŠŤASTNOVÁ
ALEŠ KROUPA
ALICE GLASOVÁ

nakladatelství
DOPLŇEK BRNO

A 97 - 03959

OBSAH

PODĚKOVÁNÍ	7
PŘEDMLUVA	9
1. VSTUPNÍ TYPOLOGIE STRATEGIÍ SOCIÁLNÍ TRANSFORMACE A MODERNIZACE	17
Vstupní (hypotetická) typologie transformačních strategií	24
2. PRÁVICOVÉ AUTORITÁRNÍ STRATEGIE	31
2.1. Radikální autoritární pravicový populismus s nacionálním zabarvením	31
2.2. Autoritární radikalismus s antikomunistickým zabarvením	38
3. LIBERÁLNĚ DEMOKRATICKÉ STRATEGIE	45
3.1. Konzervativní etatistický neoliberalismus	46
3.2. Liberální demokratismus s pravicovým zaměřením	61
3.3. Liberální demokratismus se sociální orientací	70
3.4. Státně intervencionistický sociální reformismus	80
3.5. Demokratický socialismus	89
4. LEVICOVÉ AUTORITÁRNÍ POPULISTICKÉ STRATEGIE – KOMUNISMUS	99
5. STRATEGIE VYMYKAJÍCÍ SE TYPOLOGIÍ	107
6. ÚSPĚCHY A NEÚSPĚCHY JEDNOTLIVÝCH STRATEGIÍ VE VOLBÁCH 1996	113
POUŽITÁ LITERATURA A PRAMENY	131

PODĚKOVÁNÍ

Tato knížka je jedním z výsledků výzkumu „Strategie a aktéři sociální transformace a modernizace v České a Slovenské republice“, podporovaného Grantovou agenturou České republiky jako projekt 403/95/0963. Její obsah volně navazuje na projekt Evropských společenství „System Change and Modernization“ CIPA-CT 930144, jehož se zúčastňují výzkumní pracovníci z Francie, Polska, Slovenska a České republiky. Oběma jmenovaným institucím děkujeme za poskytnutí grantů, jež nám umožnily studii připravit po stránce teoretické i empirické a také napsat. Výzkumy se konaly na půdě Sociologického ústavu Akademie věd České republiky v Praze (ředitel Michal Illner). Uskutečnil je tým výzkumu sociální transformace (vedoucí Pavel Machonin). Autoři plně využili příznivých podmínek, které jim vytvořilo vedení ústavu, spolupráce týmu pro studium politické transformace, jakož i kooperace s ostatními členy týmu pro výzkum sociální transformace. Připojujeme se k poděkování vyslovenému nakladatelstvím za významnou pomoc při vydání díla Nadaci Friedricha Eberta v Praze.

Poděkování náleží i nakladatelství Doplněk za ochotu a pružnost, s nimiž se ujalo vydání.

Říjen 1996

Autorský kolektiv

PŘEDMLUVA

Posláním obou výzkumů zmíněných v úvodním poděkování je mj. přispět k zjištění možných vývojových tendencí (tj. směrů dalšího historického pohybu české společnosti podmíněných dosavadními přeměnami) v období, které započalo v listopadu 1989 a pro jehož označení se vžil název postkomunistická sociální transformace. Pod tento pojem zahrnujeme přeměny jak politické a ekonomické, tak ideově morální.

Předpokládá se, že zmíněné vývojové tendence odpovídají v té či oné míře potřebám a zájmům různých společenských seskupení a jsou prosazovány jistými sociálními hnutími, různými společenskými institucemi – mezi nimi především politickými stranami – a představiteli těchto hnutí a institucí, tj. jednotlivci, schopnými sociálně významné potřeby a zájmy vyjádřit a přispívat k jejich praktické realizaci. Takový pohled ovšem nevylučuje existenci jednotlivců, především významných myslitelů, kteří svými ideami přesáhnou meze dané aktuálně existujícími sociálními potřebami a zájmy, a jsou proto obtížně zařaditelní jako představitelé toho či onoho sociálního seskupení nebo hnutí. Stejně tak se setkáváme s institucemi, které se podobnému jednoznačnému sociálnímu začlenění vymykají na základě svého specifického odborného zaměření, přesahujícího bezprostředně dané zájmové pole soudobých sociálních poměrů. K tomu směřují např. myslitelé a některá hnutí zabývající se ekologickou nebo demografickou problematikou. Avšak i v tomto případě vyjadřují jednotlivci nebo instituce dlouhodobé potřeby a zájmy společnosti nebo lidstva a dávají podněty, na něž sociální seskupení, hnutí a instituce musejí dříve či později reagovat.

Ostatně ani v případech zjiitelných vazeb mezi sociálními potřebami a zájmy na jedné straně a reakcí různých institucí či individuů na jejich realizaci na straně druhé nebyvají souvislosti vždy jednoznačné a přímočaré. Sociální seskupení a hnutí mohou vytvářet různé, ne vždy zcela sourodé zájmové konglomeráty; instituce a jednotlivci mohou vyjadřovat potřeby a zájmy jednotlivých seskupení, několika různých skupin, ba i celých národních a státních společností, popř. nadnárodních seskupení. Zájmy a potřeby těchto seskupení mohou do jisté míry prosazovat různé institucionální subjekty. A naopak, tatáž instituce může být do té míry vnitřně nesourodá, že její různé články (např. křídla politické strany, nebo jednotliví reprezentanti) mohou tlumočit a prosazovat i protikladné zájmy několika různých sociálních skupin. Tu pak bývá obtížné rozeznat, co je pouhou dílí modifikací celkového typu strategie, a co naopak znamená, že jednotlivec nebo frakce nějakého politického subjektu se v některé z otázek přimyká ke strategiím jiného typu. Dokonce ani souvislost mezi jednotlivými typy strategií a nejčastějšími subjekty, jež se angažují v jejich formulaci a prosazování, totiž politickými stranami a hnutími, nebývá vždy jednoduchá. Tato sociologická studie je věnována analýze strategií sociální transformace spíše než strategiím jednotlivých politických subjektů, zabývajících se sociálními přeměnami; ta by se mohla stát předmětem doplnění, avšak přece jen trochu odlišné profilovaného výzkumu politologického. Bylo by proto mylné redukovat rozboru a úvahy o různých typech strategií na charakteristiky těch či oněch politických stran. V historickém procesu se dokonce stává, že podobné strategie rozvíjejí v časové návaznosti různé politické subjekty a že i strategie téhož subjektu se nezářda v historickém čase proměňují. Podobné vnitřní inkonzistence můžeme zaznamenat i v myšlenkách a strategických formulovaných tými individui v různých obdobích jejich života, někdy však i v jednom a tomž okamžiku.

Pro označení sociálních, institucionálních a individuálních subjektů zúčastňujících se tak či onak sociální transformace (včetně těch, kteří její realizaci brání) používáme souhrnného pojmu „aktéři“. Tento pojem uvedl do povědomí odborné sociologické veřejnosti – a dal tak podnět k jeho značné frekvenci v soudobé společenskovědní literatuře – francouzský sociolog A. Touraine [1984] v době, kdy mohl být uplatněn při analýze vážné krize státní socialistických společností, pokusů o jejich „přestavbu“ a posléze o jejich svržení a překonání v procesu postkomunistické transformace. Neméně často se v souvislosti s pojmem „aktéři“ vyskytuje pojem „strategie“ jako vyjádření určitého soustavného ideového i praktického úsilí směřujícího k zásadní společenské změně ve směru, který sociální, institucionální nebo individuální aktéři považují za žádoucí či oprávněný a který zpravidla odpovídá určité tendenci společenského vývoje.

Pro úroveň zobecnění a výkladu v této knížce je pojem „strategie“ klíčový: je vlastně pojednáním o důležitých typech transformačních strategií v naší zemi. Prosíme však čtenáře, aby si uvědomil, že pojem „strategie“ je pro nás současně jakousi završující pojmovou zkratkou, spojující objektivní i subjektivní reálnou sociálně politickou tendenci, její sociální pozadí, sociální, institucionální i individuální aktéry (včetně politických reprezentantů a mluvčích), jakož i jejich ideologie, programy a vlastní dílí strategie, ba dokonce i typické prostředky jejich realizace.

Nedomníváme se ovšem, že by sociální (ekonomickou, politickou a ideově morální) transformaci bylo obsahově směřování našeho polistopadového vývoje vyčerpáno. Soudíme, že jde o ještě hlubší společenský proces, v jehož průběhu dochází a zejména bude docházet k dalším kulturně civilizačním změnám, jejichž podstatu snad nejlépe vyjadřuje pojem „modernizace“. Modernizační změny, přibližující naši zemi na úroveň vyspělých evropských zemí, považujeme za neoddelitelnou součást hlubinných přeměn naší společnosti. Proto také všechny sociálně transformační strategie hodnotíme i ze speciálního zorného úhlu jejich přístupu k modernizaci české společnosti.

Jisté možnosti empirického zkoumání takto vymezené problematiky dávají reprezentativní kvantitativní sociologická šetření. Jedno z nich – polsko-česko-slovenské výběrové šetření „Strategie a aktéři sociální transformace a modernizace“ – bylo uskutečněno v létě 1995 a přineslo řadu zajímavých poznatků. Část z nich byla zpracována ve formě zprávy pro Evropské společenství [National Report 1996]. K mezinárodnímu srovnání se konala v říjnu 1996 v Praze konference. Nevýhodou reprezentativního šetření na základě standardizovaných dotazníků ovšem je, že skuteční aktéři, zejména pak nevyjmenovanější z nich, jichž bývá z povahy věci v reprezentativním výběru mezi dotázanými jen nevelká část, nemohou být dostatečně podrobně charakterizováni a nemají možnost při standardním dotazování obsáhleji vyjádřit své strategické orientace.

Proto byly použity další výzkumné nástroje, které umožňují hlubší a podrobnější vhléd do problematiky. Výzkumný tým vedený Pavlínou Štátnovou za účasti Aleše Kroupy (oba Sociologický ústav AV ČR) a Alice Glasové (Institut pro výzkum veřejného mínění Českého statistického úřadu v Praze) provedl v období od října 1995 do května 1996 za pomoci několika kvalifikovaných tazatelů 53 podrobnějších kvalitativních rozhovorů se státními, politickými, ekonomickými a kulturními činiteli, představiteli důležitých institucí, včetně církvi, odborníky relevantních oborů, publicisty a morálními autoritami různých názorových orientací, avšak vesměs celostátního významu. Vzhledem k tomu, že předmětem výzkumu byly strategie sociální transformace, věnovala se záměrně pozornost nejen politickým vůdcům a ideologům, nýbrž i odborníkům

z celé řady oblastí, kteří byli schopni vyjádřit ty či ony společensky závažné potřeby a zájmy a zformulovat své představy o strategických současných a budoucích sociálních přeměn. Teprve z takto pojatého komplexu odborně vnitřně strukturovaných názorů bylo možno utvořit souhrnný sociologický, nikoli pouze politologický obraz jednotlivých typů zkoumaných strategií. S výjimkou reprezentace jedné z vládnoucích koaličních stran byly zastoupeny svými významnými nositeli všechny důležité strategické orientace. I v jediném případě, kdy politici odmítli podat požadované informace, poskytl je ochotně odborník téhož zaměření a názory politiků byly zkoumány prostřednictvím jejich projevů v tisku. Velká většina dotazovaných si přála zůstat anonymní. Jejich výroky budou proto v textu označeny obecnější charakteristikou instituce, které reprezentují, popř. jejich postavením, které uvádíme v hranatých závorkách.

Informace získané v těchto rozhovorech byly doplněny rozsáhlou obsahovou analýzou programových dokumentů a jiných deklarací obhajujících strategie všech významných politických stran, státních institucí, zájmových asociací, jakož i tiskových projevů „vrcholových aktérů“ z období od října 1995 do května 1996. Celkem bylo takto analyzováno 20 programových dokumentů a 543 publikací, převážně časopiseckých článků.

Pomocí studia programových dokumentů jsme se nejtěsněji přiblížili k charakteristice praktického aspektu analyzovaných strategií. Přestože na mnoha místech studie přihlížíme i k obecně známým „historickým činům“ celé řady institucionálních aktérů, spjatých s tou či onou strategií, nečiníme si nárok na rozbor praktických strategických aktivit v období postkomunistické transformace ani z hlediska politických dějů současnosti, ani z hlediska politickovědní analýzy nedávných událostí. Základem našich úvah zůstávají empirická data kvalitativní povahy, informující především o postojích, hodnoceních a strategických orientacích individuálních, sociálních a institucionálních aktérů, sebraná právě popsánými způsoby. Vzhledem k tomu, že jde o výzkum kvalitativní, orientovaný především na obsahové otázky, nerozlišujeme přitom sebrané informace z hlediska jednotlivých zdrojů. Názor, který jsme zjistili jako existující, bereme v úvahu bez ohledu na to, zda pochází z výzkumu vrcholových aktérů, obsahové analýzy tisku nebo programových dokumentů. Závěrečná konfrontace takto získaných poznatků s výsledky voleb je v jistém smyslu konfrontací ideových deklarací s realitou, vyjádřenou hlasováním voličů, kteří se nepochybně při svém rozhodování nejvíce ze všeho přidržovali své praktické životní zkušenosti, nashromážděné zejména v období 1992–1996. Až analýzou výsledků voleb vstupuje do naší studie hledisko kvantitativní.

Poněvadž rozhovory s „vrcholovými aktéry“ i obsahová analýza byly uskutečněny v období před strategicky významnými volbami 1996, o nichž bylo

známo, že mohou signalizovat vstup na důležitou křižovatku dalšího vývoje transformace české společnosti, přinesly oba výzkumné postupy empirické poznatky skutečně významné pro formulaci hlavních existujících typů strategií sociální transformace. Na druhé straně toto časové omezení znamená, že strategické orientace formulované v období před volbami 1996 nemusí být dnes už přesně totožné s obměněnými strategiemi, popř. taktikami, které byly např. parlamentní politické strany nuceny formulovat na základě povolební situace, jež mnohé z nich donutila k dosti neočekávaným kompromisům. O to zajímavější však je porovnat si např. text prohlášení menšinové vlády s předvolebními strategickými orientacemi jejich jednotlivých stran, stejně tak jako předvolební prohlášení sociální demokracie s jejími postupy, jimiž umožnila ustavení menšinové vlády. A samozřejmě, respektování autentického obsahu předvolebních strategií je klíčové významné pro správné pochopení a ocenění výsledků voleb i možného budoucího vývoje v České republice.

Jako třetího, doplňujícího výzkumného nástroje bylo použito poněkud širšího, rovněž převážně kvalitativního, avšak méně podrobného šetření aktérů lokální (popř. podnikové) či regionální úrovně. Šetření záměrně vybraných dotázaných reprezentujících široké zájmové spektrum provedl Libor Konvička ze Střediska empirických výzkumů v Praze (STEM) na základě dotazníku, vypracovaného výzkumným týmem Sociologického ústavu, za pomoci svých tazatelů v terénu. Tento výzkumný nástroj se ukázal být nejméně efektivním ze všech použitých. Vzhledem k menší zkušenosti tazatelů s kvalitativními technikami a vzhledem k přílišné specializovanosti dotazovaných a jejich omezené schopnosti podílet se na formulaci obecnějších strategií přinesl méně nových poznatků, než se očekávalo. Přesto přispěl především ke zpsnění vstupní typologie strategických orientací i k jistému ověření jejich širšího sociálního zázemí.

S ohledem na uvedené kvalitativní postupy byla za účasti všech výzkumníků zformulována vstupní typologie vhodných strategií sociální transformace, o jejíž konstrukci se podrobněji zmíníme v první kapitole. Poté bylo možno připravit na základě analýzy shromážděných materiálů věcné charakteristiky jednotlivých typů transformačních strategií, jejich sociálního a institucionálního zázemí, interpretovat je a zhodnotit z hlediska celkového směřování postkomunistické transformace, popř. modernizace české společnosti. Tak vznikla nejdůležitější a nejinformativnější část této knihy, kapitoly druhá až pátá. Usilujeme v nich o relativně úplný kvalitativní popis, nebo aspoň ilustraci zkoumaných strategických směrů. Abychom přinesli co možná věrně konkrétně historické „portréty“ jednotlivých typů strategií, nevynecháváme přitom žádný z jejich důležitých obsahových prvků, i když některé z nich jsou natolik společné, zejména protransformačním strategiím, že to může působit jako opakování již

řečeného. Příkladem je např. názor, že transformace přinesla celé společnosti demokratické svobody. To, zda se některý z takovýchto „obligátních“ prvků opakuje, nebo nikoli, může být velmi důležitým indikátorem při zvažování, zda jde o strategii v zásadě protitransformační, či protitransformační. Jsme si ovšem vědomi, že toto pojetí knížku poněkud zatěžuje popisné působícími pasážemi. Chtěli jsme však docílit dvojího:

- a) Aby naše vlastní interpretace, zobecňující postřehy a případné, ať už pozitivní, nebo negativní ocenění byly vždy vyzvočovány ze skutečně vyslovených názorů představitelů jednotlivých strategií, z jejich programových dokumentů, popř. obecně dostupných faktických informací o reálném chování různých hnutí a institucí. (To platí i pro ty části textu, při nichž necitujeme doslova z rozhovorů, dokumentů nebo tiskových projevů, nýbrž shrnujeme nebo parafrázujeme názory příznačné pro jednotlivé strategické směry. V nich zpravidla vycházíme z programových dokumentů některého z typických politických institucionálních aktérů té které strategie. Pokud není v takovém případě uveden výslovný odkaz, jde o parafrázi textu programových dokumentů uvedených v použité literatuře a pramech v závěru knížky.) V každém případě jsme dodržováním uvedené zásady docílili uplatnění velkého rozsahu přímých i nepřímých citátů z úvah mnoha otevřených hlav o problémech naší společnosti. Ať už čtenář této publikace sympatizuje s kteroukoli z analyzovaných strategií, nemůže mu nikdy uskodit, uvědomí-li si, že i za názory hnutí, směrů a jednotlivců, kteří mu nejsou sympatičtí, je skryto určité myšlenkové úsilí, jistá originalita a obvykle buď osobní, nebo zprostředkovaná životní a sociální zkušenost. Pokud tímto způsobem zkoumání a prezentace přispějeme k lepší vzájemné informovanosti různých směrů o celém souboru uvažovaných strategií sociální transformace a k navázání zasvěcenějšího a méně apriorně zaujatého dialogu mezi různými institucionálními i personálními aktéry transformace, budeme si takového výsledku velmi cenit. Za užitečné budeme považovat i to, jestliže naše knížka napomůže obsahovému vyjasnění, a tím třeba i věcnému zpřesnění a vyostření skutečně zásadních sporů o budoucí podobu naší společnosti. I to je mnohem lepší než zarytá apriorní zaujatost, ne vždy opřená o skutečné poznání podstaty názorů protivníka.
- b) Aby knížka přinesla dostatečné poznatky nejen o celkové struktuře hlavních typů strategií sociální transformace, nýbrž i dostatečně ucelené, konkrétní, doložené a autentické informace o každém z rozebíraných typů strategií. Předpokládáme, že zachycení obou dvou těchto rovin poznání naším výkladem umožní jak současně, tak budoucímu čtenáři (mj. např.

i historikovi, sociologovi, ekonomovi či politologovi) učinit si přehled jak o celku, tak o částech složité struktury formování strategií sociálních přeměn na závažné historické křižovatce.

V každé podkapitole, věnované jednomu typu transformační strategie, se po vstupní obecné charakteristice směru zabýváme tím, kdo jsou její sociální nositelé a jimi předpokládané opory (o faktických sociálních oporách bude řeč spíše až v závěrečné kapitole, pojednávající o výsledcích parlamentních voleb); jak její představitelé a příslušné dokumenty hodnotí dosavadní průběh transformace; jaká je vize budoucnosti, k níž daná strategie směřuje, přičemž zvláštní část je věnována názorům na modernizaci; jakými prostředky, v jakých spojenectvích či konfliktech ji budou realizovat. Uzavíráme vždy stručným shrnutím a zobecňujícím hodnocením.

Hned na tomto místě jsme povinni konstatovat, že pasáže věnované „modernizačním vizím“, příznačným pro analyzované strategie, jsou svým rozsahem a částí i obsahem velmi skromné ve srovnání s tím, kolik místa jsme mohli věnovat problematice sociální, tj. ekonomické, politické a morálně ideové. Tato asymetrie, jež nás dokonce donutila vypustit slovo „modernizace“ z původně zamýšleného titulu knížky, není důsledkem teoretického či výzkumného zanedbání z naší strany. Vyjadřuje však minimální pozornost, kterou aktéři sociální transformace, počínaje rokem 1989, popř. dokonce už i předchozím obdobím ideové přípravy „sametové revoluce“, problematice modernizace české společnosti věnovali. Tomu ostatně odpovídá do značné míry i nedostatečné tempo a rozsah fakticky realizovaných modernizačních procesů v první etapě postkomunistické sociální transformace, zakončené parlamentními volbami 1996.

Výsledný text informativní části knížky, věnované jednotlivým typům strategií, je amalgamem přínosů tří autorů. Pavlína Štátníková, která práci na této části knihy redigovala, přitom uplatnila rozbor výsledků kvalitativního výzkumu „vrcholových“ aktérů i některé poznatky ze studia materiálů získaných šetřením aktérů lokálních a regionálních. Aleš Kroupa přispěl ucelenými texty analyzujícími programové dokumenty politických stran a tiskové projevy politických činitelů, tedy charakteristikou stranicko-politických institucionálních aktérů. Alice Glasová zpracovávala obsahovou analýzu ostatních tiskových projevů.

Poznatky shrnuté v charakteristikách jednotlivých typů strategií mohly a musely být konfrontovány s výsledky voleb, které pomohly přesněji kvantifikovat sociální mohutnost jednotlivých typů strategií a současně strukturálně identifikovat sociální oporu těch z nich, jejichž větší kvantitativní rozsah, vyjádřený ve volebních výsledcích, to umožnil. Alice Glasová přispěla k této práci statistickým rozбором povolebního výzkumu Institutu pro výzkum

veřejného mínění, který nám byl laskavě dán k dispozici ředitelkou tohoto ústavu Eliškou Rendlovou. Podobný povolební výzkum STEM, stejně tak jako výzkum účastníků voleb provedený touto institucí v den voleb, nám s laskavým svolením ředitele Jana Hartla statisticky zpracovala Věra Haberlová. Třetí laskavost nám prokázala agentura Factum v čele s ředitelem Janem Herzmanem a televize Nova, kteréžto instituce nám daly k dispozici důležité tabulkové výstupy z rozsáhlého šetření účastníků voleb. Všechny jmenované instituce nám postoupily výsledky své kvalitní výzkumné práce ochotně, rychle, v požadované formě a zcela nezištně. Patří jim za to náš upřímný dík. Nemusíme snad ani zdůrazňovat, že za interpretaci poskytnutých dat odpovídají pouze autoři této studie. Šestou kapitolu, věnovanou konfrontaci naší typologie s volebními výsledky a úvahami o možné budoucnosti, stejně tak jako předmluvu a první kapitolu, v níž se charakterizuje vstupní typologie strategií a ličí se její vznik, napsal Pavel Machonin.

VSTUPNÍ TYPOLOGIE STRATEGIÍ SOCIÁLNÍ TRANSFORMACE A MODERNIZACE

Koncem osmdesátých let bylo zřejmé, že státně socialistický systém ztrácí v českých zemích postupně podporu velké většiny společnosti. Bylo jen otázkou času, kdy se vytvoří taková kombinace mezinárodních a vnitřních faktorů, jež umožní jeho pád. Tato situace nastala v polovině listopadu 1989. Rychle se ukázalo, že tehdejší komunistický režim už není s to se postavit na obranu „normalizovaného“ společenského uspořádání, jež bylo obyvatelstvu vnuceno cizí okupací. Vyšlo rovněž najevo, že tentokrát nelze se žádnou dodatečnou intervencí v jeho prospěch počítat. Podpora obyvatelstva „sametové revoluci“ byla proto neobyčejně široká. Dokonce i velká část řadových komunistů podporovala demokratické přeměny. Až do dnešního dne drtivá většina dotazovaných ve všech sociologických výzkumech hodnotí právě nastolení demokracie a rozšíření možností svobodné seberealizace individua jako nejvýznamnější přínos listopadu 1989 a následných postkomunistických přeměn.

Jako po každém hlubším politickém převratu, vynořila se již tehdy v krátkém čase po klíčových mocenských změnách otázka, co dál. K čemu využít nastolovaných pluralitně demokratických poměrů? Jaké cíle si má společnost při své hlubší přeměně klást? Spontánní názory obyvatelstva na tuto otázku, tehdy ještě nepříliš ovlivněné následným působením nových politických elit, byly strukturovány dost pozoruhodně. Krátce po 17. listopadu uskutečnil Institut pro výzkum veřejného mínění dva výzkumy, v nichž české obyvatelstvo zaujalo toto stanovisko:

Tab. 1: **Percentuální četnosti odpovědí na otázku „Mysleli si, že naše společnost by se měla vyvíjet:**

	Lистопад 1989	Prosinec 1989
socialistickou cestou;	44	41
kapitalistickou cestou;	3	3
něčím mezi tím;	47	52
je mi to jedno;	3	2
nevím.	3	2

[Archiv IVVM]

Odpovědi doporučující „socialistickou cestu“ ovšem v tehdejší atmosféře ve své drtivé většině v žádném případě neznamenal požadavek návratu k nedemokratické minulosti státního socialismu. Byly spíše spjaty s reminiscencemi na tehdy ještě živý odkaz Pražského jara 1968, tj. reformovaného, demokratického socialismu „s lidskou tváří“. Uplatnění kapitalistických principů společnosti si lidé tenkrát nedovedli představit jinak, než jako jakousi kombinaci se socialistickými prvky, tedy ve formě modelu, kterému dnes mnozí ve shodě s mezinárodní terminologií, iniciovanou zejména tvůrci tzv. západoněmeckého ekonomického zázraku, říkají sociálně tržní ekonomika.

Oba výzkumy zachytily opravdu jen počáteční, spontánní stav společenského vědomí, jak se vytvořil jako bezprostřední reakce na novou, přece jen nečekanou a náhlou politickou změnu. V následujícím období se rychle vytvořila kolem původního disidentského jádra a jeho intelektuální demokratické opory nová politická (a ideologická, mimo jiné i žurnalistická) elita, v níž stále větší úlohu hráli představitelé někdejší „druhé společnosti“ komunistického systému, lidé, jimž byl státní socialismus příliš těsný a kteří své vzestupné ekonomické, politické i kulturní kariéry zahájili, popř. v nich s výrazným urychlením pokračovali, po roce 1989. Z počátku v této elitě, sdružující se především v Občanském fóru, hrála dominantní úlohu liberálně demokratická ideologie, poměrně tolerantní k jiným názorům, s výjimkou ideologicky a politicky právě překonávaného „normalizačního“ komunismu. Když se v letech 1990-1992 tato elita postupně diferencovala na radikální liberálně konzervativní, umírněný centristický liberálně demokratický a počínající sociálně demokratický proud, podařilo se – ne bez podpory vlivných mezinárodních institucí a vlád některých západních zemí – rozhodující iniciativu, podobně jako v téže době v jiných postkomunistických zemích východní střední Evropy (s výjimkou Slovenska), uchopit liberálně konzervativnímu křídlu, reprezentovanému Občanskou demokratickou stranou, popř. jejími pravicovými spojenci. Koalice těchto sil, jednoznačně vedená Občanskou demokratickou stranou, zvítězila ve volbách 1992. Její vedoucí složka, Občanská demokratická

strana, se dohodla s Hnutím za demokratické Slovensko o rozdělení federace. Nová mocenská elita (samozřejmě s jistou mírou občanské podpory) vytvořila novodobý český stát pod pravicovou vládou s vyloučením nejen extrémních populistických autoritárních politických seskupení, nýbrž také demokratického levého středu. Za aktivní podpory hromadných sdělovacích prostředků a jiných ideologicky angažovaných skupin inteligence ovlivnilo toto politické seskupení společnost ve velké míře i ideologicky. To bylo ovšem možné pouze za aktivní podpory těch společenských vrstev, které po počátečním všeobecném poklesu životní úrovně na přelomu let 1990-1991 začaly na postupném zlepšování ekonomické situace profitovat, popř. doufaly v možnost dalšího zlepšování svých pozic na základě slibných ekonomických předpovědí konzervativních neoliberalů. Výrazný příklon k neoliberalním vizím byl v letech 1992-1993 zaznamenán především mezi novými podnikateli včetně vznikající skupiny živnostníků, mezi inteligencí, včetně části nižšího odborného personálu, jakož i mezi mladými lidmi, z nichž mnozí patřili k těm doufajícím. Bez ovlivnění tímto proudem nežlústalo ani kvalifikované dělnictvo a dokonce i ta – dosti značná – část důchodců, jejichž životní úroveň v tomto období neklesla více, než životní úroveň zaměstnanců. A tak na počátku existence samostatného českého státu byly představy nejméně dvou třetin české dospělé populace formovány neoliberalní virou ve všemocné a blahodárné působení tržních automatismů a ji odpovídající pravicovou nebo pravicově centristickou politickou ideologií. Tomu napomáhal povlnový, ale přece jen stálý vzestup průměrných reálných příjmů na bázi makroekonomické rovnováhy, který v polovině devadesátých let zhruba vyrovnal propad průměrné životní úrovně z počátku transformace. Stále ještě silné tendence k státnímu paternalismu a rovnostářství, zvláště výrazné mezi skupinami, které na transformaci relativně prodělávaly (zemědělci, nekvalifikovaní dělníci, rutinní nemanuální pracovníci, obyvatelé vesnic a menších měst, rodiny s větším počtem dětí a rodiny neúplné, část staršího obyvatelstva, která měla nízké důchody), byly zprvu vyrovnávány obezřetnou sociální politikou vlády, která na rozdíl od pravicových vlád v tehdejších Polsku a Maďarsku a střídajících se vládních garnitur na Slovensku zabránila hromadné nezaměstnanosti a extenzivnímu růstu chudoby.

Vliv neoliberalní a pravicové ideologie, vztahující se k formulaci a propagandě představ o budoucnosti, kulminoval v první polovině roku 1993. Nová česká pravicová politická i duchovní elita se opěla o duchovní arzenál vytvořený jejími předchůdci, učiteli i současníky (např. F. A. von Hayek, M. Friedman, M. Thatcherová, G. Sachs, L. Balcerowicz, N. Fukuyama a mnozí jiní) i o některá aktuální díla, pohořelě analyzující situaci po roce 1989 v bývalých postkomunistických zemích jakožto počátek přechodu k jednoznačně určené budoucnosti,

odpovídající ideálnímu modelu liberálně demokratického kapitalismu vyspělých zemí. K takovým dílům patří práce [Kornai 1990; Przeworski 1991; Touraine 1991; Sztompka 1992], také však studie R. Dahrendorfa [1990], jehož výklad pojmu „otevřená společnost“ je specifikován natolik jasně, že k uvedenému modelu nepochybně náleží. Patří sem i studie dalších „transitologů“, především politologů a neoliberálních ekonomů, koncipující jednocestné modely převážně normativního charakteru. Pod záminkou jinak oprávněné kritiky tzv. „třetí cesty“, již se rozumělo nekritické, eklektické a nepřísliš reálné spojování zdanlivých předností socialismu a kapitalismu, byl v letech 1992-1993 vládnoucí elitou zcela v duchu její neoliberální ideologie systematicky a razantně odmítán jakýkoli pokus o vypracování alternativních či pouze variantních představ o možné budoucnosti a o strategiích, jak se k ní přiblížovat. Zapomnělo se přitom zcela, nebo to bylo vědomě zamlčováno, že i ty neúspěšnější kapitalistické společnosti, jejichž modelový význam pro koncipování naší optimální budoucnosti je nepochybný, prošly ve svém historickém vývoji, tedy ve vzdálenější nebo méně vzdálené minulosti, popř. procházejí v současnosti, hlubokými modernizačními a sociálně reformními procesy, které rozhodně nelze jednoznačně ztotožnit s neoliberálními a pravověrně konzervativními představami o ideálním společenském uspořádání, o konci historie apod. Platí to nejen o společnostech skandinávských, ale také o Německu, Francii, Rakousku, a dokonce i o Velké Británii, kde se ani neoliberální vlády konzervativců nepodařilo vymýtit všechny důsledky dříve uskutečněných sociálních reforem. Sociální „stát blahobytu“, jak byl praktikován v těchto zemích, byl politickou elitou interpretován jako vyčerpaný a nefunkční model, přičemž se nepřipomínalo, že reálné životní poměry velké části českého obyvatelstva jsou stále ještě značně vzdáleny i těm nejběžnějším standardům soudobého vyspělého kapitalismu.

Tyto homogenizující a idealizující představy o budoucnosti nasly určitý ohlas také v české sociologii. Nedá se však říci, že by v tomto přece jen empiričtější, a proto i realističtější vědním oboru jednoznačně dominovaly. Již na přelomu roků 1989-1990 vznikl v průběhu prací na souboru sociologických analytických a prognostických studií pozoruhodný text [Musil, Linhart 1990], v němž se klade otázka nadcházející politické volby mezi několika variantami budoucího hospodářského a politického uspořádání (tehdy ještě) československé společnosti. Oba autoři soudili, že v úvahu připadají zejména „smíšené systémy“ tří variant: sociálně liberální, sociálně demokratické a demokraticko-socialistické.

Empirické studium sociální zkušenosti obyvatelstva, a již shrnuté v objektivních indikátorech chování obyvatelstva (např. těch, jejichž pomocí se zjišťovala narůstající příjmová, vlastnická a majetková diferenciace), nebo vyjádřené

ve stále různorodějších postojích a hodnotových orientacích obyvatelstva, vedlo jak v České republice, tak v jiných zemích, prožívajících obdobné procesy, k novému poznání. Především byla podrobena kritice zjednodušující představa postkomunistického vývoje jako jednosměrného, normativně daného přechodu k ideální budoucnosti a byla nahrazena představou historické změny, tj. sociální transformace, s několika možnými alternativami a variantami budoucnosti, s různou mírou pravděpodobnosti realizace a, pravda, také s různou mírou žádoucnosti z hlediska dlouhodobě pojatých potřeb a zájmů společnosti. Jednotlivé prvky takového pojetí se rodily v řadě sociologických studií, viz např. [Offe 1991; Stark 1992 a; Mokrzycki 1992; Kende 1994; Rychard 1993] a mnozí další. Explicitně byla teorie přechodu kritizována dvěma na sobě nezávislými studiemi a nahrazena pojetím postkomunistického vývoje jako (historické) transformace s variantní budoucností [Stark 1992 b; Machonin 1992]. Stala se jedním z metodologických principů české účasti na mezinárodním výzkumném projektu „East Central Europe 2000“ [Illner 1993] a umožnila na bázi tohoto projektu zformulovat již určitější představy o tendencích a strategiích budoucího sociálně politického vývoje v České republice. Studii, v níž se tak stalo [Machonin 1994], můžeme pro účely této naší práce považovat za vyjádření obecných hypotéz, jejichž ověření se zabýváme v empirických výzkumech aktérů a strategií sociální transformace. V ní byla rovněž publikována hypotetická typologie možných transformačních strategií zformulovaná již dříve ve výzkumném týmu (srov. [Machonin 1993]).

Při základním zjištění existence převládajících, demokraticky dosaženého konsensu v hlavních problémech transformující se společnosti byla v uvedených studiích zaznamenána i zřetelná tendence k diferenciaci až polarizaci jak v sociální realitě, tak v postojích obyvatelstva. (Analýzou výsledků dvou výzkumů z roku 1993 jsme v dalších pracích dospěli k závěru, že ve srovnání s obdobím počátku transformace již vzrůstá souvztáhnost mezi diferencujícím se objektivním sociálním postavením obyvatelstva a jeho sociálně politickými postoji a orientacemi. Především se prokázalo, že hodnocení dosavadního průběhu transformace i jejich vyhlídek, diferenciace hodnotových orientací na škále liberalismus – státní paternalismus, a zejména politické preference pro jednotlivé strany, seřazené zhruba na pravo – levém kontinuu, stále výrazněji korelují s objektivně existujícími sociální hierarchií, ať už byla vyjádřena v tzv. třídní klasifikaci nebo ve stratifikační hierarchii podle ukazatelů souhrnného sociálního postavení, statusu, jakož i se vzorci sociální mobility jednotlivců v období 1988-1993 [Machonin, Tuček 1994; 1996].) Postupnou eliminaci z teoretické zaznamenaných, popř. podrobněji definovaných možných typů budoucího vývoje v bývalých komunistických zemích jsme vymezili několik

základních, odpovídajících českým specifikům, a majících tudíž oporu v empiricky zjištěných objektivních tendencích i odpovídajících změnách subjektivních postojů a orientací. Považovali jsme je proto za tendence reálně připadající v úvahu. Měli jsme přitom na mysli jak již existující a zaznamenané objektivní či subjektivní trendy a tendence, tak modely budoucího společenského uspořádání, jak sociální a politické aktéry podporující tyto tendence a prosazující jim odpovídající modely, tak jejich více či méně propracované programy a strategie. Všechny tyto fenomény jsme označili jako sociálně politické. Každá z tendencí a strategií měla své vlastní „sociální zázemí“, reprezentovala potřeby a zájmy již existujících nebo nově se vynořujících sociálních skupin a navrhovala i prosazovala určitý model sociálního uspořádání. Současně pak každá z nich stimulovala existenci a aktivity různorodých sociálních hnutí a sdružení – mezi jinými také politických stran. Tyto institucionální subjekty uplatňovaly ideologie, programy a strategie, dílem již vypracované v minulosti (ať už v domácích, nebo mezinárodních podmínkách), dílem nově reagující na historicky vzniklé konkrétní okolnosti. Politická hnutí a strany pak usilovaly a usilují o získání nebo udržení politické moci, aby mohly své programy realizovat. Na základě těchto komplexních vzájemných souvislostí jsme dali možnostem budoucího vývoje prostá jména, převzatá z mezinárodního slovníku politické vědy či politické praxe, majíce však na mysli nikoli především konkrétní politické strany či hnutí, nýbrž spíše zásadní ideologické a politické orientace s jejich zjištěným sociálním zázemím a programem, tedy jistě strategie sociálních přeměn. Neznamená to však, jak ještě níže vysvětlíme, že spolu s převzetím části terminologie, popř. pojmového aparátu politické vědy, opouštíme pole sociologie a jejího soustředěného zájmu o komplexní problémy sociální transformace. Východiskem vývoje, jak jsme jej formulovali v průběhu výzkumných prací v květnu 1993 a publikovali o rok později, měl tuto podobu:

V souladu s předchozími analýzami... existují v současnosti pro nejbližší dekádu v českých zemích tyto možnosti sociálně politického vývoje:

- a) *liberálně demokratické změny s konzervativními modifikacemi;*
- b) *liberálně demokratické změny s modifikací typu „welfare-state“;*
- c) *liberálně demokratické změny „bez atributů“;*
- d) *populistické změny kombinované s levicovým autoritarismem;*
- e) *populistické změny kombinované s pravicovým autoritarismem.* [Machonin 1994: 84]

Pokud jde o pravděpodobnost realizace vypočtených vývojových tendencí, mají podle empirické evidence (výsledků voleb, poznatků z výzkumu politických preferencí a hodnotových orientací i pozorování politického chování

obyvatelstva) konzervativní liberální demokraté, mj. se svým důrazem na úlohu státního pořádku, největší předpoklady že prosadí v nejbližší budoucnosti. Očekávané narůstání sociálního konfliktu v dalších etapách ekonomické reformy však podle tehdejšího předpokladu mohlo v poněkud vzdálenější budoucnosti posílit tendence k modifikacím typu „welfare-state“, nejčastěji sociálně demokratickým. Sřet těchto tendencí by odpovídal jistě polarizaci společnosti. Ve srovnání s šancemi konzervativní pravice a jejich spojenců na jedné straně a sociálních demokratů (kteří v okamžiku dokončení původní analýzy z roku 1993 byli nepočetnou parlamentní stranou s malými volebními preferencemi) a jejich potenciálních spojenců na straně druhé byly považovány šance centristických „čistých“ liberálních demokratů, nemluvě už o šancích extrémní levice a pravice, za podstatně nižší.

Z hlediska cílů postkomunistické transformace, těsně spjatých s tehdy analyzovaným problémem budoucího vstupu České republiky do Evropské unie, jsme rozdělili pět „realistických“ možností vývoje a odpovídajících strategií do dvou hlavních alternativ:

- a) extrémistického populistického a autoritárního řešení neschopného přivodit očekávanou podstatnou společenskou změnu (příčastěji radikálně levicové a pravicové přístupy byly považovány za pouhé varianty uvnitř této alternativy);
- b) tři ostatních, víceméně liberálně demokratických tendencí, schopných ve svých důsledcích stimulovat výkonnost a kulturní úroveň české společnosti ve směru odpovídajícím vyspělým evropským standardům, tj. její postupnou modernizaci. Z tohoto hlediska nám nepřipadalo tak důležité, která ze tří variant druhé alternativy (konzervativní, centristická nebo sociálně demokratická) zvítězí v nejbližších nebo dalších parlamentních volbách.

Koneckonců, voliči se budou rozhodovat podle svých zkušeností s realizovanými sociálními změnami a se subjektivními výkony politických stran a vůdců. Navíc pak ani objektivní, ani subjektivní, ani mezinárodní, ani vnitřní podmínky postkomunistické transformace v českých zemích neumožňují příliš široké spektrum řešení, jež by skutečně vedla k preferovanému cíli vstupu do Evropské unie... Dalo by se dokonce říci, že vzhledem k očekávaným obtížím kompromisní strategie nebo dokonce kombinace strategií založených na všech třech zmíněných sociálních a politických orientacích by byla pro Českou republiku užitečná. [Machonin 1994: 86]

V dalších studiích byl ještě podrobněji teoreticky analyzován vztah postkomunistické transformace a modernizace [Havelka, Müller 1996; Machonin 1996]. Široce pojatá modernizace kulturně civilizační úrovně od technologie

výroby a služeb až po kulturnost způsobu života a přizpůsobení institucionálních struktur evropským standardům se v těchto úvahách chápe jako očekávaný důsledek postkomunistické sociální transformace a tím současně i jako kritérium úspěšnosti této hluboké sociální přeměny.

V první, předběžné analýze výsledků empirického výzkumu ‚vrcholových‘ i lokálních a regionálních aktérů si výzkumný tým musel položit otázku, zda vstupní typologie transformačních strategií, jež vycházela z uvedených studií z r. 1993, nepotřebuje jisté zpřesnění a zjemnění, odpovídající novému stupni artikulace sociálních potřeb a zájmů a aktuálnímu stavu politické institucionalizace společenských hnutí. Odpověď týmu byla jednomyslně pozitivní. Po několika diskusích došlo pak k úpravě vstupní typologie transformačních strategií do té podoby, jež se stala základem struktury této knihy. Uvádíme zde vstupní typologii tak, jak byla formulována před vznikem studie a samozřejmě rovněž před volbami 1996, jakožto stručnou charakteristiku jednoho z klíčových aspektů hypotéz, s nimiž jsme vstupovali do zevrubné analýzy empirických poznatků.

Vstupní (hypotetická) typologie transformačních strategií

A. PRAVICOVÝ AUTORITÁRNÍ POPULISMUS

1. Radikální autoritární pravicový populismus s nacionálním zabarvením

Podpora pro základní radikálně autoritární tendenci proti soudobému pluralitně demokratickému systému a právnímu státu je získávána populistickou a českou nacionalistickou (často protiněmeckou), popř. rasistickou politikou a ideologií. Současně se však využívá čechoslovakistické nostalgie. Pravidlem je i verbální kritika komunismu a jeho údajného sepětí s novým režimem.

2. Radikální pravicový autoritarismus s antikomunistickým zabarvením

Podpora pro základní radikálně autoritární tendenci proti soudobému pluralitně demokratickému systému je získávána především ostré protikomunistickou politikou a ideologií ve smyslu ‚očisty‘ současných struktur a do jisté míry i populismem.

B. LIBERÁLNĚ DEMOKRATICKÉ STRATEGIE

3. Konzervativní etatistický neoliberalismus

V neoliberálním duchu se prosazuje svobodný trh jako všelék na ekonomické i kulturní problémy. Odmítá se státní intervence v těchto oblastech. Současně je udržován silný vliv státu účastí v bankách a podnicích a v monetární politice. Demokratický a parlamentární právní stát je pojímán centralisticky, s minimem samosprávy (kromě obecní úrovně), bez prvků participativní demokracie a občanské společnosti. Důraz se klade na práva vládnoucí většiny a úlohu vládnoucí politické strany, nikoli na práva menšin, včetně demokratické opozice. Sociální politika je uplatňována pragmaticky jako prevence proti nespokojenosti nižších vrstev.

4. Liberální demokratismus pravicového zaměření

Všestranná podpora rozvoje občanské společnosti, snaha o omezení vlivu státu, přenesení odpovědnosti co nejníže – na obce, jednotlivce, popř. občanská sdružení a neziskové organizace, podpora liberálních podnikatelských aktivit daňovou politikou i jinými prostředky.

5. Liberální demokratismus se sociální orientací

Podpora pluralitní demokracie, právního státu a občanské společnosti obdobně jako sub. 4. Podpora rozvoje tradičních i nových středních vrstev a určitých prvků ‚welfare-state‘ a sociálního vyjednávání nezbytného pro sociální rovnováhu.

6. Sociální reformismus (státně intervencionistický)

Všeobecná podpora liberálně demokratických reforem a občanské společnosti až participativní demokracie včetně úlohy odborů a sociálního vyjednávání. Důraz na sociální solidaritu a obhajobu práv zaměstnanců. Důraz na vliv státu v oblasti kulturní a vědecké, sociální, zdravotní, především však na tržně konformní intervence v zájmu exportu a modernizace na mikrostrukturální úrovni. Ostrá kritika nelegálních a nemorálních postupů v privatizaci. Distance od komunismu.

7. Demokratický socialismus

Podobně jako sub. 6., s důrazem na uvážlivé hodnocení minulosti a zdůraznění kontinuity s ní. Zachovává se perspektiva reformně pojetého demokratického socialistického uspořádání. V mezinárodní politice sklon k neutralitě.

C. LEVICOVÝ AUTORITÁRNÍ POPULISMUS

8. Radikální autoritativní levicový populismus (komunismus)

Spolu s priznáním nedemokratičnosti a některých dalších „nedostatků“ státu socialistu se zdůrazňují jeho pozitivní ekonomické, sociální a kulturní přínosy a rozvíjí se odpor ke vznikajícímu „dravému“ kapitalismu a třídní nerovnosti („zbídačování“) v populisticko-rovnostářském duchu.

Je zřejmé, že typové strategie 1, 2, 4, 5, a 7 vznikly zjemněním počáteční klasifikace s přihlednutím k reálné existující odlišnostem uvnitř původně konstatovaných základních tendencí a jim odpovídajících strategických orientací. Uvažovali jsme, zda by nebylo vhodné zařazením do typologie postulovat strategii příznačnou pro křesťanská hnutí a politické strany. Ukázalo se však, že pokud jde o základní společenské problémy, spjaté s implicitními kritérii naší typologie, jsou postoje a programy křesťanů, ba dokonce i ještě užší skupiny katolíků, natolik různorodé, že vznik této kategorie strategií by byl v naší klasifikaci cizorodým prvkem.

V další fázi práce se ukázalo jako vhodné vytvořit ještě devátou kategorii, do níž byly zahrnuty strategie akcentující jiné okruhy problémů a odlišující se proto od všech ostatních podle jiných kritérií, než jsou ta, jichž bylo použito při klasifikaci základních osmi typů. Ani zde však křesťanský motivované strategie netvoří samostatný typ, nýbrž spadají zřetelně mezi ty přístupy, které akcentují význam duchovní, morální dimenze transformace, a to spolu s obdobnými přístupy světskými.

Takto upravená typologie se v zásadě osvědčila jako klasifikační princip při analýze empirického materiálu. Jak ukáží následující kapitoly, byla však dále konkretizována, a v nejednom bodě zpřesněna a doplněna. Neshledali jsme však žádný důvod pro její zásadní revizi, kromě snad jediné. Parlamentní volby 1996 názorně ukázaly, že některé z doplněných, tj. zjemňujících a zpřesňujících typů sociálně politických strategií nenašly širší odezvu mezi obyvatelstvem. Týká se to zejména typů 2 a 7. Ani extrémní antikomunistický autoritární populismus, ani demokratický socialismus neměly dosti sil, aby získaly pro svou ideologii a politiku dostatečnou přímou sociální oporu. To však neznamená, že zcela a navždy zmizely ze scény jako uvažované varianty vývoje a sociálně relevantní strategie. Je spíše pravděpodobné, že se v nějaké obměně znovu objeví a začnou se prosazovat na jiné institucionální bázi než té dosavadní.

Prvním, předběžným a částečným ověřením právě objasněné typologie se staly výsledky výzkumu lokálních a regionálních aktérů. Budeme k nim me-

ritorně přihlížet ve vlastním výkladu jednotlivých strategií v kapitolách druhé až čtvrté. Prvním výsledkem tohoto šetření, realizovaného záměrným výběrem v relativně velkém množství relevantních, institucionálně určených pozic lokálního a regionálního významu, však bylo zjištění, že na této úrovni patrně převažuje příklon aktérů k umírněným liberálně demokratickým strategiím protitransformačního charakteru, ať již centristické, levicové či pravicové orientace. Radikálnější protitransformační názorové proudy, mezi které se podle obsahu výpovědí dotazovaných zařadil i této fázi demokratický socialismus, nejsou na této úrovni příliš frekventovány. Vcelku vzato, zastoupení jednotlivých transformačních strategií mezi lokálními a regionálními aktéry potvrdilo hypotézu o existenci a jisté, byť z hlediska kvantitativního velmi různé, významnosti všech uvažovaných strategických typů v naší společnosti i na nižších úrovních. Potvrdilo oprávněnost zpřesnit původně navrhované typologie. Upozornilo současně na možnou marginalitu radikálnějších strategických orientací, i když s konečným potvrzením či vyvrácením této domněnky bylo nutno počkat na výsledky parlamentních voleb. Jak již dnes víme, volby v zásadě potvrdily náznaky, jež přinesl výzkum lokálních a regionálních aktérů.

Po takovémto předběžném ověření vstupní typologie bylo možno realizovat podrobnější rozbor a zhodnocení empirického materiálu, shromážděného všemi výše uvedenými postupy. Výsledky této práce prezentujeme v následujícím textu. Při zpracování jsme použili konečnou verzi typologie transformačních strategií, jež se v důsledku nově získaných poznatků do jisté míry liší od typologie vstupní. Tato obměněná typologie odpovídá i struktura následujících kapitol a podkapitol.

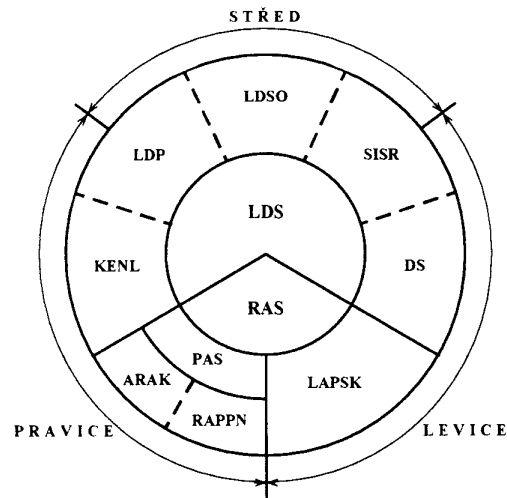
Aby se čtenář v dalším výkladu snadněji orientoval, připojujeme na tomto místě přehledný obrázek, ve kterém znázorňujeme postup výkladu a tím i základní klasifikaci jevů, jimiž se v dalším textu zabýváme. Vzhledem k tomu, že jsme – z již uvedených důvodů – použili k označení typologického zařazení jednotlivých strategií pojmového, či přinejmenším terminologického aparátu, používaného i v politické vědě, nečiní větší obtíž seřadit zkoumané strategie na běžném pravo-levém kontinuu. Jeho význam pro klasifikaci sociálně politických postojů obyvatelstva se ostatně v období postkomunistické transformace stále zřetelněji projevuje v empirických datech výzkumů. Nemůže být ani velkým překvapením, že jsme toto kontinuum znázornili ve formě kruhových výsečí. Ukazuje nám, že krajně levicové a krajně pravicové strategie sociální transformace se ve svém obsahu vzájemně podobají a tvoří ve svém souhrnu jednu ze dvou možných, i když nikoli stejně pravděpodobných, alternativ dalšího rozvoje společnosti. Druhou výseč samozřejmě, jak již výše vysvětleno, tvoří souhrn převládajících strategií, jež spojuje přijetí a uplatnění

liberálně demokratických principů, být v různě modifikovaných variantách. Při tomto uspořádání činilo jisté obtíže zařazení demokratického socialismu: jeho vrcholoví aktéři a programové dokumenty představují svým obsahem proud na levici spektra liberálně demokratických strategií. Výzkum lokálních a regionálních aktérů však současně ukázal, že na této „nižší“ úrovni může být strategický směr, o němž je řeč, aspoň v našich podmínkách vnímán spíše jako kultivovanější forma obhajoby státního socialismu. Tato okolnost se patrně také promítla do výsledků hlasování v parlamentních volbách, při nichž tato strategie nebyla shledána obecně přijatelnou variantou liberálně demokraticky orientované transformace. Vzhledem k evropským analogiím, mj. ke zjevné existenci demokraticko-socialistických proudů postkomunistické „demokratické levice“ jak na východě, tak na západě, jakož i vzhledem k věcnému obsahu výpovědi vrcholových aktérů i programových dokumentů, jsme se rozhodli pro klasifikaci demokratického socialismu jako nejlevějšího proudu strategií liberálně demokratických.

Kruhové uspořádání má současně naznačit, že hranice mezi „sousedními“ jednotlivými typy strategií, zvláště ve velké výšce strategií liberálně demokratických, nejsou příliš ostré a nepropustné. Ve skutečnosti dochází, zejména právě mezi „sousedními“ typy strategií, k překrývání: hranice naznačují spíše povolné přechody než neproniknutelné zdi. Souvisí to s tím, co už bylo řečeno o nejednoznačnosti strategií jednotlivých institucionálních, ba i individuálních subjektů, které v důsledku toho právě k onomu překrývání přispívají. Rovněž tak hranice mezi pravíci, středem a levicí a v jistém smyslu i mezi krajní pravíci a levicí jsou spíše naznačením pásma postupného přechodu než příkrou dělicí čarou. Schématem se tedy pokoušíme znázornit spíše skutečné kontinuum, odrážející současně poměry, avšak současně podléhající dílčím i zásadnějším vývojovým změnám. Jeho hlavním úkolem je přispět k orientaci čtenáře v dalším textu, nikoli vytvořit předem danou strnulou klasifikaci. Při pozorném čtení charakteristik jednotlivých typů strategií lze snadno zjistit, že zmíněné přechody a spojovací články „sousedních“ strategií reálně existují.

Sledující tedy pravo-levé kontinuum, jak bylo znázorněno ve schématu, rozebereme v následujících kapitolách jednotlivé typy strategií sociální transformace, jež existovaly a významně se projevily v měsících předcházejících parlamentním volbám 1996. Kapitola pátou pak věnujeme stručným úvahám o strategických orientacích, vymykajících se obecně uplatněným kritériím klasifikace, a nezařazeným proto do grafického znázornění.

Schematické znázornění typologie hlavních strategií sociální transformace v České republice

Zkratky: LDS = liberálně demokratické strategie
 KENL = konzervativně etatistický neoliberalismus
 LDP = liberalní demokratismus s pravicovým zaměřením
 LDSO = liberalní demokratismus se sociální orientací
 SISR = státní intervencionistický sociální reformismus
 DS = demokratický socialismus
 RAS = radikální autoritární strategie
 PAS = pravicové autoritární strategie
 RAPPN = radikální autoritární pravicový populismus s nacionálním zabarvením
 ARAK = autoritární radikalismus s antikomunistickým zabarvením
 LAPSK = levicové autoritární populistické strategie – komunismus

PRAVICOVÉ AUTORITÁRNÍ STRATEGIE

2.1. Radikální autoritární pravicový populismus s nacionálním zabarvením

Tato nesporně existující a subjektivně politicky vyhraněná strategie získává sociální podporu pro základní autoritární tendenci, stavějící se nápadnými, radikálními až nelegálními prostředky do opozice vůči soudobému pluralitně demokratickému systému a vznikajícímu právnímu státu, a to především populistickou a českou nacionalistickou (často protiněmeckou), popř. rasistickou propagandou, politikou a ideologií. Současně však využívá i nostalgie po někdejší společném státu Čechů a Slováků, jež navazuje na čechoslovákismus jako specifickou formu českého nacionalismu minulosti. Ideové zdroje hledají představitelé této strategie i v protiněmeckém odboji za druhé světové války. Pravidlem je i poměrně ostrá verbální kritika komunismu a jeho sepětí s novým režimem zejména v tom smyslu, že se neshledávají příliš velké rozdíly mezi minulým a současným režimem a jejich vládnoucími elitami. Na druhé straně jsou součástí ideové výbavy tohoto proudu prvky připomínající a v některých případech i idealizující komunistickou minulost. Tuto eklektickou ideologii doplňují antiliberální ekonomické názory, podle kterých „bankovní *apartheid*“ *praktikovaný strukturami finančního systému (bankami) vůči ostatní společnosti* [Zezula 1996] má dnes v ekonomice absolutní moc, na jejímž základě dosahuje

neoprávněných zisků, používaje peněžních prostředků, které mu de facto patří. Legitimní je ten zisk, který je založen na vlastní práci. Podle tohoto kritéria jsou lidé rozdělováni na poctivé a na zloděje. Ti, kteří vytvářejí vlastní práci hodnoty, jsou poctiví, na rozdíl od těch, kteří profitují na jiných a jsou označováni za zloděje. Někteří z politických vůdců SPR-RSČ (J. Vik. M. Sládek) jsou navíc často představováni jako národní hrdinové trpící pod jhem novodobé komunistické mafie, stejně tak jako v letech padesátých M. Horáková nebo H. Píka [Jaitner 1996]. Současně se tím zdůvodňují neobvyklé formy chování, časté a známé projevy nerespektování zákona a občanská svévole.

Představitelé této strategie se často sami považují za reprezentanty „normálních“ lidí – řadových občanů (často s vlasteneckým citěním), kteří změnami po listopadu přišli neziskali ani neztratili. Mezi institucionálními aktéry lze za jeho nositele považovat Sdružení pro republiku-Republikánskou stranu Československa a politické proudy hnutí skinheads, mj. Vlasteneckou ligu, a také radikálnější skupiny.

V tomto typu strategie se prosazují zájmy skupin, jejichž příslušnost k určité sociální vrstvě nedokázali ani dotázaní jednoznačně vymezit. Mezi aktivními představiteli nacházíme příslušníky jak vyšší, tak střední či nižší vrstvy. Projevují se u nich prvky xenofobie a výrazná touha po společnosti, které dominuje pevný řád, včetně znovuzavedení trestu smrti.

Proces transformace hodnoty přívrženců pravice populistické nacionální orientace negativně. Ve společnosti převládá podle jejich názoru chaos a falešný individualismus. Jeden z dotázaných představitelů hodnotí současnou situaci takto:

Současný vývoj vyhovuje lidem rozhodně více než to, co bylo, ale situaci by bylo možno obecně charakterizovat jako honbu za mamonem... Současný stav připomíná chaos, není to žádná perzekuce, ale převládá lež a pocit beztržnosti... zatím se bohužel slušnost odplácí trestem a vsměchem. [Politické hnutí, prosinec 1995]

Hlavním terčem kritiky je vládní politika, která je obviňována z nečestnosti, korupce a prospěchářství.

Situace se vyvinula tak, že mafie politická podporuje mafii ekonomickou. Po listopadu 1989 se neudělala tlustá čára tak, aby všichni měli stejnou startovní možnost, nýbrž se vše nějakým způsobem rozprostřelo – upustily se špinavé peníze a byla tomu dána zelená. Byl to zásadní omyl, či spíše záměr tehdejší vládnoucí garnitury: vytvořit špinavé peníze. Máme-li však špinavou ekonomiku, máme také špinavou politiku a podle toho to tady vypadá, ovlivňuje to naši současnost

a dlouho to bude ještě ovlivňovat naši budoucnost. S tím také souvisí ostatní oblasti života. [Politická strana, leden 1996]

Privatizace, jeden z ústředních procesů transformace, je spojována s rozkrádáním národního majetku, popřípadě s jeho výprodejem, nikoli však s nalezením konkrétního vlastníka. Opakovaně se upozorňuje, že privatizací získal majetek zahraniční kapitál, nikoli české podnikatelské subjekty. V souvislosti s privatizací se pak otevřel prostor pro různé mafie, kterým privatizace posloužila k „vyprání“ špinavých peněz [Fiala 1996]. Kritizovány jsou také další kroky ekonomické transformace – liberalizace cen a s ní související pokles mezd, nedostatečné investice státu do bytové výstavby, kultury, školství a vědy.

Podstatné místo v argumentaci přívrženců radikálně pravice strategie se věnuje sociální problematice. Vládní sociální politika je hodnocena jako nekoncepční, sociální situace je horší, než byla dříve. Na současný stav doplácí především důchodci a mladí lidé. Stát prý nevěnuje dostatečnou pozornost rodině. Bez restituovaného majetku nebo alespoň bez pomoci rodičů je založení rodiny podle názoru politických představitelů této názorové orientace nemyslitelné.

Většina mladých lidí není z tohoto důvodu schopna rodinu založit. Je nás stále méně, ale cikánů – tohoto nepřizpůsobivého etnika – je tady stále více, tím pádem na úkor našeho českého národa, to ale nikoho nezajímá. [Politická strana, leden 1996]

V tomto případě se projevuje zřejmá snaha působit na mladé lidi a vyvolat v nich představu, že „luxus“ mít rodinu si může dovolit jen úzká skupina lidí, která na probíhajících změnách „vydělal“, tzn. restituenti a dobře postavení lidé, kteří mají tolik prostředků, že jsou schopni zajistit dvě domácnosti. Vina za neutěšený stav klesající porodnosti, v jehož důsledku se zmenšuje náš národní „životní prostor“ ve prospěch cizorodého etnika, je přičítána vládě.

Nacionalisticky orientované názory jsou zřejmě i v zahraniční politické oblasti. Kritizován je především nedostatek národního sebevědomí ve vztahu k ostatním národům.

... měli bychom mít rovnou páteř a nehrbit se před ostatními, protože pro národní myšlenku pospolitosti Čechů zemřelo v minulosti dost lidí na to, abychom si toho vážili. [Politické hnutí, prosinec 1995]

Politické subjekty hlásící se k analyzované strategii vyjadřují také často nesouhlas s rozdělením Československa, zejména z geopolitického hlediska.

Ponze Hitlerovi a nám se podařilo rozbit Československo. [Volná tribuna ODS, 1996]

Velmi negativně je vnímán morální stav společnosti. Slušnost se prý stala něčím směšným a zároveň je ve společnosti přeceňován význam peněz. Převažující orientace na získávání peněz je považována za hlavní příčinu špatného morálního stavu ve společnosti.

Morálka je dnes horší, než byla, začala ještě více než v minulosti fungovat moc peněz, a kdo dnes nemá peníze, je úplně někdo jiný než ten, kdo je má. Propast mezi lidmi je obrovská a stále se zvětšuje. Morálka, kterou ovládají jen peníze, je hrozná. Nedomnívám se, že by zde měla být nějaká beztržní společnost, kde by neexistovaly peníze. Ale v našem státě, v této společnosti jsou na prvním místě peníze, úplně na prvním místě... pak nic a zase jen peníze. [Politická strana, leden 1996]

Ačkoliv v otázce, kdo transformací získal, panuje mezi aktéry této názorové strategie víceméně shoda, nelze si nevšimnout, že představitel politické strany [leden 1996] zastává vyhraněnější stanovisko, blízké egalitářskému populismu.

Můžeme všichni třeba cestovat, koupit si valuty, ale když nemáme peníze, nevyděláme si je, tak stejně nikam nepojedeme. [Politická strana, leden 1996]

Získali nejen slušní lidé, ale bohůžel i lidé, které minulý režim zvýhodňoval postavením a funkcemi, a různí spekulanti, kriminální živly a především příslušníci současné vládnoucí elity.

Získali ti, co měli určité postavení a peníze za socialismu. Revoluce tyto lidi nesmetla ani nepotrestala, ale vynesla je v podstatě výše, než byli předtím. Tito lidé se mají u nás lépe, je to skupina lidí, kteří kradli za socialismu a kradou ještě dnes. Z nich je vytvořena novodobá smetánka, ti, kteří jsou nám v televizi předkládáni jako novodobí úspěšní podnikatelé, přitom víme, jak to chodí – jsou to všechno zloději... Platí si masmédiu, noviny, sdělovací prostředky, které vnučují občanům, co si mají myslet. A přes různé zahraniční kapitál je ovlivňována politická situace v naší zemi. [Politické hnutí, prosinec 1995]

Vedle toho ztratili nepříteli produktivní a málo pracovití lidé, navykli na komunistický přístup k práci. Probíhající změny se významně dotkly i sociálně slabých a poctivých občanů.

V rozporu s příkrým hodnocením komunismu je mnohdy předlistopadové období interpretováno jako období lasky, pravdy a dobrých sousedských vztahů, které bylo za přispění současné nomenklatury nahrazeno lží a nenávisť. Účelově kladným hodnocením některých aspektů předlistopadového období se vytváří představa klidu, bezpečí a trhem nezprostředkovaných „autentických“ mezilidských vztahů, které po listopadu 1989 nahradila sociální diferenciace společnosti a individualizace života, doprovázená celou škálou negativních jevů.

Za žádoucí vývoj po volbách považují „tvůrci veřejného mínění“ zkoumané strategie samostatný vývoj České republiky (po očistění od lidí, kteří ji nyní řídí a jsou ve spojení se zahraničním kapitálem), posílení jejího postavení a mezinárodního vlivu. To není možné bez omezení vlivu zahraničního kapitálu v ekonomice. Jeho příliv je nutné omezit především tím, že dojde k zastavení

výprodeje národního majetku a k výraznější podpoře českých hospodářských subjektů. Součástí této strategie je i verbální požadavek omezování zásahů státu do ekonomiky a snížení podílu státního rozpočtu na hrubém domácím produktu. V protikladu k tomu jsou vyslovovány návrhy na vytvoření dlouhodobé rozvojové strategie v podobě jednotlivých politik – průmyslové, zemědělské, energetické a sociální, jejichž součástí by byly výhodné podmínky pro rozvoj domácího kapitálu, spočívající v daňových prázdniinách pro podnikatele a v dostupných úvěrech s nízkými, státem garantovanými úroky, jakož i celkově nižší daně. U domácích hospodářských subjektů by měl být podporován vedle soukromé vlastnické struktury i systém zaměstnanectvického spoluvlastnictví, na kterém by se mohly podílet i obce.

Tato opatření by měla provázet prokazování původu peněz se zpětnou platností k 17. listopadu 1989. Při eventuální privatizaci musí mít samozřejmě přednost Češi před cizinci. Součástí zemědělské politiky je zabezpečení dostatečné výroby potravin jako jedné ze záruk státní suverenity. Toho lze dosáhnout tím, že stát bude garantovat ceny zemědělských produktů a poskytovat dotace. Zemědělským výrobcům tak umožní proniknout na zahraniční trhy. Vedle těchto opatření musí být naši producenti chráněni cly.

V programu SPR-RSČ – čelné institucionální reprezentantky analyzované strategie – je vedle návrhu na bezplatné vzdělávání představen celý soubor opatření orientovaných na rodinu. Patří mezi ně zejména zavedení delší mateřské dovolené, zvýšení nástupních platů a daňové úlevy pro rodiče s dětmi a zajištění rovnocenného postavení neúplných rodin s dětmi. Rozsáhlý systém sociálních opatření je také navrhován pro důchodce, sociálně slabší vrstvy obyvatel a ty, kteří žijí v ekologicky postižených oblastech. Nezbytnou podmínkou realizace takto široce koncipovaného sociálního programu jsou vyšší investice do sociální oblasti. Zdroje nových finančních prostředků nacházejí představitelé této strategie poměrně snadno.

... vim, kde vzít peníze na zlepšení v sociální oblasti – nezřívat senát a rozhodně neposílat naše vojáky do Bosny, nekupovat americké stíhačky a nečekat další nesmysly. Peníze tady jsou, jen je třeba je chtít použít. [Politická strana, leden 1996]

Tato strategie klade velký důraz na zajištění bezpečnosti. V představě, jak tohoto cíle dosáhnout, se opírá o některé zásady, které nejsou zcela v souladu s demokratickými principy. Jde např. o znovuzavedení trestu smrti pro nebezpečné a nenapravitelné zločince nebo o řešení problému „nepřizpůsobivých etnik“, zejména Romů, kteří jsou v programu strany nazýváni *černými rasisty*. Zvýšená nesnášenlivost vůči příslušníkům jiných ras a etnik nebo pouze vůči cizincům se odrazila i v požadavku na omezení přistěhovalectví. Přistěhovalci

jsou spojování s narůstající zločinností. Dále pak jde o redukci práv těch, kteří jsou ve výkonu trestu. Stávající úpravu považují představitelé této strategie za zbytečnou změkčilost a za *zdegenerovaný humanistický přístup* [Záruka bezpečnosti 1996].

SPR-RSČ se zasazuje o zavedení prvků tzv. přímé demokracie tak, aby občané měli možnost rozhodovat o důležitých věcech v referendu. Za žádoucí je též považován vznik občanské společnosti, občanských sdružení, která by spolupůsobila při utváření společenského života. Příklady hledají dotázaní představitelé v první republice.

Bylo tam velké množství občanských sdružení, kde se lidé bavili, sdružovali a fungovala určitá pospolitost, nyní převládá falešný individualismus. My budoucnost vidíme v tom, že vznikne velké množství sdružení, která budou aktivně reagovat na vzniklé společenské situace. [Politické hnutí, prosinec 1995]

Za žádoucí je považováno také spolkové uspořádání státu. Znamená to, že by mezi státem a obcemi fungovaly vyšší celky samosprávné povahy s výrazně silnějšími kompetencemi, zejména ve vztahu k příjmové a výdajové stránce vlastního rozpočtu.

V mezinárodní politice se tato strategie staví proti představě společné Evropy, která by potlačila národní specifika svých členů. Uspořádání společné Evropy by bylo možné jen za podmínky, že by existovala jako systém suverénních rovnoprávných národů. Silný nesouhlas panuje s připojením k NATO a k dalším světovým nebo evropským strukturám. Náklady na některé z mezinárodních, bankrotářských organizací, jakými jsou OSN, UNESCO, MMF aj., odčerpávají příliš mnoho peněz ze státního rozpočtu. Obrázek o tom, jak vidí úlohu Mezinárodního měnového fondu předseda SPR-RSČ, si můžeme udelat podle některých pasáží jeho knihy.

Skutečné plnění závazků (rozuměj vůči MMF) však vypovídá o naprosto bezohledném drancování a velmi účinném podvazování jakýchkoli aktivit nehoráznými úroky a vymáháním splátek na krátkodobé úvěry v předstihu. [Sládek 1995]

Rozhodný nesouhlas vyjadřují představitelé tohoto proudu s navrácením majetku sudetským Němcům a doporučují nepokračovat v dalších jednáních s Německem o sudetoněmecké problematice. Podle jejich názoru by Spolková republika měla naopak uhradit škody způsobené druhou světovou válkou. V podtextu návrhu na řešení německé otázky je snaha přesvědčit, že sudetští Němci jsou připraveni znovuosídlit české pohraničí a vytlačit české etnikum do vnitrozemí.

Přes rétoriku, která hovoří o omezení vlivu státu, jde ve všech konkrétnějších souvislostech ve skutečnosti o výrazné posílení jeho úlohy, zejména v so-

ciální oblasti a v hospodářství, jakož i posílení autoritárních prvků v systému státní moci. Prvním předpokladem k tomu, aby bylo dosaženo výše uvedených cílů, je nezbytná změna stávající mocenské elity, de facto její svržení prostředky mocenského tlaku „zdola“.

K modernizaci jako samostatnému problému se dotazování aktéři v rozhovoru nevyjádřili. Nevýjadřují se k ní ani programové dokumenty, které jsme měli k dispozici. Problém modernizace je chápán nanejvýš jako běžný aspekt transformačního procesu. Pozornost je pak zaměřena zejména na mocensko-politické změny, ke kterým v naší společnosti došlo či nedošlo a mělo by dojít. V dílčích zmínkách je proces modernizace vztahován k potřebě dalšího vývoje společnosti ve větší symbióze s přírodou. Některé prvky mají modernizační povahu, např. slovně požadovaná podpora vzdělání, vědy a kultury, převládají však prvky antimodernizační – malá citlivost k lidským právům, k principům právního státu a parlamentní demokracie, rovnostářské tendence, přílišný důraz na politicko-mocenské aspekty žádoucích změn.

Pokud jde o možné spojení, považuje se za důležité získat většinu národa. Podpora je očekávána zejména od lidí, kteří z provedených změn nic nemají. Pro svůj pocit samosposaditelnosti a sektářství nenalezli při prosazování svých cílů reprezentanti tohoto hnutí na domácí scéně žádné vhodné politické spojení. V zahraničí jsou pak za příznivce, nikoli za spojence, považována česká krajanská sdružení.

Naopak za protivníky této orientace jsou považovány strany vládní koalice.

Se skupinou, která to tady ovládá, spolupracovat nelze. [Politická strana, leden 1996]

V jistém smyslu jsou protivníky považovány i sdělovací prostředky. Ty dávají prostor pouze vládním stranám a zkreslují situaci. Navíc jsou majetkem zahraničního kapitálu, převážně německého, který hájí své specifické zájmy.

Německé zájmy v českém prostoru byly samozřejmě vždycky. Nebudeme si nahlávat, že se Němci za padesát let změnili, samozřejmě, že se nezměnili. To je již taková náтура národa, a jejich expanzivní plány tady jsou. Nepředpokládáme, že by k nám přijeli s tanky... Dneska jsou zde německé peníze, je zde většina německého kapitálu, takže oni vlastně mají prakticky tulo zemi v rukou. Oni ji ovládají ekonomicky a to je zásadní. [Politická strana, leden 1996]

Některí představitelé zkoumaného politického hnutí odmítají skupiny hlásící se k násilí. Ze zásady je však odmítáno také Hnutí občanské solidarity a tolerance, jež je považováno za ultralevici podávající naprosto lživé informace. Na druhé straně je známo, že v hnutí skinheadů, družícím se k analyzované

strategické orientaci, jsou výrazně zastoupeny skupiny propagující i praktikující násilné aktivity, zejména vůči Romům a jiným nečeským etnikům a vůči anarchistům. V našem materiálu je zastoupeno umírněné křídlo hnutí shinheads, které samo bývá ostatními odnožemi označováno za málo militantní.

Jak je patrné, klade analyzovaná strategie do popředí kritiku současného stavu ve společnosti, současné vládní politiky a politické i ekonomické elity. V této kritice jsou často obsaženy i jisté racionální postřehy. Vada je v přehánění kritické tendence, v ignorování pozitivních momentů, a hlavně v účelovém zobecňujícím vyústění. V zásadě jde o útok proti současné pluralitní demokracii a vznikajícímu státu práva jako proti údajné nadvládě staronové elity moci a (nezaslouženého) bohatství. Současně se přes některá verbální ujištění o odmítání minulosti objevují v předkládaných návrzích četné prvky rovnostářského kolektivismu a požadavky estetických zásahů do ekonomické a sociální reality, ne bez jisté idealizace minulosti. V tomto bodě se radikální nacionalistická pravice stýká s ideově politickými koncepcemi radikální komunistické levice.

To vše, spolu s nacionalisticky zaměřenou retorikou, která je patrně dosti hluboce zakotvena v celé ideologii směru, tvoří základní východní body tohoto proudu naší sociálně politické scény. Ačkoliv je analyzovaná strategie obvykle řazena mezi extrémistické politické názory, její reprezentanti se za extrémisty nepovažují. Z našeho hlediska analýza jejich názorů v zásadě potvrdila předběžnou klasifikaci tohoto směru jako radikálně autoritárního populismu s nacionalistickým zabarvením, s jistou potencií získat si sociální oporu v lidech, kteří v průběhu transformace ztrácejí, a jsou proto radikálně naladěni vůči dnešnímu establishmentu. Zvláštní důraz se klade na oslovení mladších lidí, také však lidí starších, zejména s nižším vzděláním. Vztah pravice k nacionalistické strategii k modernizaci společnosti je ve slovní rovině nejhostejný, z hlediska možných sociálních a institucionálních důsledků navrhovaného programu vysloveně negativní.

2.2. Autoritární radikalismus s antikomunistickým zabarvením

Tento směr se v té či oné míře soustavně projevuje od listopadu 1989 v aktivitách různých menších samostatných politických hnutí, stran a jiných organizací, popř. v radikálních křídlech větších politických stran a ve spíše okrajových státních institucích. Podporu pro svou základní radikálně autoritární tendenci proti soudobému pluralitní demokracickému systému, který činnost komunistů

za zákonem stanovených podmínek legalizoval a v zásadě odmítá retroaktivitu (zpětnou platnost nově stanoveného) práva, hledá tento proud především ve své ostře protikomunistické politice a ideologii, směřující k „očistě“ současných struktur. Ukázalo se však, že na rozdíl od otevřeného populismu pravicových radikálů nacionálního zabarvení využívá tento směr populistických hesel jen v omezeném rozsahu.

Politická vystoupení představitelů analyzované strategie jsou charakterizována určitým mesianismem, jehož podstatou je hledání „autentické“ demokracie. V politických dokumentech a jiných materiálech tohoto proudu přitom nejsou explicitně formulovány pochyby o pluralitním demokracickém systému, popř. dokonce jeho odmítnutí, a stát práva je dokonce programově zdůrazňován. Je však zřejmé, že v případech získání většího podílu na moci by pro realizaci jeho extrémních programových představ, jež by byla možná jen při rozsáhlém zavedení principu retroaktivity práva a ostrém mocenském zásahu vůči poměrně početné skupině lidí „minulého režimu“, bylo určité omezení principů pluralitní demokracie nezbytné. Autoritární charakter této strategie není tedy deklarován přímo, vyplývá však ze společensko-politického kontextu, v němž se její hlasatelé dovolávají morálních a právních norem.

Tento typ transformační strategie byl v našem kvalitativním výzkumu „vrcholových“ sociálních aktérů zastoupen pouze jedním více a jedním méně vyhraněným reprezentantem, avšak to nijak nebrání v jeho souhrnné charakteristice. V tisku a v politických programech je tato strategie vyjádřena dostatečně. Jejimi nositeli jsou lidé pravicové orientace se silným antikomunistickým postojem, mnohdy s výraznou negativní osobní nebo rodinnou zkušeností s minulým režimem, popř. s účastí v občanském křídle disentu.

Z politické scény lze za její nositele považovat Demokratickou unii, Klub angažovaných nestraníků, Českou pravici a některé organizace politických vězňů, zejména z padesátých let. Tuto linii zastávají i určité časopisy, např. Český týdeník. Výrazně antikomunistické křídlo existuje ovšem i v některých větších občanských stranách, zvláště v Občanské demokratické straně a její nedávno založené křesťansko-demokratické složce. S jednotlivci blízkého zaměření se lze setkat i u republikánů. I ve státním aparátu existují, popř. se k němu přidržují menší složky, které k této názorové orientaci přibližuje jejich specializace na problematiku extremismu.

Ti, kdo vyjadřují zkoumanou strategii, se sami považují za reprezentanty lidí, kterým jde o řádné uplatňování zákona a o právní stát, popř. o nápravu křivd a bezpráví způsobených v minulosti.

Dosavadní průběh transformace jako celku hodnotí tato radikální skupina spíše negativně. Děje se tak především z morálního hlediska a také z hlediska fungování nově vzniklých institucí. O tom svědčí i jedno z volebních hesel DEU, které znělo: *Nejen prosperita – ale také morálka a právo*. Jako červená nit se proto celým hodnocením transformace vine kritika morálky, 'vlivných', z jejichž podporou dochází k rozsáhlé korupci spojené s rozkrádáním státního majetku. 'Vlivní' jsou podle názoru představitelů tohoto proudu bývalí komunisté, kteří jednu stranickou knížku vyměnili za jinou. Pomocí médií, jejichž podstatnou část ovládají, ovlivňují i veřejné mínění, viz [Hromádková 1996]. Současný stav je některými představiteli označován za neokomunismus, viz [Kudláček 1996] v článku příznačně nazvaném „Kdo nevolí DEU, volí komunisty“.

Ve druhé rovině hodnocení lze zaznamenat určitá pozitiva, která spatřují reprezentanti této strategie v *otevření prostoru pro demokracii*, tj. v *teoretické šanci, že se všichni mohou účastnit tvorby struktur v hospodářské a politické sféře* [Politická strana, prosinec 1995]. (Uznáním aspoň některých přínosů se daná orientace poněkud liší od všezahrnující kritiky pravicových nacionalistů.) V praxi však došlo k tomu, že se propojila moc politická s mocí hospodářskou prostřednictvím finančních institucí, zejména investičních fondů. Republika je ohrožena diktátem těchto mocenských komplexů [Politický program DEU 1996]. Obdobně jako u nacionalistického pravicového proudu objevuje se v této souvislosti také zvýšená kritičnost vůči soudobému establishmentu, tentokrát ale pouze s mírným populistickým nádechem.

Kromě toho chybí prý vlada zákona a patřičná péče o právní prostředí. Česká republika není zatím právním státem, protože není schopna zajišťovat osobní bezpečnost a ochranu majetku. Příčinou tohoto stavu je přetrvávání komunistického práva. Stávající právní stav podporují bývalí komunisté, kteří zaujímají vysoké stranické funkce ve vládních stranách [Tamtéž]. Častá je také obava z tvorby protiústavních zákonů a také z toho, že v České republice jsou zákony vytvářeny ve prospěch partikulárních zájmů mocenských skupin a neplatí pro každého.

Změnami, ke kterým ve společnosti došlo, získala především bývalá nomenklatura, *kteřá obrátne transformovala svoji politickou moc v nepřímou moc finančně hospodářskou. Doktrína tlusté čáry za minulosti je demagogie*. [Politická strana, prosinec 1995]

Hlavním cílem strategie dalšího vývoje společenské transformace má podle jejich nositelů být systémová, přý demokratická přeměna, která bude spočívat především v dosazení čestných a neuplatněných lidí, chápajících svoji politickou činnost jako službu spojenou s odpovědností, do čela státu. Proces očisty od

exponentů minulého režimu má být samozřejmě iniciován i na nižších úrovních, zejména na jednotlivých ministerstvech. Zvýšená pozornost se v tomto ohledu věnuje ministerstvu vnitra [Politický program DEU 1996]. Všechny změny musejí doprovázet kroky vedoucí k prohlubování morálky, spočívající především v potrestání zločinné komunistu a v odstranění těch lidí, kteří porušují základní morální principy, z vedení státu.

V hospodářské oblasti je důležité omezit úlohu státu. V souladu s tím musí dojít ke snížení daně z příjmu. Je nutné důsledně vybírat daně a zavést institut prokazování původu majetku. Přístup k vlastnictví mají mít ti, kteří majetek chápou jako povinnost svěřené hodnoty rozšiřovat. Podle představitelů tohoto proudu by mělo proto dojít k dalšímu odstátí majetku, a to zejména jeho navrácením původním majitelům. Ukradený majetek by měl být vrácen nejen fyzickým, ale také právnickým osobám, včetně církvi. Navráceny by tak byly i bankovní a úvěrové instituce, majetek různých družstev a obcí. Kuponová privatizace nebyl totiž způsob, kterým by vznikla vrstva odpovědných vlastníků, schopných převzít rizika spojená s vlastnictvím a podnikáním [Tamtéž]. Na rozdíl od pravicových nacionalistů je tedy důraz kladen na rozvoj malého a středního podnikání a na jeho podporu spíše než na všeobjímající populismus ve prospěch „pracujícího lidu“. Navrhuje se zejména odstranění byrokratických bariér a daňové zvýhodnění některých podnikatelských subjektů.

Samosprávné orgány na všech úrovních jsou v této strategii považovány za základ demokracie. Měly by být posíleny jejich pravomocí a zlepšena jejich ekonomická pozice posílením kompetencí při tvorbě příjmové části místních rozpočtů. Podmínkou pro dobudování samosprávy je vytvoření vyšších územních celků.

Na právní problematiku se aktéři této strategie orientují i v souvislosti s hospodářstvím.

Naše heslo je nejen prosperita, ale i morálka a právo, tedy víze právního státu, jak to již bylo např. za císaře pána, dále vlada zákona, jak je chápána v USA či anglosaském světě, tj. jiná struktura dělby moci s dominancí moci soudní. [Politická strana, prosinec 1995]

Za nezbytnou podmínku dobrého fungování práva se považuje posílení právního vědomí občanů. To však je otázka vystřídaní nejméně jedné generace.

V zahraniční politické oblasti se bez výhrad podporuje zapojení České republiky do EU a NATO. Náš stát by měl změnit svůj vztah ke krajanům. Změnu postoje by měly doprovázet majetkové restituce v jejich prospěch a zákon o dvojím občanství včetně volebního práva. I zde je zřejmá orientace na lidi, kteří se ocitli v konfliktu s někdejší režimem a řešili jej emigrací. (Pravicové organizace typu republikánů se na krajany odvolávají spíše na nacionálním základě.)

Právo a pevný hodnotový systém jsou jedním z ústředních témat této strategie a tvoří proto také nezbytný předpoklad pro realizaci této vize.

Jde o morální hodnotový systém, v němž je zločin minimalizován a je vytvořen prostor pro svobodnou hospodářskou aktivitu. [Politická strana, prosinec 1995]

Při zdánlivě zcela bezchybném důrazu na normativní, tj. morální a právní postupy se v těchto úvahách zamlčuje ta okolnost, na kterou jsme upozornili již na počátku podkapitoly. Retroaktivní uplatnění sebedokonalejších morálních a právních norem by bylo možné jen jako „revoluční“, a tudíž společensky silně konfliktní autoritární znásilnění platného, tj. historicky se vyvinuvšího práva i morálky, zvláště pokud by je chtěla uskutečňovat skupina lidí s nedostatečnou, tj. výrazně menšinovou sociální podporou.

Modernizace společnosti je v odpovědi na výslovnou otázku poněkud paradoxně spatřována v posílení konzervativně pravicových hodnot s důrazem na tradice, právo a přirozenou komunitu, jejímž vyjádřením je samospráva. V kontextu úvah o modernizaci zaznělo:

Podle mého názoru ústavní proces ve smyslu diskuse o zásadních principech u nás ještě nezačal. ODS a Klausova vláda je konzervativní pouze ve smyslu konzervování nomenklaturních pozic, což má velký ohlas v regionech. [Politická strana, prosinec 1995]

Na druhé straně v totéž kontextu byla zcela patřičně vyjádřena modernizační potřeba rozvoje školství, vědy a kultury. Je však nutno vzít v úvahu, že volání po „očistě“ v současnosti objektivně směřuje především proti početné skupině nových vlastníků a manažerů s komunistickou minulostí, z nichž značná část patří mezi odborníky schopné rozvíjet modernizační proces. Vcelku vzato je zjevné, že problematika modernizace není doménou analyzovaného směru.

Za spojence při realizaci dané strategie jsou považováni především politici věřící, lidé starší a střední generace (patrně s představou, že zde jsou nejvíce koncentrovány osoby postižené komunistickým systémem). Z politické scény nebyl uveden žádný spojenec. Tento projev sektářství jistě nepřekvapuje u skutečně poněkud mesianistického nepočetného hnutí.

Politické strany jsou všechny zadlužené, těžko říci, s kým se spojit z hlediska odpovědnosti před veřejností. Možná až po volbách na základě jasné formulované smlouvy. [Politická strana, prosinec 1995]

Ze zahraničí je za spojence považován Asociční výbor EU.

Nejsou-li srovnatelné právní normy, tak se do Evropy nemůžeme dostat. Musíme se chovat srovnatelným způsobem. [Tamtéž]

Je ovšem otázkou, nakolik by projektovaný přístup k morálním a zejména právním normám byl v evropském kontextu považován za zdůvodněný. Až doposud např. Rada Evropy naopak bedlivě varovala před všemi snahami o zavedení právé retroaktivity práva, a to včetně jisté kritiky relativně umírněných českých zákonů, které jsou předmětem útoků antikomunistické pravice ze zcela opačné strany.

Na otázku po možných protivnících jsme se dozvěděli, že za hlavní kritérium odmítnutí spolupráce je považováno špatné hospodaření subjektů.

Odmítáme každého, kdo prohospodařil první poslední. Rozhodující nejsou ani tak ideové důvody, jako spíše pragmatické. [Tamtéž]

Strategie antikomunistického pravicového radikalismu není ve své „čistě“ podobě zastoupena zvláště významným počtem vrcholových reprezentantů. Nicméně část špičkových sociálních aktérů z jiných strategií se některými svými názory blíží tomuto typu. Jde o některé aktéry předešlé strategické orientace, tj. radikálního autoritárního pravicového populismu s nacionálním zabarvením, neže však ani opominout část aktérů přímýkajících se k typu následujícímu – konzervativnímu etatistickému neoliberalismu. Je zřejmé, že „čistý“, výrazný antikomunismus není na naší sociálně-politické scéně nijak zvlášť oblíben. Může to být spjaté s existencí poměrně silného „dědictví komunismu“ ve formě sklonů k rovnostářství i etatismu, možná s nechtutí ke konfliktnímu radikalismu vůbec, patrně však také s malou schopností analyzované strategie oslovit mladší a/nebo sociálně níže postavenou část společnosti. Tato poslední okolnost je důvodem, proč jsme na základě empirických poznatků v tomto případě pozměnili původní charakteristiku tohoto směru jako výrazněji populistického. Na druhé straně je zřejmé, že tato strategie nemá žádnou zřetelnou promodernizační inklinaci a nemůže tedy napomoci ani řešení závažných společenských problémů na tomto nově se vynořujícím poli společensko-kulturních přeměn.

LIBERÁLNĚ DEMOKRATICKÉ STRATEGIE

Přes některé obraty, zdánlivě blízké liberálnímu či demokratickému slovníku (zvláště v případě pravicového antikomunismu), nepatří ani jedna z doposud analyzovaných strategií do okruhu těch, jež je možno označit za liberálně demokratické a tudíž protransformační. Jejich sklony k autoritarismu a v případě nacionalistického radikalismu také k populismu jsou prokazatelné, stejně tak jako jejich lhostejnost nebo přímo negativní vztah k potřebám modernizace společnosti. Pokud má výraz strategické orientace strany či hnutí 'extremistického charakteru' vůbec něco znamenat, pak je jeho racionálním obsahem to, co jsme právě o dvou prvních předmětech naší analýzy konstatovali, totiž že se vymykají převládajícímu liberálně demokratickému směřování postkomunistické transformace.

Naopak u čtyř následujících strategií, byť zahrnují na politické scéně rozsáhlý vějíř orientací, v politickém slovníku vyjádřeno od umírněné občanské pravice až po 'levostředový sociální reformismus', jejich příslušnost k široce pojatému liberálnímu demokratickému evropskému charakteru nelze zpochybnit. V naší vstupní typologii jsme mezi liberálně demokratickými strategiemi ponechali z již osvětlených důvodů místo na jejím levém okraji i pro strategii postkomunistického 'demokratického socialismu', která se po vzoru Slovenska, Polska a Maďarska pokusila před volbami 1996 o návrat i na naši politickou scénu.

3.1. Konzervativní etatický neoliberalismus

Tato strategická orientace čerpá podobně jako některé analogické směry na Západě z ideové výbavy jak neoliberalismu, tak i neokonzervativismu. Jde zejména o pojetí takového uspořádání státní moci, jehož principem je maximalizace svobody jednotlivce, o smluvní uspořádání společenských vztahů s důrazem na svobodný trh, o ochranu soukromého vlastnictví apod. Z konzervativních hodnot přejala tato strategie především důvěru ve spontánní řád. Zaměrné zásahy do „přirozeného chodu“ společnosti jsou alespoň ve verbálních vyjádřeních představitelů této strategie, ale i v programových dokumentech, považovány za něco, co nadělá více škody než užítu. Tato strategie nespojuje stát s občanskou společností, neklade důraz na bezprostřední společenské vztahy a víceméně není lokálně orientována.

Ideová výbava neoliberální konzervativní strategie je často redukována na svobodný trh, který jako všelék vyřeší všechny problémy nejen ekonomiky, ale i jiných oblastí života společnosti. Důraz na svobodu jednotlivce zavádí některé představitelé této strategie k centralistické představě státu s minimem samosprávy (kromě úrovně obcí), bez prvků participativní demokracie. Vztahy mezi státem a občany jsou často redukovány na vztah státu a jednotlivce, nejvýše při dílčí zprostředkovatelské úloze obcí. To vede de facto k výraznému uplatňování nejen politické, ale také ekonomické úlohy státu, k jistému druhu etatismu. Umírněná sociální politika, poskytující ochranu před dalším masovým poklesem životní úrovně, se aplikuje především z pragmatických důvodů jako prevence proti nespokojenosti nižších vrstev. Kde tyto důvody nejsou, nebrání se stát ani dílčím konfliktním řešením, při nichž hraje přinejmenším úlohu mocenské pojistky. Samozřejmě, tento typ sociálně politické strategie, známý zejména z thatcherovské Anglie a v jisté ohraně z reaganovské Ameriky, nabývá jistých zvláštních, pragmatictějších a kompromisnějších rysů, jestliže je uplatňován v podmínkách postkomunistického vývoje malé národní země, v sociálním prostředí silně ohroženém dědičtím komunismem.

Reprezentanty této orientace jsme našli jak mezi „vrcholovými“ sociálními aktéry, se kterými jsme prováděli rozhovory, tak v programech politických stran i mezi tvůrci veřejného mínění.

Jde o strategii, ke které se hlásí např. podnikatelé, vlastníci větších nemovitostí, lidé s vyššími příjmy, vyšší odborníci, vysocí úředníci státní správy i vyšší manažeři a bankéři. Jednotlivé příznivce má i mezi představiteli nadací a hnutí, médií, církví. Tvůrci, vykonavatelé a mluvčí této strategie se považují za reprezentanty proreformně orientované populace, lidí aktivních a sdružených kolem institucí, v nichž pracují a jež zastupují. Z institucionálních

aktérů je možné za základní představitelku strategie považovat Občanskou demokratickou stranu včetně jejího, dříve samostatného, křesťansko-demokratického křídla, a menší část Občanské demokratické aliance. Jednotliví přívrženci konzervativního neoliberalismu se najdou i mezi aktivisty jiných pravicových politických stran. Přirozenou institucionální základnou pro zrod aktérů této orientace jsou rovněž managementy bank, investičních společností a velkých podniků, orgány státní správy, municipální instituce velkých měst, profesní asociace (komory), podnikatelské organizace.

V tomto typu orientace se tedy pravděpodobně prosazují zájmy rodící se vyšší společenské třídy, zájmy lidí, kterým již současné změny přinesly lepší životní podmínky, nebo těch, kteří takového podmínky očekávají v blízké budoucnosti. Svým vlivem však tato strategie zasahuje i střední třídu, ať už tradiční (střední podnikatele a živnostníky), nebo novou (odborné zaměstnance, zvláště vyšší), v našich podmínkách pak díky pragmatické sociální politice i část kvalifikovaného dělnictva působícího v podnikové sféře.

Tato strategie je spjata s dosavadním relativně pozitivním průběhem a tudíž i hodnocením transformace. Její představitelé vyzdvihují především možnost žít ve svobodné, demokratické zemi. Všichni občané změnami získali osobní svobodu, která je nejdůležitější.

Získali všichni... i přes určité ztráty převažuje zisk, protože lidé získali svobodu a osobní zodpovědnost, což považují za nejpodstatnější. [Kultura a masmédia, únor 1996]

Ačkoli je transformace hodnocena pozitivně, není ani uvnitř strategie, která ji uvedla do chodu v její nynější podobě, přijímána bez jakékoli kritiky, zejména pak pokud jde o její rychlost.

Přechod probíhal z důvodu vůle vládní garnitury, zejména nejsilnější strany, naprosto zbytečně pomalu – principy jsou v zásadě ve pořádku. [Soukromý vlastník, duben 1996]

Za zásadní je považován mnohými přívrženci proces privatizace, včetně restitucí. Každý z institucionálních aktérů považuje v závislosti na svých zájmech, členské základně a jiných okolnostech za důležitý jiný způsob privatizace. Představitelé ODS vyzdvihují při hodnocení privatizace kuponovou metodu:

Všichni víme, že kdyby kuponová privatizace nebyla provedena, jsme nyní kdesi na počátku transformačního procesu. [Klaus 1995 a]

Představitelé soukromých vlastníků, podporujících tuto strategii, vyzdvihují naopak restituce jako cestu, která vede k jasnému určení vlastníka. Mezi oficiálními představiteli ODS jsou však k rozsahu restitucí značné výhrady, neboť pro ně představují prvek nejistoty v odlišně koncipovaném privatizačním procesu.

Současné je za velmi významné pokládáno vytvoření demokratických institucí. Poukazuje se však i na vlivy minulosti na současnost – lidé si stále málo uvědomují svou zodpovědnost.

Stát ještě příliš zasahuje do věci občanů. Lidé jsou s tímto stavem spokojeni a málo si uvědomují svou zodpovědnost a příliš na stát spoléhají. Po čtyřiceti letech totality je těžké tyto postoje měnit. Všichni by chtěli všechno zadarmo, investovat do vlastního vzdělání a zdraví není u nás obvyklé. [Vysoký státní úředník, listopad 1996]

Je patrné, že část představitelů této strategické orientace se domnívá, že stát příliš zasahuje do života občanů. Jak uvidíme dále, tento moment se promítá do úvah o budoucím vývoji státu, kdy mezi základní předpoklady dalšího vývoje patří omezení jeho role. Nelze zde však přehlédnout fakt, že proklamovaná snaha po omezení státních zásahů je do praxe uváděna v různé intenzitě, přičemž v některých oblastech si stát ponechává výraznou, ba rozhodující kontrolu. Jako příklad může posloužit situace v bankovníctví, kdy dokonce členové jedné z vládních stran mluví o „bankovním socialismu“ (nebo snad lépe státním kapitalismu?). Přitom velké banky se státní účastí přímo nebo nepřímo kontrolují podstatnou část celého národního hospodářství. Jde zde tedy o dva kontrární přístupy ke státní politice, které jsou zmíněny již v názvu podkapitoly – o neoliberalismus, který se snaží o co nejmenší vliv státu, a etatismus, který státu ponechává prostor pro rozhodování jak v hospodářství, tak v politice. V postsocialistických podmínkách analyzovaná strategická orientace usiluje na rozdíl od oficiální liberalistické rétoriky svých představitelů o pragmatické kompromisní spojení obou.

V oblasti hospodářské politiky je zdůrazňována (z pragmaticky motivovaných sociálních ohledů postupná) deregulace většiny cen, včetně ceny bydlení a energií, dále jisté snížení daňového zatížení, zavedení konkurenčního prostředí a jeho ochrana před nátlakem různých zájmových skupin. Výsledkem těchto kroků ve spojení s přísnou monetární politikou je počínající ekonomický růst, doprovázený relativně nízkou inflací, směnitelností koruny a nízkou nezaměstnaností. Vyzdvihuje se úspěšnost reformy, rychlá reorientace na soukromý sektor. Negativa jsou některými aktéry spatřována zejména v nedokonalé legislativě, která nedokáže prozatím klást bariéry rozkrádání majetku, nesolidnímu podnikání. Případné nedostatky průběhu reformy jsou připisovány rychlosti, s níž jsou změny prováděny, nebo nezralosti prostředí.

U představitelů tohoto proudu se setkáváme s několika rozdílnými přístupy ke způsobu provádění hospodářských změn. Příkladem může být řešení problému ochrany minoritních akcionářů (většina těchto akcionářů získala akcie pomocí kuponové provizace). Jeden názorový proud plně zachovávací

principy této strategie – reprezentovaný V. Klausem – nepovažuje ochranu minoritního akcionáře za aktuální, ale hodnotí ji jako populismus [Klaus 1995 a]. Obava je zejména z toho, že zákon zabráni velkým investorům v převzetí majority a nedojde tak k nalezení konkrétního vlastníka podniků. Ve druhém proudu, který se zaměřil na ochranu doposud znevýhodněného minoritního akcionáře, lze vypočítovat názory, které mají blíže ke čtvrtému typu strategií, pravicevému liberálnímu demokratismu.

Politická situace země byla aktéry neoliberalně konzervativní strategie před volbami vnímána jako pozitivní. Část aktérů podporujících tento směr hodnotí pozitivně existenci plurality politických stran, liberalizaci „politického trhu“.

V důsledku liberalizace politického trhu nedošlo k jeho redukci (k zákazu KSČ), nevznikla pseudolevice. Myslím, že vznikem konkurenčního prostředí budou muset politické strany jít více do kvality nápadů, úpornosti, umění kompromisu, a to povede k z kvalitnění těchto stran jako takových. Takže kdybych to měl shrnout, to nejdůležitější je vytvoření dobrého politického trhu. [Publicista, rozhovor z února 1996]

Současné se uvnitř této směru objevuje tendence přejít od verbálního antikomunismu k antikomunistickému činům, což je nejlepší hráz proti komunismu, který je v nás zakořeněn, ať jsme před rokem 1989 stáli kdekoliv [Státní správa, listopad 1995]. Z těchto dvou výroků je patrné, že aktéři tohoto typu strategie mohou mít různé názory na řešení politických problémů. Zatímco první výrok odpovídá neoliberalnímu duchu popisované strategie a chápé politický pluralismus jako působení trhu, druhý výrok se prolíná se strategií radikálního pravicevého zaměření s antikomunistickým zabarvením. Ostatně i mnohem rozšířenější tendence ke kultu „velké strany“ a k partokracii, jež se projevila zřetelně jak ve vztahu k menším koaličním stranám (přehlasování ve vládě), tak se stranám opozičním, zejména k sociálnímu demokratům jako domnělému „hlavnímu protivníkovi“, naznačuje jistou míru autokratických, antippluralitních sklonů. Podobné tendence lze spatřovat v tom, co je v obecném povědomí označováno jako sklon k „aroganci moci“. Aktéři neoliberalní strategie, sdružující se v menších politických stranách, jsou naopak na tyto projevy antippluralitních tendencí dosti citliví.

Pozitivně je v rámci této strategie hodnoceno zavedení demokratických principů do života společnosti. Velký význam je přikládán volbám v roce 1992, které napomohly tomu, že se země vyhnula politické nestabilitě.

V programových dokumentech ODS je kladně hodnoceno i prodloužení platnosti retroaktivního lustračního zákona za původně přislíbenou časovou hranici. Nadále je prý nutné sledovat, zda jsou státní úředníci bezúhonní. Lustrační zákon slouží mj. také k ověření bezúhonnosti kandidátů na poslance.

Na lustrační zákon se odvolávají další zákony, jako např. zákon o obecní policii, který zavádí u funkcionářů povinnost předkládat lustrační osvědčení.

Státní správa se podle programových dokumentů nejvýznamnějšího představitele této strategie – ODS – přiblížila občanům zejména tím, že byla v rámci jednotlivých obcí vyčleněna pracoviště správních úřadů. Vedle toho došlo k výraznému posílení samostatnosti obcí. Došlo k posílení jejich zodpovědnosti a k větší finanční nezávislosti na dotacích z centra. Na obce byla také převedena velká část bytového fondu.

V zahraniční politice akteři neoliberální konzervativního směru kladně hodnotí způsob rozdělení Československé federativní republiky a snahu o připojení k evropským strukturám (OECD, žádost o členství v Evropské unii a NATO). Součástí této strategie je hodnocení evropské integrace jako perspektivního procesu, zaručujícího stabilitu a bezpečnost. Důležitým předpokladem pro posílení bezpečnosti bylo přijetí programu Partnerství pro mír a spolupráce českých vojáků v rámci akcí NATO a Organizace spojených národů. V přijetí do ET a do NATO je spatřována záruka definitivního odtržení od východního bloku, začlenění do tzv. atlantické kulturní a politické sféry a zajištění stability.

V sociální oblasti se jako důležité hodnotí nedávno přijaté zákony – adresné sociální dávky, zvýšení věkové hranice pro odchod do důchodu, zákon o státních příspěvcích, o penzijním připojištění, a to při všeobecném uznání platnosti principu sociální solidarity. Za důležité je považováno řešení sociálních problémů rozumným způsobem se snahou neskouznout do „pseudosociálního citění“ (viz skandinávské země). Společnost má pomáhat tomu, ... *kdo se nemůže o sebe sám postarat. Společnost by však neměla čpat ze státního rozpočtu tomu, kdo si pomoci může sám, ale je pohodlný se o sebe starat.* [Státní správa, prosinec 1995]

Kladně se hodnotí udržení sociálního smíru, souběžnost ekonomických reforem a opatření, která kompenzovala nejvíce postižené v souvislosti s následky některých reforem. Je však silná tendence tripartitní jednání nahradit jednáním bez účasti státu, popř. aspoň snížit jejich význam a dosah jejich závěrů. Vážně je posuzována nebezpečnost mnohých sociálních konfliktů s dělnictvem, např. se železničáři nebo horníky. Velmi obezřetná sociální politika se provádí vůči osazenstvu velkých podniků, jimž je umožněno přežít někdy i v podmínkách značných ekonomických ztrát a skryté nezaměstnanosti. Menší význam je prisuzován konfliktům v rozpočtové sféře, např. se zdravotníky nebo učiteli.

Umírněná sociální politika, která nepochybně přitlumila možné sociální konflikty, zvláště ve vztahu k manuálním pracovníkům a méně zámožným vrstvám, je motivována především pragmatickou snahou o minimalizaci sociálních překážek transformace a vládní politiky, nikoli zásadovou snahou o dosažení standardního způsobu distribuce (typického pro vyspělé země), jenž by měl

po dlouhých letech vystrídat státní socialistické rovnostářství a souběžná privilegia pro nomenklaturu. Je to zřejmé z jednoznačného závěru základního dokumentu ODS.

Věřme, že konec 20. století je zároven i koncem jedné tragické a zcela falešné utopie o sociální spravedlnosti, o plánované společnosti a o vědeckém řízení současnosti i budoucnosti. [Politický program ODS 1995]

V tomto textu se distance od plánování a vědeckého řízení společnosti, v této absolutní formulaci zajišť také diskutovatelná, avšak zcela oprávněná z hlediska negativních zkušeností nedávné minulosti, spojuje jedním dechem s kritikou sociální spravedlnosti, tedy pojmu ve vyspělé Evropě zcela legitimního a principu mnohem závažnějšího. Tento princip byl porušován ve velkém rozsahu státním socialismem a je znovu, byť z jiného aspektu, znovu porušován v současnosti jednak nepochybně existujícími případy nelegálních a nemorálních způsobů obohacování části dosavadních „vítězů“ ekonomické transformace, jednak pokračujícím rovnostářstvím, tedy distribucí v neprospěch kvalifikovaných lidí (zaměstnaných zejména v rozpočtové sféře). Ostatně k případům neoprávněného obohacování, zneužívání privatizačního procesu i nově nabytého mocenského postavení se akteři neoliberální konzervativního proudu téměř nevjadřují, popř. je bagatelizují, neuvědomujice si jejich zásadní význam pro utváření veřejného mínění a volebního chování obyvatelstva.

V oblasti vzdělání a kultury se v kontextu vládní strategie kladně hodnotí skutečnost, že došlo k rozšíření nabídky vysokého, středního, středního odborného i základního vzdělání. Usnadněn prý byl i přístup ke vzdělání pro zdravotně postižené děti. K výraznému rozvoji došlo i v nestátním školství. Zvýšil se počet studentů na vysokých školách, vznikly nové fakulty a university. Byla obnovena autonomie universit. Transformována byla věda [Volební program ODS 1996]. O závažných nedostatecích v kvalitě vzdělání a o neobyčejném poklesu rozsahu vědeckovýzkumné činnosti ve všech sférách, v nichž se dříve realizovala, představitelé dominantní strategie nehovoří.

Stát má vytvářet prostor, aby existovala kultura, nemá však žádným způsobem ovlivňovat její vývoj. Kladně se hodnotí skutečnost, že kultura ztratila pseudopolitickou roli a začala být vnímána spíše jako zdroj obohacení života, odpočinku a zábavy, a že kulturní život společnosti nebyl ochuzen, ale naopak se obohatil [Volební program ODS 1996]. Uvnitř analyzovaného typu transformační strategie však není přístup ke kultuře jednotný. Na jedné straně se dominantně (i prakticky) prosazuje názor, že se o sebe musí postarat sama a že se jí to úspěšně daří, na druhé straně je zde názor, že se stát nemůže zcela zříci odpovědnosti (např. v oblasti památkové péče nebo kulturních zařízení centrálního či regionálního významu). Tento směr

reprezentuje zřejmě i konzervativní křídlo ODA, v němž je dáván do souvislosti s kritikou nedokončené reformy veřejné správy. Pokud jde o místní kulturu, museli knihovnici lidové knihovny s jejich kořeny v Masarykově republice uhájit v ostrém střetnutí s konzervativním ministrem kultury. To se však nepodařilo u sítě osvětových a klubových zařízení, jež je dnes z větší části pro skutečnou kulturu ztracena. Jisté podpoře se naopak těší profesionální a výkonnostní sport.

Za poslední roky došlo ke zlepšení životního prostředí. Investice k jeho ochraně byly využity na plynořádky, odsířování a modernizaci spalování [Volební program ODS 1996]. I při ochraně prostředí platí v logice strategie, již se zabýváme, princip minimalizace role státu. Snaha o zavedení kontroly státu a regulace spotřeby prý životnímu prostředí v konečném důsledku škodí. Stát musí být silný pouze při ochraně těch složek životního prostředí, které nemohou mít konkrétního vlastníka.

Morální stav ve společnosti je vnímán i částí aktérů, reprezentujících vládnoucí elitu, jako špatný. Příčiny se přitom hledají téměř výlučně v období čtyřiceti let předchozího režimu, kdy vládla absolutní neúcta k právním i morálním normám.

Současný stav je prohloubením toho, co tu bylo před rokem 1989, poté co se „uvolnila stavidla“. Morálka je vázána na konkrétní život společnosti. Naše společnost prochází transformací ve všech oblastech, tedy i transformací člověka. Lidé se snaží nabytí svobody nasávat, ale nekládou ji do odpovědnosti. [Státní správa, listopad 1995]

Při hodnocení změn provázejících transformační proces převládá názor, že jim získali všichni lidé, neboť se jim dostalo svobody. Tím získali i ti, co se domnívají, že ztratili. Nejvíce pak získali lidé aktivní, tvůrčí, přizpůsobiví, schopní (i ti „schopní všeho“), lidé mající vklad z minulosti – znalosti, finance.

Negativní důsledky přinesla transformace ekonomicky slabším rodinám. Uznává se, že zároveň čast nákladů transformace nesou i lékaři a zdravotnický personál, popř. učitelé. Nesetkáváme se však s obecnějším pochopením problémů odborných zaměstnanců rozpočtové sféry, byť byly prezentovány v nedávné minulosti dosti razantními obrannými akcemi. Procesem změn ztratili podle aktérů zkoumané strategie zejména lidé zvyklí na zabezpečení bez vlastního úsilí, neschopní převzít odpovědnost za svůj život.

Budoucnost společnosti spatřují aktéři doposud dominantní strategie transformace v plynulém pokračování současného vývoje, v začlenění České republiky do evropských struktur. Česká republika se má stát standardním evropským státem, to znamená fungujícím právním státem, *kteří má soustavu zákonů a také umí vynutit jejich dodržování* [Bankf, leden 1996].

Společnost se bude rozvrstvat podle zájmů a schopností a bude více samosprávně žít. Rozvíjet se bude vzájemná komunikace mezi svobodnými lidmi. Předpokládá se pokračování pravicové orientace vlády a tím i státu také po volbách.

V hospodářské oblasti je podle programových dokumentů ODS za žádoucí považováno další snižování účasti státu. Nezbytná je proto další privatizace, zejména v těch odvětvích, kde není důvod, aby v nich stát nadále zasahoval. Jde mj. i o energetiku, bankovníctví a spoje. Tato prohlášení sice byla v předvolebním období mnohokrát opakována, k jejich praktické realizaci však vláda nepřistoupila a ekonomičtí analytici většinou předpokládali, že jejich realizace v povolebním období i v případě výrazného vítězství pravice bude velmi uvážlivá. Ze státních peněz je možno platit pouze ty organizace, které jsou nezbytné pro fungování státu, pro reprezentaci státu, pro zajištění sociální oblasti. Ve vztahu k bankám a jejich vlivu na naše hospodářství se u této strategie začíná objevovat potřeba zviditelnit jejich hospodaření.

Vlám snahu o zprůhlednění bankovního sektoru. Jde ale o to, zda je pro přijetí takového nařízení u nás právní čas. Pro banky by to znamenalo náklady navíc. Musely by si např. platit auditory ne jednou, ale několikrát ročně, což by se zpětně promítlo do ceny úvěrů. Ostatně k tomu, aby banky začaly zveřejňovat podrobně údaje o svém hospodaření, není třeba přijímat speciální zákon. Osobně by se mi ale líbilo, kdyby na to banky nečekaly a začaly – zejména ty, které chtějí být považovány za solidní – s takovou prací samy. Vlastní iniciativa by byla lepší než nařízení ČNB nebo přijetí zákona. [Tošovský 1995]

Zároveň by se mělo dále pokračovat v deregulaci cen až do dosažení jejich tržní úrovně. V sociálně citlivých oblastech musí ale tempo deregulace odpovídat sociální únosnosti. (V tomto stanovisku se projevuje větší míra sociální „ohleduplnosti“ a etatistických sklonů ODS ve srovnání s liberálnějšími přístupy ODA, která doporučuje rychlejší deregulaci.) Stát by neměl podle uvedených dokumentů zvýhodňovat exportní ani jiné firmy, protože jejich subvencováním dochází k redistribuci důchodů v jejich prospěch na úkor spotřebitelů a daňových poplatníků. Odmítá se jakýkoli protekcionismus, včetně běžných evropských standardů, jimiž se reaguje na specifika a obtíže zemědělské výroby.

Zistávám zarytý odpůrcem regulace trhu. K regulaci by se tedy mělo přistoupit pouze v krajních případech a argumentovat v její prospěch důvody politickými, nikoli ekonomickými. Platí tu známé liberální pravidlo, že kultivovat je třeba proces, nikoli jeho výsledek. A podle mého názoru jediná skutečně efektivní kultivace spočívá v zajištění a ochraně jeho maximální otevřenosti, liberálnosti. Ten, kdo říká něco jiného, by měl být a priori považován za lobbistu, který se snaží pomocí státní či jiné regulace žádat nějaké výhody pro sebe, především omezit volnou soutěž. [Trška 1995]

Řešením nejsou ani přehnané daňové úlevy. (To opět na rozdíl od předvolebních stanovisek ODA.) Není možné, aby politická rozhodnutí ovlivňovala daňovou soustavu tak, jak k tomu došlo v některých případech (např. při snížení daně z příjmu malým pivovarářům). Státní rozpočet by se měl udržovat dlouhodobě i krátkodobě jako vyrovnaný s tím, že objem přerozdělovaných prostředků by se měl nadále snižovat. S omezováním rozpočtových výdajů musí být spojeno i postupné a uvážlivé snižování daňového zatížení. Důchodový systém by měl být nadále součástí státního rozpočtu, protože zkušenosti s oddělováním specifických finančních fondů od rozpočtu jsou špatné. Mezi představiteli této strategie existují totiž obavy, aby se v tomto ohledu neopakovala situace vzniklá nedostatečně regulovaným vznikem zdravotních pojišťoven, který ovšem vláda podporovala. Pro přibližování ekonomiky evropské úrovni a její integraci do Evropské unie je nezbytná perfektní legislativní příprava.

V zájmu dobrého fungování trhu je podle Politického programu ODS nežádoucí, aby profesní organizace omezovaly vstup podnikatelů do odvětví. Členství v těchto asociacích by proto nemělo být ze zákona povinné, jako je tomu doposud. To souvisí s obecnějším odmítavým stanoviskem k tzv. korporativismu, kdy některé profesní, zaměstnavatelské nebo jiné organizace mají takové pravomoci, že mohou prosadit své legitimní zájmy na úkor práv a svobod skupin nebo jednotlivců, kteří nejsou jejich členy.

Pro nás je nepřijatelná idea korporativistického či syndikalistického státu, kdy mnohé role patřící státu jsou zákonem svěřovány do rukou korporací a institucí, které jsou pod kontrolou jen určitých skupin občanů. [Politický program ODS 1995]

Jakákolí sdružení individuí mezi státem a občanem by měla podle této strategie vznikat pouze zdola na základě skutečného zájmu a pocitu identity. Tento závěr platí také pro zavedení vyšších územních celků, jejichž zřízení je převážnou částí představitelů tohoto názorového proudu odmítáno, i když mezi politiky ODS existuje skupina, která zřízení regionálního stupně správy i samosprávy podporuje. Důvodem je jednak „neautenticnost“ jejich vzniku, vyplývající z toho, že by vznikly na základě politického rozhodnutí shora, jednak rozsah kompetencí, které by jim měl postoupit stát. Těma vyšších celků je dnes u nás třeba spíše několika politiků, nikoli většiny občanů... Jakákolí seskupení mezi občanem a státem by měla vznikat zdola na základě skutečného zájmu, autentického pocitu identity občanů. Pokud by celky nevznikly na základě autenticnosti, musíme se ptát, jaké vůbec existují v této početné i teritoriálně malé zemi veřejné statky a externality, jež by měl obhospodářovat vyšší územní samosprávný celek velkého kraje. Dovedu si představit veřejné statky na úrovni obcí... Známe také veřejné statky, jako je bezpečnost či armáda, o něž se musí

postarat stát jako celek. Ale neznám veřejné statky pro útvar velikosti kraje. [Klaus 1996]

V oblasti bydlení by měla pokračovat postupná, ne však ukvapená deregulace nájemného, doprovázená adresnou finanční podporou, která zmírní důsledky jeho růstu pro sociálně slabší rodiny. Podpora poptávky po bydlení bude spočívat ve vyšší dostupnosti hypoték, vyšších garancí na státní úvěr, ve státní podpoře výstavby, v podpoře nájemní výstavby v obcích, v adresné podpoře na modernizaci bytového fondu. Výstavbou sociálních bytů by se neměl zabývat stát, protože je v kompetenci obcí.

V zemědělství mají být upraveny podmínky pro lepší využívání prostředků z podpůrného a garančního rolnického a lesnického fondu. Nezbytné je také dokončit restituce a začít s privatizací státní půdy.

V dopravě by měla proběhnout privatizace regionální železniční dopravy, na celostátní úrovni by si stát svůj vliv měl podržet [Volební program ODS 1996]. Při všeobecné podpoře privatizace i v autobusové dopravě se problému dopravní obslužnosti regionů a obcí věnovala v poslední době pouze okrajová pozornost a přijatá řešení nebyla příliš účinná. Zásadnější řešení se v programových dokumentech dominantní společenské strategie neprojevovala. Dobré podmínky by se měly podle volebního programu ODS vytvářet hlavně pro individuální dopravu.

Podle realistického vyjádření jednoho z vládních představitelů se společnost více rozvrstvuje a diferencuje. Na to prý reaguje i nový systém sociální ochrany. Za základ dalšího rozvoje sociální politiky se i nadále považuje adresnost sociálních dávek, pomoci a péče, indikovaná sociální potřebností domácností. Neuznává se princip všeobecné podpory rodinám s dětmi. Má se pokračovat v úsilí o postupné zvyšování věkové hranice pro důchod a relativní omezení prostředků určených pro důchodové zabezpečení z hlediska ekonomické ušnosnosti. Vedle pravidelně valorizovaných důchodů ze státních prostředků je nutno ve velkém rozsahu otevřít další možnosti důchodového připojištění a rozvíjet tento systém tak, aby motivoval více lidí, kteří by tak od státu převzali část nákladů na sociální zabezpečení ve stáří. Pozornost je nutné věnovat i rozvoji nestátních a humanitárních organizací, které zpestrují nabídku sociálních služeb [Volební program ODS 1996].

Ve zdravotnictví by měla podle předvolebních představ ODS proběhnout uvážlivá privatizace lůžkových zařízení. Stát musí zesílit svůj dozor nad zdravotními pojišťovnami. K zajištění dostatečných prostředků na zdravotní péči je nutné, aby ústavou požadovaná plně hrazená zdravotní péče na základě solidárního principu byla redukována na únosnou míru. Při zachování stávající výše pojistného je nutné zajistit větší zapojení finančních prostředků pacientů.

K přitvzení podmínek musí dojít jak na straně nabídky, tak na straně poptávky. Na straně nabídky jde o racionálně se chovající zdravotnické subjekty a jejich kontrolu, na straně poptávky musí brzdnou roli sehrát pacient, jenž musí zvážit, kolik péče nad obecně dostupnou úroveň si dopřeje.

Již dávno se prokázalo, že ani solidarní, ani tržní systém nejsou schopny zajistit dostupnou, kvalitní a ekonomicky únosnou péči pro veškerou populaci. Ve většině zemí proto fungují tyto systémy současně, mnohde však vedle sebe, bez žádoucí a nutné funkce i organické provazovanosti, která by zajišťovala jak sociální solidaritu, tak ekonomickou efektivitu... Prvkem sociální solidarity je povinné pojištění, prvkem ekonomické efektivity trh a z něho vyplývající konkurence... Je především nutné rozhodnout otázku rozsahu a obsahu zdravotní péče, která má být poskytována na solidárním principu, a péče, která může být částečně či úplně poskytována na principu tržním. [Macek 1995]

Kvalitní vzdělání je důležitou podmínkou hospodářského a celkového společenského vývoje. Prioritním cílem je proto rozšíření přístupu k různým typům pomaturitního vzdělávání. Objektivními možnostmi omezené financování škol ze státního rozpočtu neumožňuje ale dále zvyšovat přístup občanů k vysokoškolskému vzdělání. Proto je nezbytné zavedení školného, které má mít i motivační význam pro studenty. V programových dokumentech se slibuje podpora vědy, zejména aplikovaného výzkumu, v rámci již spuštěného grantového systému, avšak bez úvah o rozšíření zdrojů pro financování institucionální a pro materiální zabezpečení vědy, výzkumu a vývoje. Následně prohlášení představitelé vědy je proto spíše urgenci dříve učiněných, dosud však nerealizovaných slibů.

Z opakovaných prohlášení vlády badatelská obec i tvěřejnost vědí, že vláda si je vědoma role vzdělání a vědy pro prosperitu České republiky. Navíc už přes rok víme, že financí podpora českého badatelství vzroste do konce století asi o 70-80 %. Samozřejmě by bylo dobře, kdybychom měli víc... Abych však nevpadal zas tak skromně: říkám znovu a znovu, že Česká republika nemá kromě mezipodání příliš mnoho věcí, kterými by mohla výrazně ohromit svět. Proto čím víc bude dávat na vědu, tím budeme úspěšnější i ekonomicky. [Zahradník 1995]

V zahraničně politické sféře je nezbytné dosáhnout členství v EU a NATO. Jediní tohoto názorového proudu je poměrně rozšířeně přesvědčení, jejich zastáncem je V. Klaus, že EU by měla být uspořádána tak, aby výchozí jednotkou evropské integrace nebyl jednotlivý občan, ale stát, jenž by si podržel svoji suverenitu.

Východím stavebním kamenem má být stát... Z toho vyplývá, že evropskou integraci nelze budovat přímo na vztahu občan - unie. Primární suverenita musí navždy zůstat jednotlivým státům a suverenita Evropské unie musí být pouze odvozena. [Klaus 1995 b]

Stát by měl podporovat některé kulturní aktivity, důležité pro reprezentaci země. Správa kulturních institucí by se měla převést pod obecní samosprávu. () finanční zdroje na účely kultury se bude možné ucházet na základě grantů, konkursů apod. Přístup k dotacím je nutné umožnit i zájmovému sportu, protože ten přispívá k mravní výchově a je vhodným využitím volného času [Volební program ODS 1996].

Sociální struktura se podle programové strategických představ neoliberalně konzervativního proudu bude postupně měnit: bude stále méně zaměstnanců, tj. lidí závislých na pracovním poměru, zejména v nejnižších kategoriích. Těžiště se bude přesouvat k nejlépe kvalifikovaným a vyspělým dělníkům, kteří mají charakter spíše techniků. Bude zřejmě nouze o pracovní sílu na nejméně kvalifikované práce, což znamená její částečný import. Bude se posilovat vrstva samostatně fungujících lidí, podnikatelů, svobodných povolání atd. Nevyhnutelný je i proces postupného mzdového vyrovnání s Evropou. Otázkou, jakými ekonomickými stimuly – kromě automatického působení svobodného rozvoje trhu – se bude tato vize, nepochybně vyžadující technologicko-organizační restrukturalizaci na mikroúrovni, realizovat, v těchto úvahách nenajdeme. Předpokladem realizace uvedených poměrně komplexních představ o budoucnosti české společnosti, její ekonomiky, politiky i kultury, je podle jejich autorů především působení spontánního řádu s omezenou rolí státu. Omezení vlivu státu ve všech oblastech života je možné dosáhnout zejména privatizací, vznikem nestátního strukturovaného a přirozeně stratifikovaného ekonomického sektoru, rozvojem občanských sdružení zdola, vyšší spoluodpovědnosti přirozených jednotek – obcí. Prvotním zájmem individua je rodina a až na místě posledním je podle Politického programu ODS v tomto ohledu stát. Současně je nutné kladt důraz na vyšší spoluodpovědnost jednotlivců za sebe samy, což je možné určitou „převýchovou“ občanů, kteří byli zvyklí na komunistickou morálku.

Zjevný paradox mezi teoreticky proklamaným omezením role státu a výraznými etatickými tendencemi v mnoha sférách vládního zájmu, včetně ekonomiky, autoři programových deklarací ODS a jiných skupin, hlásících se k analyzované strategii, neobjasňují.

Při úvahách o budoucnosti transformace i modernizace je pozoruhodným rysem důraz kladený konzervativními neoliberaly na materiální, ekonomické aspekty předpokládaných procesů a prostředků jejich realizace. Nechybějí občasné zmínky o morálních a psychologických předpokladech, avšak materiálně ekonomické změny jsou jednoznačně považovány při žádoucích změnách za základní. Tim se tato strategie zásadně liší od některých „moralizujících“ orientací, jimiž jsme se již zabývali nebo budeme zabývat.

Modernizace je ve výpovědích představitelů neoliberálně konzervativní strategie nejčastěji pojímána jako přímá součást transformace. Za modernizační je někdy považován dokonce i proces restitucí či realizace různých opatření, typických pro pravicovou politiku. (Při nich však určité z našeho hlediska nejde o procesy modernizační, spíše o návrat k minulým historickým stavům společnosti.) Jako oblast, kde modernizace probíhá uspokojivě, jsou hodnoceny vlastnické vztahy, v nichž dochází k institucionálním proměnám spjatým s privatizací. Nepříznivou okolností pro modernizační změny v ekonomice byla přechodná recese, která omezila investiční možnosti a kapitálovou dostupnost. To způsobilo, že docházelo často spíše k neinvestiční modernizaci, např. k přestavbě místo stavby.

Jako nutná je uváděna další modernizace technologií a techniky.

Modernizace v oblasti techniky a technologie neprobíhá dostatečně rychle. Je to způsobeno tím, že máme málo domácího kapitálu a příchod cizího kapitálu není příliš orientován na to, aby tady zůstal a pracoval. Je to spekulativní kapitál, který využívá vyšších úrokových sazeb a zase odejde. Je nutné prosazovat takové investory, kteří sem přicházejí natrvalo a dávají kapitál, který modernizuje techniku, technologii, dopravu, informační systém apod. Jsem spokojen, že se do země vstřílní informační technika. Vpád informatiky do naší země je žádoucí, ale stále není dostatečný... Informatika je užitečný nález modernizace. Nejsm však spokojen s vpádem estetických a morálních norem z amerikanizovaného Západu... Naši podnikatelé, a to i v oblasti kultury, tento brak k nám importují a snaží se vydávat ho za modernizaci... Dobrá americká kultura se nedovází. [Bankéř, leden 1996]

Tento projev skutečně osvětleného promodernizačního postoje však neprokazuje příliš do programových dokumentů, patrně proto, že svým věcným obsahem překračuje obvyklé meze neoliberálního přístupu. Navíc ani sám jeho autor neklade otázku, jak v mezích tohoto přístupu deklarovaných požadavků docílit. Ostatně celý finančně mocný bankovní sektor, ve velké míře kontrolovaný státem a sám přímo i nepřímo vlastnický kontrolující klíčové body české ekonomiky, dosud neprojevil výraznější tendenci zvýšit (samozejmé tržné konformními prostředky uskutečňovaný) tlak na modernizaci české ekonomiky, především pak průmyslu.

V jiných rozhovorech se objevují plodné myšlenky o vzdělání jako základu modernizace, o rozšíření nabídky různých typů vzdělání, které by zmnožily intelektuální kvalitu pracovních sil. Z hlediska změn v chování a hodnotových orientacích se opět klade hlavní důraz na zodpovědnost jedince za sebe sama a svoji rodinu. Tu a tam, rozhodně však nikoli systematicky, je zdůrazňován meritokratický princip, rovnost šancí. Z hlediska fungování institucí se uvažuje o potřebě zvýšení jejich racionality.

Silné zaostávání se konstatuje v modernizaci způsobu života.

Čas je značně pohlcován náročností zaměstnání a zejména podnikání... Způsob života je jednostranný. [Svaz průmyslových podnikatelů, únor 1996]

Přes všechny výhrady k bezradnosti při hledání účinných nástrojů modernizace kromě tržního všeléku je třeba uznat, že aspoň pro část aktérů pravicového neoliberálního směru je modernizační problematika živá a že projevují zájem o její řešení. Poměrně málo se to však odráží v programových dokumentech.

Za spojení jsou v souvislosti s touto strategií považovány především konzervativní pravicové strany.

Do budoucna není jiná alternativa než se opírat o stávající vládní koalici. Lze si představit i koalici se Svobodnými demokraty. [Politická strana, prosinec 1995]

V tomto kontextu se uvažuje také o některých nepolitických, nestátních organizacích... všechny nevládní, nestátní instituce podnikatelského charakteru. Všichni podnikatelé musí řešit problémy a posouvat problémy dopředu... Velký význam při prosazování zájmů má tripartita. Tripartita by mohla fungovat i na nižších úrovních, kde by se mohla zapojit i různá občanská sdružení, pak by se dosáhlo určité reprezentativnosti vzhledem k organizacím působícím ve společnosti. [Profesní asociace, listopad 1995]

Často jsou za spojení považováni inteligentní, tvůrčí lidé s názory, které odpovídají zkoumané názorové orientaci.

Za spojení považují ekonomicky aktivní a vzdělané lidi, k nim se hlásím a na ty spoléhám. [Bankéř, leden 1996]

Spojenec by měl být každý rozumný člověk. Našími přirozenými spojenci jsou strany pravicové. [Soukromý vlastník, duben 1996]

Ze zahraničích jsou pak mezi spojence počítány zejména evropské integrované komunity.

Oporou jsou všechna evropská společenství, tam se doceneje normalnost. Očekávám, že nám pomohou zavést evropský standard a že přitom nedojde k devastaci naší národní světybity, kultury, způsobu, jak žijeme. [Bankéř, leden 1996]

Ojedinelý není ani názor, který za významné spojence považuje demokratické státy, zvláště pak naše sousedy.

Za oporu považují především naše sousedy, tj. Německo a Rakousko, neboť s nimi máme nejtěsnější společné historické kořeny. [Státní správa, prosinec 1995]

Připomíná se i mezinárodní solidarita zaměstnavatelů.

„Zaměstnavatelé a podnikatelé jsou všude ve světě organizováni, mají svoje mezinárodní organizace v rámci Evropy i světa. Opora těchto struktur nám může napomoci v další cestě. [Profesní asociace, listopad 1995]

V souvislosti s problémem mezinárodních spojení připomeňme, že rozhodující politický reprezentant analyzovaného směru, ODS, a její představitelé neskrývají nezbytnou míru národního sebevědomí a jsou, při vši snaze o mezinárodní kooperaci, odhodláni zastávat národní zájmy suverénní České republiky a neustupovat zbytečným tlakům, které by se jich mohly dotknout.

Za protivníky uskutečňování vize spjaté se zkoumanou strategií jsou zpravidla považovány veškeré extremistické strany a hnutí, lhotejno zda levicové či pravicové orientace.

Za protivníky považují systémy, které stavějí na absolutistické moci, centralismu, totalitních mocenských strukturách, at' v oblasti ekonomiky či politiky. Proti těm jsem vnitřně, principiálně. [Státní správa, únor 1996]

Mezi protivníky zkoumané strategie naši respondenti, kteří ji reprezentují, často počítají komunisty, 'starou garnituru', socialisty. Není jasné, do jaké míry získaly oporu v ODS některé výroky premiéra Klausse, pasující do role hlavního protivníka neoliberálního pojetí transformace sociální demokracie, ani to, do jaké míry šlo jen o úlitbu určité etapě volebního soupeření, či vyjádření hlubšího antagonismu. Obě další vládní pravicové strany, prezident republiky i někteří další činitelé ODS se od nich však zřetelně distancovali, a to prozřívavě již před volbami.

Ze zahraničí jsou za protivníky považovány již zmíněné extremistické strany a nacionalistická hnutí. Ze států pak je konkrétně jako nebezpečí uvedeno Rusko.

Dalším problémem je Rusko. Tam v podstatě nedošlo k žádným velkým rozhodujícím změnám. Je to obrovské nebezpečí, je to národ zvyklý na autokratickou vládu. Demokratický vývoj je tam zatím velkou hádankou, jestli je tam vůbec něco takového možné. [Politická strana, prosinec 1995]

Zvláštní postavení z hlediska zahraniční politiké orientace náleží Spojeným státům, které jsou na jedné straně dávány za příklad vyspělé demokracie, na druhé straně se však upozorňuje na to, že 'nejme Amerika, ale Středoevropané'.

Poměrně rozsáhlá rekapitulace strategické orientace neoliberální konzervativní odpovídá významu a váze tohoto doposud vůdčího směru české postkomunistické transformace. Ukázala jeho přednosti i slabiny. Jde nepochybně o směr liberální demokracie, usilující o důsledný rozchod s minulostí demokratickými prostředky. Extremistické 'antikomunistické' křídlo neurčuje jeho základní směřování, i když není bez vlivu. Etnistický příděch je ve strategii zřetelně přítomen. Vyvolává jisté komplikace ve vztahu k převládající neoliberální doktríně, dodává však akterům strategie na razanci a mobilizuje

dodatečně politicko-mocenské prostředky k jejich prosazení. Na druhé straně vyvolává nechuť části obyvatelstva vzhledem k průvodním partokratickým či autokratickým projevům. V období, kdy jsme shromažďovali data, se nijak výrazně neprojevovaly patrné dosti vleklé problémy, které tyto tendence vyvolávají ve vnitřním životě ODS jakožto vedoucí nositelce této strategie. Jejich aktualizace v souvislosti s relativně horším volebním výsledkem, než tato strana očekávala, však jistě nejsou ničím překvapujícím. Představitelé konzervativní strategie jsou zpravidla promoderně orientováni, jak to odpovídá i jejich vzdělání a odbornosti. Kromě 'neviditelné ruky' trhu však v zásadě neznaší žádné jiné prostředky, jak tuto orientaci společensky realizovat. Ocenění zasluhuje i pragmaticky motivovaná sociální ohleduplnost vůči nižším vrstvám. Neakčnost promoderní orientace, zjevný příklon k vrstvám dosavadních 'vítězů transformace' bez ohledu na původ jejich bohatství a moci, jakož i neoliberalně motivované odmítnutí principu sociální spravedlnosti jim však brání zorientoval se ve složité otázce prosazování meritokratické diferenciace ve prospěch vyšší i nižší nové střední třídy odborných zaměstnanců. V jejich praktické politice se proto setkáváme paradoxně i s egalitářskými tendencemi, jež byly dokonce i veřejně deklarovány.

3.2. Liberální demokratismus s pravicovým zaměřením

Tuto strategickou orientaci jsme v hypotézách charakterizovali několika rysy: všestranná podpora rozvoje občanské společnosti, snaha o omezení vlivu státu, přenesení odpovědnosti co nejnižší – na samosprávné regiony, obce, jednotlivce, popř. občanská sdružení a neziskové organizace, podpora liberálních aktivit zejména drobných a středních podnikatelů daňovou politikou i jinými prostředky atp.

Jde o strategii, jejímiž aktery jsou např. podnikatelé, vlastníci nemovitostí, lidé s vyššími příjmy, odborníci, vyšší úředníci státní správy, osoby činné v nadacích, médiích, církvích, v kultuře. Z hlediska opory v širší veřejnosti jsou za její sympatizanty pokládáni lidé vzdělání, intelektuálové, zastánci právního státu, odborníci, střední vrstva. Jde o lidi, kteří chtějí především žít v demokracii, v rozvinuté občanské společnosti, v podmínkách co nejvyššího stupně individuální svobody. Z institucionálních akterů je možné za její nositele považovat rozhodující představitele SD-LSNS, část ODA a Stranu podnikatelů, živnostníků a rolníků České republiky, také však četné veřejnoprávní neziskové

institute a občanská sdružení. Podle svých veřejných projevů je zastáncem podobné orientace i současný prezident republiky, což plně odpovídá jeho životní dráze jako představitele občanského křídla antikomunistického disentu. Přitom ovšem v praktické politice v zásadě zachovává princip nestrannosti, daný jeho ústavním postavením.

Pro akterý analyzované strategie je příznačné pozitivní hodnocení transformace, které však obsahuje i kritické výhrady. Nejdůležitějším úspěchem je podle nich získání svobody a nastolení demokratického systému. Do popředí je kladena otázka občanské společnosti. Upozorňuje se též i na druhou stránku demokracie – zodpovědnost za vlastní jednání, která se u nás zatím plně neuplatňuje.

Demokracie není pouhým typem státního a politického soustrojí a technickou soustavou institucí a jejich vzájemných vztahů, ale především určitým postojem ke světu. ... Demokracie je nemyslitelná bez tolerance, porozumění, respektu jedné k druhým a k jistým hodnotám. Není to tedy pouhá vláda většiny, nýbrž také vláda úcty většiny k menšině. ... Každodenní politický shon vede bohužel k opomenutí duchovní dimenze a vědomí obecných souvislostí. Pokud se však vytrácí schopnost posoudit skutečný smysl, obsah a dosah konkrétních výsledků, ztrácí se nakonec i schopnost trvale dobrých výsledků dosahovat. [Havel 1996]

Vnitřní, duchovní transformace individua se ve společnosti podceňuje, je rozhodně nezbytné ji věnovat větší pozornost. Za zásadně důležitý je považován proces privatizace a restitucí. Na jeho základě dochází k nalezení konkrétního vlastníka, což umožňuje racionální využití majetku. Někteří z akterů této strategie (SD-LSNS, Strana podnikatelů, živnostníků a rolníků ČR) nejsou při hodnocení výsledků privatizace tak optimističtí. Vlastnické vztahy, zejména u velkých podniků, považují naopak za velmi nejasné.

V hospodářské oblasti, kde je transformace jako celek hodnocena kladně, je kritizována neúplná a nedostatečná privatizace, pokračující státní regulace, monopolizace v některých odvětvích a vysoké daně. Za nezbytné se považují další liberalizační kroky, které by umožnily rychlejší restrukturalizaci státních podniků. Paradoxně se v této souvislosti uvádí zdánlivě značně liberální Občanské demokratické aliance objevuje snaha jejich význačných hospodářských činitelů formulovat a prakticky realizovat aspoň v určitém rozsahu (tržně konformní) průmyslovou, nebo aspoň proexportní politiku. V programových dokumentech ODA a Sdružení podnikatelů se upozorňuje na málo průhledný trh cenných papírů a nedostatečnou ochranu práv akcionářů.

My jsme tenkrát upozorňovali na to, co se začíná dít už dnes. Že malý DIK bude směšná záležitost ve velkém kolotoči, který byl od začátku myslén jinak. [Baránek 1996]

Zastánci tohoto názorového proudu též upozorňují na veliký vliv bank a porůstání bankovního sektoru do hospodářství. Daňová politika státu je prý založena na příliš vysokých sazbách, přes státní rozpočet se tak přerozděluje zbytečně velké množství finančních prostředků. Postavení podnikatelů je podle těchto dokumentů nerovnoprávné vůči státní správě, zejména finančním úřadům, obtížný je přístup k úvěrům, stížnosti jsou na přílišnou byrokracizaci podmínek pro podnikání. Za jisté minus je považována i zbytečně nízká nezaměstnanost. Kritika se týká i nedostatečného právního zajištění ekonomické transformace, ekonomické aspekty prý mají přednost před právními.

Představitelé této strategie kladou silnější důraz na restituce, mj. židovského majetku, spolků a občanských sdružení. Akcentují přitom zejména jejich morální význam; chápou je jako nápravu křivd. Jednotliví představitelé tohoto směru praktickými akty podpořili možnost uplatnění restitučních nároků části slechty. Naopak v otázce restitucí církevního majetku se většina akterů této strategie dostávala do rozporu s procírkevními proudy. Výjimku tvořili ovšem liberálně orientovaní představitelé církve, pro něž naopak realizace restitucí ve prospěch církvi znamenala krok k posílení jejich ekonomické samostatnosti, a tím i k cílovému oddělení církve od státu, „oltáře od trůnu“. Někteří z oficiálních představitelů tohoto názorového proudu vyvolali tlak na zrušení zákonné podmínky trvalého pobytu při uplatňování zákona o mimosoudních rehabilitacích, tedy na uznání plných občanských práv i pro emigranty s dvojitým občanstvím.

Kritizována je i dosavadní bytová politika, charakterizovaná nedostatkem bytů, chátráním bytového fondu, neexistencí trhu s byty aj. Opakované se z hlediska této strategie objevují názory volající po rychlejší liberalizaci nájemného, cen energie a jiných služeb. V zásadě tento směr hájí zájmy majitelů nájemních domů a poskytovatelů služeb.

Je upřednostňována zranití deregulace nájemného a použití získaných prostředků na pomoc nájemníkům v rámci sociální sítě. Podporou výstavby nájemních domů by byly vládou vyčleněné prostředky využity způsobem, na kterém vydělají pouze stavební firmy, jež získají zakázky na výstavbu nových bytů, a úředníci, kteří budou o přidělování rozhodovat. [Singer 1995]

V politice je kladně hodnocen již zmíněný demokratický vývoj, pluralita politických stran. Kritizovány jsou centralistické tendence, prosazující se konzervatismus a etatismus s odpovídajícím centralismem. Odsuzuje se kladení překážek regionální decentralizaci správy a samosprávy.

Za nejdůležitější záložící duchovní atributy transformace jsou považovány morálka a názorová, politická a občanská tolerance.

Transformace v sociální oblasti je vnímána jako nedostatečná, byla podceňena

pro přílišný akcent na ekonomiku. Odmítá se spojení důchodového fondu se státním rozpočtem, nevyhovující je také struktura sociálních dávek.

Nejde jen o to, že chce oddělit peníze na důchody od státního rozpočtu (na tom se shodne i s ČSSD a KDU-ČSL), důležitější je návrh, aby jejich kontrola postupně přešla na soukromé fondy. [Holub, Macháček, Spurný 1996]

Kritika spjatá s tímto postojem se zásadně odlišuje od kritiky levicové. Sociální dávky jsou prý vypláceny i těm, kdo je nepotřebují, a zároveň se nedostává pomoci těm, kteří jsou v těžké životní situaci. Zvolený princip adresnosti je však nevhodný pro vyplácení příspěvků na děti. Ty by měly na rozdíl od jiných sociálních dávek tvořit výjimku a jejich vyplácení by měl řešit zvláštní zákon. Pozitivně je vnímána solidární péče o lidi na hranici bída. Neozývá se však kritika na případy přílišného rozvíření příjmové a majetkové diferenciace. Otázkám sociální rovnosti tento směr rozhodně nevěnuje přílišnou pozornost. Ostré však požaduje spravedlivé odměňování ve smyslu zlepšení odměňování lékařů, učitelů, zdravotního personálu apod., zkrátka vyšších i středních odborníků – státních zaměstnanců.

Transformaci ve zdravotnictví hodnotí aktéři pravicové liberální orientace jako rozporuplnou. Na jedné straně se situace zlepšila například co do dostupnosti léků, nových terapií, na druhé straně nastal pokles kvantity i kvality lidského potenciálu zdravotnictví.

Dřív lékaři neměli kam z nemocnic jít. Obvod byl tak trochu za trest. Do jiné profese to také nešlo. Do zahraničí se člověk dostal výjimečně. Ale dnes celé ročníky mizí do světa, jakmile odpoví. [Ráth 1996]

Celkově je transformace ve zdravotnictví hodnocena jako nepovedená. Částí je nesouhlas s privatizací nemocnic.

Postavení vědy a vzdělání je vnímáno jako špatné. Naprosto nedostatečná je v této sféře materiální podpora.

Nízká podpora těchto oblastí může mít osudové důsledky. Oslabí rozvojové zdroje, které jsou nezbytné pro to, aby Česká republika neustrnula v průměrné pozici a našla oblasti svých mimořádných vědeckých, technických i výrobních výkonů, které by ji zařadily mezi vyspělé země. S ohledem na omezenost energetických, surovinových zdrojů i limitů životního prostředí představuje vzdělanost a technická vyspělost klíčový rozvojový zdroj českého průmyslu a prostředek pro sledování ofenzivních exportních strategií. Národní intelektuální zdroje zatím žijí z tradice a dobrého jména v zahraničí, avšak ty nebudou působit věčně. [Věda, duben 1996]

Pokud jde o kulturu, považuje se za pozitivum její vyšší variabilitnost, široká nabídka, uplatnila se zde ekonomická reforma (sponzorství, granty atd.). Negativa jsou spatřována v etice a morálce masové kultury a v podcenění její výchovné funkce. Nevylučují se ani extrémně škodlivé důsledky tohoto typu vývoje.

Už dnes se dá hovořit o přímých zločinných projektech, které jsou opisovány z TV programů. [Justice, listopad 1995]

Naprostý konsensus mezi pravicovými liberálními demokraty panuje v otázce zřízení vyšších územně samosprávných celků. Hlavní představitel tohoto názorového proudu – ODA – je jedním z nejaktivnějších subjektů, které se v této oblasti angažují.

V zahraničně politické oblasti panuje podpora zapojení do evropských struktur.

Začleňovat se do mezinárodních organizací je potřebné, protože jinak riskujeme, že opět vznikne onen nejistý prostor mezi Německem a Ruskem, který byl vždy nebezpečný nejen pro nás, ale pro všechny. [Politická strana, prosinec 1995]

Na rozdíl od strategie konzervativního etatistického neoliberalismu nebyly u pravicových liberálních demokratů zaznamenány výrazné výhrady k vstupu do Evropské unie. Naopak, postoje vůči hlasatelům „euroskepticismu“ jsou kritické a vyvěrají z myšlenky, že je nutné do EU na základě jejích podmínek vstoupit a teprve potom se spolupodílet na případných změnách (srov. [Kalvoda 1995]).

Neutrátila je přššerně drahá a někdo ji musí uznat a respektovat. Není jiná možnost než vstoupit do NATO a EU. [Politická strana, prosinec 1996]

Objevuje se tu však i názor, který vnímá rychlý odklon od východní orientace jako jistou ztrátu, zejména z hlediska zahraničního trhu. Poukazuje se i na nutnost spolupráce se zeměmi Visegrádské skupiny.

Podobně jako v předchozím typu (konzervativní etatistický neoliberalismus) je zde prezentován názor, že změnami, spojenými s procesem transformace, získali všichni občané – žijí v demokratické, svobodné společnosti. Především pak získali lidé tvůrčí, schopní nést riziko, zdatní, s dovednou orientací a se smyslem pro tržní hospodářství. Aktéři zdůrazňující morální dimenzi transformace sem řadí i lidi tvrdé a bezohledné.

Získaly dravci ponahy a egoisté, kteří prosazují svoje zájmy bez ohledu na sociální dopady... Nedosažení blahobytu, který sliboval komunismus, se stalo motorem doby: jde o to, co nejdříve vytvořit blahobyt na soukromé bázi. [Cirkev, leden 1996]

Mezi ty, co ztratili, jsou řazeni občané odkázaní na stát – úředníci státní správy, učitelé, lékaři. Sociálně ztratila starší generace, ... ale neztratili životní optimismus a na tu materiální ztrátu, kterou utrpěli, jich zase tak moc nespokojených není. [Justice, listopad 1995]

Mezi ty, co ztratili, jsou počítáni i prominenti bývalého režimu a jiné skupiny údajně zvýhodňované minulým režimem (Romové, neschopní lidé).

Vize budoucnosti vyjadřované aktéry liberálně demokratické orientace spočívají na stejných principech jako jejich hodnocení průběhu transformace. Jde jim stále o rozvoj občanské společnosti a v něm o svobodnou seberealizaci individua bez zbytečné administrativní reglementace, o decentralizovaný stát práva a o posilování duchovní morální dimenze, ovšem při poněkud slabším respektu k problematice sociálních nerovností. To vše v celosvětových souvislostech.

Je potřebné vědomí globálních souvislostí, že jakýkoli pokus uzavřít se vede ke stagnaci a nakonec by musel vést k rozpadu národní identity, protože jestliže my nebudeme vstupovat do světa a nebudeme nositeli moderních myšlenek, tak nás to všechno obejde a naši atomizovaní jedinci mohou být přilepeni na televizní obrazovky a pasivně přijímat. [Politická strana, prosinec 1995]

Pravicový liberálně demokratický proud, věrný své vazbě na odborníky, vnáší do diskuse o budoucnosti modernizační prvky. Jeho aktéři upozorňují na nutnost strategické vazby mezi vědou, vzděláním, technikou a průmyslem. Do školství má být směřována podpora pomoci daňových úlev. Doporučuje se však zavedení školného, které bude položkou odečitatelnou od daňového základu. Důležité je vytvoření podmínek pro vznik soukromých vysokých škol.

V hospodářské oblasti je např. v programových dokumentech ODA kladen důraz na dokončení restitucí, privatizaci a vyjasnění vlastnické struktury. Nezbytná je koncentrace vlastnictví (třetí vlna privatizace je z tohoto hlediska správnou iniciativou). Vola se po vytvoření konkrétních osobních vlastníků a průhledných vlastnických vztahů. Monopolizovaná odvětví je nezbytné otevřít konkurenci – i zahraniční (hlavně v oblasti bankovníctví). Doporučuje se zamezit pokračujícím personálnímu propojení bank a investičních společností. V liberálním duchu se navrhuje otevřít cestu k uskutečňování bankrotů neúspěšných podniků a tím současně omezit umělou přezáměstnanost. V daňové oblasti je nutné snižovat sazby daně z příjmu a zároveň zvyšovat možnosti daňových odpisů. Součástí snižování daňového zatížení by mělo být zrušení některých daní (dedické, darovací a některých spotřebních daní). ODA je i zastáncem určitých zvýhodnění, např. zahraničních firem, které se zaměřily na investiční výstavbu na zelené louce nebo na vstup do podniků, kde probíhá restrukturalizace. Další výhodou, která by měla být podnikům poskytnuta, je možnost odepisovat nevymahatelné pohledávky. S postupným snižováním daňového zatížení se bude snižovat objem přerozdělovaných veřejných prostředků. (Ve kterých oblastech dojde k omezení výdajových prostředků, se však neuvažuje.) Důsledně by měla pokračovat další liberalizace cen, především energie a nájemného. V programových dokumentech se doporučuje odstátnění železniční dopravy, zavedení tržních principů na železnici a modernizace celé

dopravní infrastruktury. Hromadná doprava by měla být zvýhodněna před dopravou individuální.

V oblasti bydlení by měla být zvýšena dostupnost hypoték cestou státních a komunálních dotací. Za hypotéky by měly ručit obce, popř. stát svým majetkem. Investoři by mohli být zvýhodněni i daňově tak, že by mohli odečítat splátky od základu daně. Důležitou součástí řešení bytového problému by měla být také liberalizace nájemného, doprovázená zohledněním sociálně slabších skupin.

Podle programových dokumentů hlavních aktérů této strategie, ODA, SD-LSNS a Strany podnikatelů a živnostníků, je třeba zavést nový systém důchodového zabezpečení, jehož součástí bude osobní podíl na výši zajištění ve stáří. Podmínkou je oddělení důchodového fondu od rozpočtu. Kontrolu sociálních dávek by měly převzít fondy. Kompetence k vyplácení sociálních dávek by měla dostat samospráva, která dokáže nejlépe posoudit situaci žadatele. Požaduje se revize podmínek pro vyplácení dávek tak, aby se nepřekrývaly. Pro účely sociální podpory by se měla využít i modifikace daňového systému. V sociální politice by měl být vytvořen větší prostor pro aktivitu nestátních institucí. V sociální oblasti, stejně jako v řadě jiných, zasluhuje uznání a podpory rozvoj činnosti veřejnoprávních institucí neziskového charakteru.

Pro oblast zdravotnictví se doporučuje zavést finanční spoluúčast pacienta. Podporovat se má pripojistění. Velké nemocnice mají být odstátněny do podoby neziskových organizací. Přes všechny tyto změny by měl stát garantovat dostupnost základní zdravotní péče.

Způsob řízení nemocnic státem prostřednictvím okresních úřadů je velmi neefektivní a zjevně nevytváří potřebný tlak, proto by neměly zůstat státní dokonce ani fakultní nemocnice, předpokládáné dočasné síti krajských nemocnic a několik vysoce specializovaných pracovišť. Stejně jako jinde platí, že stáť je velmi špatným hospodářem. [Skalkický 1996]

V zemědělství je provádět dokončit restituce, podnikatelům zpřístupnit úvěry. Dále se požaduje rozšířit funkce garančního a podpůrného fondu. Lesní hospodářství má být demonopolizováno. Průhlednější by měly být i výdaje prostředků na krajinné a ekologické funkce.

Podle programových dokumentů hlavních aktérů této strategie je nezbytné podpořit vznik jednotlivých prvků občanské společnosti, omezit roli státu (stát má plnit funkci servisu pro svobodné občany) a přenést odpovědnost co nejníže – na občana, obce, nevládní iniciativy. S tím je spojena rozsáhlá decentralizace ve všech oblastech. Stávající centralizace zapříčinila nárůst byrokracie a stále vyšší přerozdělování.

Vadí mi viditelná nechuť současné vlády k decentralizaci. Já ji na jedné straně chápu, oni mají strach, že když tento dobře se rozvíjející proces v ekonomické

oblasti pustí, tak nastanou problémy, ale na druhou stranu to není možné. [Nadace, únor 1996]

Mezi občanem a státem musí působit celá škála institucí, mezi které patří samosprávné kraje stejně jako profesní a neziskové organizace. Tyto organizace by měly poskytovat služby v oblasti školství, kultury, vědy a sociální péče, jež jsou prý většinou levnější než stejné služby poskytované státem. Podmínkou rozvoje občanské společnosti a decentralizace řady nezbytných státních služeb jsou samosprávné kraje, kterým budou svěřeny kompetence ve věcech dopravy, zdravotní a sociální péče, vzdělávání, kultury a ochrany životního prostředí. Tyto celky musí mít právo rozhodovat o části daní vybraných na svém území. Hospodaření vyšších celků a obcí je nutné upravit zákonem, který zavede nový daňový režim pro obce. Při decentralizaci je nutné podpořit samosprávné komory a profesní sdružení za podmínky povinného členství, tak aby mohly bdít nad dodržováním etických otázek vlastní profese. Navrhovaná opatření otevírají prostor pro korporativistické tendence, tak jak o nich pojednávala předchozí podkapitola.

Pro lepší fungování státní správy je nutný zákon o státní službě, jakož i zkvalitnění zákona o střetu zájmů. Jako prostředek pro omezení byrokratické moci úřadů se doporučuje řada postupů, mj. i zavedení lhůt pro vyřízení každého podání občana i právního subjektu. Také úsilí o účinnější vládní i parlamentní kontrolu bezpečnostních služeb je motivováno snahou poskytnout občanům i institucím ochranu před zneužíváním státní moci.

V zahraničně politické oblasti se hlavní aktéři této strategie shodují na tom, že je nutné pokračovat v integraci do evropských struktur a NATO. Česká republika by se měla začlenit do EU bez výhrad. Není možné vyjadřovat apriorní nesouhlas s dalším posilováním pravomocí nadstátních orgánů EU bez toho, abychom se stali jejími členy.

Pokud jde o ochranu životního prostředí, měla by se řešit cestou daňového znevýhodnění ekologicky zatežujících výrobců. Doporučuje se také podpora nestátním investičním aktivitám ve prospěch životního prostředí. Jeden z aktérů, SD-LSNS, hovoří dokonce ve svém volebním programu o nezbytném zavedení strategie trvale udržitelného rozvoje.

Prostředky realizace liberálně demokratické vize budoucnosti vyplývají přímo ze základního konceptu této strategie.

Svoboda obnovuje iniciativu a tvůrčí potenciál, zničené komunismem. Pozorují to i v církvi. S touto energií je třeba dobře hospodářit... neřešit vše jen shora, neodrazovat iniciativy lidí, dát průchod iniciativě a touze pracovat bez ohledu na (stranickou) knížku. Princip subsidiarity vytvoří prostor pro růst kreativity.

Velkou úlohu by měla také mít universitas jako shromáždění, obec inteligence, čtírdí moc ve státě. [Církev, leden 1996]

Zaznamenejme, že mezi prostředky zmíněnými církevním hodnostářem liberální orientace je mobilizace intelektu, tedy významný modernizační apel. A podobně:

Rezervy jsou v intelektuální sféře. Důležitá je struktura občanské společnosti: spolkový život, neformální spojení, solidarita schopná čelit všemoci státu. [Státní činitel, leden 1996]

A opět v duchu základní doktriny, za významné prostředky realizace cílů jsou považovány privatizace, liberalizace a dokončení restitucí, samospráva, decentralizace, deetatizace.

Pozoruhodné je, že aktérům liberálně demokratické orientace nedělalo přílišné obtíže se přinejmenším verbálně orientovat v problematice modernizace. Vedle již zmíněného apelu na intelektuální potenciál země je zdůrazňována na prvním místě modernizace institucí. Modernizace technologická, informační, apod. je často považována za něco samozřejmého. Ve volebním programu SD-LSNS je kladen důraz na rozvoj a investice do informačních technologií a komunikačních sítí. Za součást modernizace se považuje posilování hodnot liberálních na úkor paternalistických. Nikdo z aktérů zkoumaného směru si nepoložil otázku, jak věcné modernizační procesy v oblasti materiálně technologické či spotřební realizovat na bázi liberálního konceptu neintervence státu. Již zmíněný příklad vysoce postaveného hospodářského činitele, jemuž spojení liberalismu a jisté míry státní intervence nepřípadá nepřiměřeně, je v mezích dané strategie spíše výjimečný.

Místo toho slyšíme kritiku, že modernizace – ta samozřejmá a sama od sebe běžící – je zpravidla soustředěna pouze na materiální, technicko-civilizační nebo institucionální aspekt života a že duchovní dimenzi je věnována malá pozornost.

U nás modernizace probíhá příliš horizontálně, strukturálně organizačně. Chybí jí vertikála, duchovní dimenze... Evropa potřebuje duši. Rozvinutá svoboda jedince byla zdůrazněna, avšak byla vytržena ze sociálních kontextů. [Církev, leden 1996]

Problémem je modernizace ducha, překonání provinčního myšlení, lidské malosti, čechákovství. [Státní činitel, leden 1996]

Za spojení liberálně demokratické strategie a jejích aktérů na domácí půdě jsou považována občanská sdružení, intelektuální sféra či vzdělání lidí vůbec, demokratický parlament, profesní organizace, nadace, konzervativní

strany, strany vládní koalice. Ze zahraničí pak liberální demokraté spoléhají na evropské a atlantické instituce (EU, NATO), demokratické státy – USA, angloamerické země, sousední státy, zahraniční profesní organizace.

K protivníkům aktéři analyzované strategie počítají domácí extremisty (levicové i pravicové orientace), populisty, demagogy, dogmatiky, skupiny sledující své omezené a sobecké zájmy, politické strany s autoritárními sklony, převlékače kabátů, tj. bývalé komunisty, kteří usilují o politické kariéry na ideově zcela jinak orientované transformační vlně.

V zahraničí vidí nebezpečí v nacionalistických systémech, extremistických stranách (levicových i pravicových), ve fundamentalismu, ve státech klerikálního typu, v mezinárodní byrokracii.

Pravicový liberální demokratismus se ve výpovědích aktérů a programech institucí, které se podílejí na jeho realizaci, projevuje vcelku jako poměrně jednoduchá a průhledná doktrína, založená na předpokladu souladu zájmů společnosti a svobodného uplatnění činného, vzdělaného, výkonného, a v důsledku toho dobře situovaného individua. Zasaduje se za omezení role státu, za občanskou společnost, naphněnou institucemi zprostředkujícími vztah individua a státu. Klade důraz na kulturu, duchovní a morální dimenzi lidského života, a k ní také vztahuje především proces modernizace. Jeho síla je v demokratismu a soustavném odporu proti etatismu a autoritářství, jeho slabinou je podcenění sociální problematiky vyvolávané nerovnosti mezi lidmi. Jeho myšlenky jsou lidem blízké, svou malou obsažností, svým vřelým vztahem k problémům denního života však nedostatečně mobilizují ve prospěch své realizace. Má mnohé vznešené a ušlechtilé zásady, kromě větší atraktivity pro řadového občana mu však chybí také aktivita, bojovnost a razance, kterou se vyznačují etatické směry. Svou přílišnou obecností umožňuje části politické reprezentace „zviditelněvat“ se poměrně různorodými dílčími postoji a aktivitami, ne vždy plně odpovídajícími základní ideologii směru.

3.3. Liberální demokratismus se sociální orientací

Pro tuto transformační strategii je příznačná podpora pluralitní demokracie, právního státu a občanské společnosti obdobné jako u liberálního demokratismu pravicového zaměření. Současně se u tohoto směru, patrně pod vlivem specifického tlaku okolností postkomunistické transformace, objevuje stále výraznější tendence k podpoře rozvoje tradicích i nových středních vrstev a současně

určitých prvků sociálně tržní ekonomiky, či dokonce koncepce „welfare-state“ a sociálního vyjednávání nezbytného pro sociální rovnováhu.

Aktéry této strategie nebylo obtížné najít v kvalitativních výzkumech ani při obsahové analýze tisku. Taktéž volební programy některých stran ji více či méně odpovídají.

S orientací tohoto, popř. blízkého typu se setkáváme u představitelů nadací, různých hnutí, kultury, odborů, národního hospodářství i státní správy.

Z politického spektra lze za její nositele považovat sociálně orientovanou část KDU-ČSL i SD-LSNS. Už z toho je zřejmé, že uvnitř této transformační strategie koexistuje proud křesťanský a světský, a to bez výraznějších názorových rozporů v sociálně politických otázkách. Dalšími institucionálními nositeli jsou charitativní a sociální sdružení a nadace a také část církevních činitelů, včetně členů některých církevních řádů.

Představitelé této strategie dle vlastního mínění reprezentují intelektuály, lidi zajímající se o lidská práva, z hlediska své funkce ve společnosti pak lidi, kteří žijí z vlastní práce (včetně těch, kteří se na základě své práce stali zámožnými, uvědomují si však potřeby druhých), také však lidi sociálně potřebné. Z institucionálního hlediska se nejčastěji považují za reprezentanty občanských sdružení, charitativních organizací, nadací, odborů.

Často jde o skupiny s křesťanskou orientací, o osoby podporující transformaci, avšak upozorňující na nezbytnou podporu sociální oblasti. Někteří z aktérů tohoto směřování se angažují v uplatňování lidských práv, jakož i v oblasti sociální péče o ty občany (či skupiny občanů), kteří se v tržním hospodářství neuplatnili a cití se v něm zaskočení, neumějí se zorientovat.

Celá tato skupina hodnotí dosavadní průběh transformace spíše kladně. Z politického hlediska oceňují demokracii, zejména pak záruky základních lidských práv. Současně však mnozí z nich zaujímají kritické stanovisko k formálnímu uplatňování demokratických principů.

Základní demokratické mechanismy ve společnosti fungují, ale u mnoha politiků sledují, že si zapovídají o určitých věcech uvažovat, protože sami vyhlásili, že nikdy nebude zpochybňovat principy, které vyhlásili, a že ten, kdo propaguje něco jiného, dopouští se téměř smrtelného hříchu. Nechtějí vidět věci z jiné perspektivy než ze své vlastní. [Občanské hnutí, listopad 1995]

Tento názor je ještě více rozvinut u jiného z aktérů.

Je zde demokracie, jsou zde zaručena základní práva a teď záleží na lidech, zda naletí či nenaleť dalším demagogům. Nyní už je naší věcí, abychom o věcech, které nám vadí, mluvili a prosazovali jejich řešení. Já jsem si původně hned po

revoluci myslel, že vývoj bude jiný, mnohem lepší a veselejší. Udělal jsem zkušenost, že lidem se sice musí věřit, ale když jde o peníze a o politiku, tak lidi dokážou být takoví darebáci, že jsem si to vůbec neuměl představit. Nemyslel jsem si, že bude tak těžké, aby ti, co vládnou, pochopili, že demokracie není to, že lidé jdou za pět let k volbám, ale to, že člověk může zasahovat do věcí veřejných. Pro mě je to zkouška, kam až „oni“ můžou, např. případ Helbigové...” [Občanské hnutí, listopad 1995]

V národním hospodářství se podařilo rozběhnout proces restrukturalizace v jednotlivých oblastech, obnovit vlastnická práva, narovnat ceny, vybudovat systém sociálního zabezpečení a stabilizovat ekonomiku. Vyrady jsou pouze k některým dílčím aspektům transformace. Někteří z představitelů této strategie považují za její přínos pro polistopadové přeměny to, že se podařilo zmírnit příliš liberální postoje koaličních stran a ...*vláda postupně přijala princip sociálně tržního hospodářství* [Lux 1995].

Nedostatky jsou spátvorný zejména v tom, že nebyly ukončeny restituce (církvního majetku a majetku různých spolků), nedošlo ke zřízení vyšších územně samosprávných celků a přijetí zákona o neziskových organizacích. V souvislosti s tím se podle vyjádření některých představitelů tohoto názorového proudu ...*nepodařilo prodat část moci ze státních rukou do rukou různých typů občanských struktur* [Lux 1996].

Ekonomický vývoj je v kontextu analyzovaného sociálně politického a názorového proudu hodnocen celkem příznivě, oceňována je zejména nízká nezaměstnanost a vyrovnaný státní rozpočet. Restituční proces jako takový je až na malé nedostatky přijíman kladně, panuje však jednoznačný souhlas s pokračováním tohoto procesu tak, aby byl navrácen majetek církvi a spolkům.

Pro mne bylo základní, že se vrátí majetek, který komunisti nakradli, a že mohou lidé svobodně podnikat. Ovšem navrácení majetku nebylo tak úplně splněno, jsou zde lidé, kteří se určitých věcí stále domáhají. Za správné považují i provedení privatizace, i když já to hodnotím tak, že většina těch věcí se rozpadla zase komunistům, kteří k tomu měli nejlépe. [Občanské hnutí, listopad 1995]

V ekonomice je dále oceňována rychlost, s jakou změny probíhají, avšak nechybí zde ani negativní postoj k probíhajícím vlastnickým změnám.

Charakteristický je obrovský přesun majetku. Mám obavu před opířením se po Americe, bylostný individualismus je nám cizí. Majetkový přesun je srovnatelný snad jen se situací po Bílé hoře, s tím jde ruku v ruce oslabená morálka, různé nečestnosti, podvody, skandály, vláda se k tomu staví benevolentně. [Publicista, leden 1996]

I přívrženci tohoto směru požadují jistou míru účasti státu v ekonomice, neboť ta není ještě tak silná, aby dokázala odolat tlaku nadnárodních společností a bez úhony přežila působení světového trhu.

Transformující se ekonomika je stále příliš slabá, aby mohla být vystavena neúprosnému tlaku globálních světových trhů a „žraloků“, kteří se na nich pohybují, číhající na nejslabší kořisti. [Mlčoch 1995]

Zachování státní účasti ve strategických odvětvích je v programových dokumentech dávano do souvislosti především s další privatizací státního majetku [Volební program KDU-ČSL].

Kritizuje se také nedostatečná bytová politika, která ve svých důsledcích působí protinatalitně.

V sociální oblasti je především oceňována možnost aplikace postupů, které byly dříve neznámé či zapovězené, např. rozvoj charitativní péče. Současně je však kritizována určitá pomalost, s kterou dochází ve státních zařízeních ke změnám, zejména organizačního rázu.

Stát je těžkopádný, všechna zařízení, která dotuje, mají zájem mít stálý rozpočet, stejný počet klientů, aby se jejich existence nezrušila. Ovšem v sociální politice, v politice vzdělání a zdravotní sociální musí být velká záležitost postupně redukována, protože jsou neehospodárná. Stát by měl vytvořit model ambulantních služeb. [Nadace, listopad 1995]

Velmi nespokojeni jsou představitelé tohoto proudu s tím, že důchodový fond nebyl oddělen od státního rozpočtu. Nesouhlas panuje také se samotným základem o důchodovém pojištění. Vyšší věková hranice pro odchod do důchodu, kterou tento zákon stanovuje, byla podle stoupenců této strategie zavedena předčasně. Odmítá se i zamýšlené snížení podílu solidárního důchodového pojištění na příjmech důchodců až na cca 30 % průměrné mzdy [Průvodce politikou KDU-ČSL 1996].

Velkou pozornost věnují zástupci této strategie kultuře. Za pozitivní se považuje, že kultura již není nikým řízena. Dále je kladně přijímán vznik nejrozličnějších občanských spolků a klubů. Stát zde však není vyloučen, za nutnou je považována podpora z jeho strany při vytváření klubů, přípravě různých kulturních akcí, údržbě památek. Odmítá se názor, že ministerstvo kultury by mohlo být zrušeno.

Kultura byla zbavena státní ochrany a vydána davu, což je příznivá situace, aby se ukázalo, že dav-národ je kulturní. To však je zkruseno tím, že právě kulturnější lidé patří mezi sociálně slabší a že lidé dravého podnikavého světa se o kulturu čerta starají. Na jedné straně, ať se ukáže, kdo potřebuje divadla, koncerty, ale na druhé straně ti, co to potřebují, na to zase nemají. Zdá se mi extrémní to, co teď říká ministr Tigríd a jiní, že by ministerstvo kultury nemuselo být, a není mi úplně jasné, na koho ta celospolečenská odpovědnost padne. [Spisovatel, listopad 1995]

Ke zkoumanému typu strategii patří i umírněný názor na řešení ekologické problematiky:

Umění vyrovnat se s nepřiznivými vlivy výroby a podnikání na životní prostředí se ve výsledném světě už stalo konkurenčním proklem. Aby se naši podnikatelé mohli přizpůsobit, je třeba vytvořit systém ekonomických a legislativních nástrojů, v němž znečišťovatel platí a výhody získává ten, kdo investuje do takových technologií, které hospodárně nakládají s energií a surovinami a které znečišťují prostředí daleko méně, než určují mezní limity. [Benda 1995]

Nepodceňujeme obce, i při ochraně konkrétního kusu přírody mohou působit lépe než stát. [Tamtéž]

Zahraniční politiku vlády přijímají sociální liberálové vcelku kladně. Je zde spatřována kontinuita současné zahraniční politiky se zahraniční politikou první polistopadové vlády.

Zahraniční politika v letech 1990-1992 pod vedením J. Dienstbiera byla po všech stránkách úspěšná: rozpuštění Varšavské smlouvy, odchod sovětských vojsk, přeměření zahraniční politiky, Garnitura, která přišla potom, myslím hlavně ODS, protože oni potřebují ke svému vymezení vždy nepřítele, tak ta se nejprve snažila o diskontinuitu, to jest dělat něco jiného než ti předchozí, ale nakonec pod jiným jménem ve velké věci pokračuje. [Občanské hnutí, listopad 1995]

Česká republika by se měla orientovat na EU a NATO a počítat s tím, že v okamžiku, kdy se začlení mezi bohaté státy, nám přibude zodpovědnost za ty chudší.

Na tuto roli se musíme připravovat, to bude náš vývoj. Měli bychom se i v tomto směru začít chovat jako vyspělá země, ale naše společnost ještě nedozrála, stále se jakoby vzhlížíme v tom, že to jsme my, kdo potřebuje pomoc. Dnes se počítá s tím, že my budeme hlavně pomáhat na území bývalého SSSR a na Balkáně. [Nadace, listopad 1995]

Současné se však i v této strategii objevují názory, které ve vstupu do EU vidí určitě nebezpečí.

Jsem proti vstupu do EU, protože je to jen obchodní firma. Co udělala jiného, než něco pro obchod, nic. Jsem pro vstup do NATO, orsem s tím, že se nesmí vyklouzat Rusko, že se musí počítat s nějakou psychologii. [Spisovatel, listopad 1995]

S touto strategií je často spojován názor typický i pro jiné strategie, že změnami, ke kterým došlo v souvislosti s listopadem 1989, získali všichni lidé, včetně těch, co se domnívají, že ztratili. Myšlena je zde opět svoboda.

Získala celá společnost, všichni demokraticky smýšlející lidé, ale kupodivu i zjevné odpůrci demokracie: ti, co profitovali z podivných peněžních prostředků a jako staré struktury se zabýdli v novém podnikatelském prostředí. [Školství, květen 1996]

Zvláště získali lidé aktivní, přizpůsobiví, razantní, ti, kteří se zapojili do ekonomických změn.

Pokud je ziskem hmotný aspekt, získali ti, kteří se dravě zapojili do ekonomických transformačních procesů. [Občanské hnutí, listopad 1995]

Ztratili pak obyčejní lidé, neprůbojní. Zejména jsou na tom hůře lidé zcela závislí na sociálních dávkách a ti, co se nedovedli přizpůsobit. Také ti, co se neumějí samostatně rozhodovat, mohou mít pocit ztráty. Ztrácejí ty skupiny obyvatelstva, které jsou bez vlastního přičinění v tržním prostředí znevýhodněny – staří, nemocní. Velkou část břemene transformace nesou rodiny s malými dětmi.

Budoucnost společnosti vnímají aktéři této strategie často ve spojení s budoucností celosvětovou. V této souvislosti je za nutný a žádoucí považován především vývoj ke stabilitě světového pořádku, jehož cílem by bylo zvládnutí globálních jevů. Nebezpečí pro stabilitu otevřených společností je spatřováno v přicházející anarchii, v problémech s uprchlíky, v růstu globálních mafií, v mezinárodním zločinu a v globálních problémech životního prostředí.

Žádoucí budoucnost vývoje naší společnosti je ovšem především spojována s prohlubováním demokratických změn, se zavedením sice tržní ekonomiky, ale se zajištěnými sociálními jistotami. Česká republika s takovýmto politickým a sociálně ekonomickým uspořádáním má napomoci vytvoření pevné architektury Evropy, kde má své nezastupitelné místo.

Počítá se s dalším rozvojem občanské společnosti, s tím, že lidé budou stále více zasahovat do stále většího množství záležitostí. Na druhé straně se požaduje, aby stát více zasahoval do všech oblastí života, zvláště do vzdělání.

Právě vzdělání je nejvíce zanedbanou oblastí. Stát by měl maximálně podporovat to, co souvisí se vzděláním a kulturností. Avšak děje se pravý opak. [Publicista, leden 1996]

Výchově a vzdělání se vůbec v této strategické orientaci přikládá velký význam. V oblasti vzdělání mohou být ale tržní principy aplikovány jen omezeně. Zavedení školného na vyšších a vysokých školách má plnit spíše funkci motivační, nikoli diskriminační. Zavedení školného musí být doplněno systémem různých stipendií. Vedle vzdělání by měl stát podporovat rozvoj tělesné výchovy a sportu, tak aby se tyto aktivity nestaly, zejména pro mládež, příliš nákladnými. Řešení musí být hledáno v součinnosti státu a obcí.

V ekonomice se předpokládá další celkem příznivý vývoj. Podle programových dokumentů KDU-ČSL je příčinou současné nízké produktivity a malé konkurenceschopnosti české ekonomiky pomalá restrukturalizace a modernizace. Proto je nutné, aby vláda podporovala strukturální změny vedoucí k růstu podnikových investic – například pomocí daňové politiky (snížováním daní, rychlejšími odpisy, odpisy nedobytných pohledávek od daňového základu aj.) a úvěrovou politikou (výhodné, státem garantované úvěry).

Privatizace ve strategických odvětvích by neměla být prováděna příliš rychle. V případě, že se privatizace uskuteční, měl by se vlastníkem stát český subjekt. Stát by si měl ale zachovat takový podíl, aby mohl eventuálně blokovat některá rozhodnutí. Není bytelná další deregulace cen (zejména energie) a posílení exportu zajištěné exportní bankou. Současně by měla probíhat podpora drobných podnikatelů, včetně podnikatelů v zemědělství (zjednodušení legislativy, výhodné úvěry, lepší funkce státní správy). Všechny tyto státní zásahy by měly být prováděny za podmínky trvale vyrovnaného rozpočtu.

V zemědělství je nutné zajistit soběstačnost ve výrobě potravin. Zároveň by mělo dojít k dokončení transformace vlastnických vztahů prodejem státní zemědělské půdy českým subjektům. Tak se v představách zejména KDU-ČSL jako hlavního institucionálního reprezentanta této strategie opětovně explicitně vyjadřuje podpora českým podnikatelským subjektům.

Doprava patří do oblasti hospodářské činnosti, kde by měla nadále působit státní regulace jako nezbytný doplněk trhu. Proto by v dopravě měla s pomocí státní podpory proběhnout modernizace infrastruktury. Privatizace by se měla týkat i železnice – lokálních či regionálních železničních tratí.

Ústředním bodem bytové politiky je liberalizace nájemného spolu se sociálními kompenzacemi, doprovázená výstavbou obecních, státem spolufinancovaných bytů. Na podporu soukromé bytové výstavby by měly být určeny úvěry, za které by se také zaručil stát.

Doporučuje se umožnit maximálnímu množství zdravotně postižených žit ve své rodině. *... které bude poskytována taková pomoc, aby postižení děti byly připraveny navštěvovat školská zařízení se zdravotními dětmi a aby se potom postižení mohli zaratit do společnosti. Je potřeba zdravé děti vést k toleranci vůči tomu, co je odlišné.* [Nadace, listopad 1995]

Aktéři analyzované strategie přikládají mimořádný význam rodině. Vztah státu k rodině by měl být podle předstáv KDU-ČSL založen především na vyšším hmotném, ale i morálním ocenění ženy-matky tak, aby dítě mohlo trávit zejména v předškolním věku co nejvíce času s rodinou. Na matky by měly být zaměřeny takové programy, které usnadní ženám návrat do zaměstnání. Sociální podpora rodiny by měla být zvýrazněna prostřednictvím daňového systému. Znamená to rozložení daných příjmů na členy rodiny a zvýšení nezdanitelných částek. Reformovat je třeba i systém státní podpory rodin, který je příliš administrativně náročný. Zároveň by měl stát odstraňovat překážky, které nutí obyvatelstvo omezovat početnost rodin, a podniknout i další opatření proti poklesu porodnosti.

V důchodové politice by měl být zvrácen současný trend, kdy dochází ke snižování průměrného důchodu vzhledem k průměrné mzdě. Aby bylo možné

vytvořit dostatečné zdroje pro vyplácení důchodů, je nutno zlepšit hospodaření s prostředky na důchodové zabezpečení. Zásadní otázkou je proto oddělení důchodového pojištění od státního rozpočtu. Při zajišťování sociální pomoci musí případně rozhodující role obci.

Pokud jde o ochranu životního prostředí, vyslovují někteří představitelé sociálního liberalismu podporu zavádění jaderné energie.

Pokud jde o jadernou energii, souhlasím více s názorem, že tradiční zdroje energie jsou konečné, že se nová energie objevit musela a že vše je otázkou dostatečné bezpečnosti provozu. Více nám hrozí zavalení odpady a otrávení vzduchu a vody, to sice není žádný výbuch, tudíž to není vidět, ale je to globální zkáza. Veřejnost musí na vládu tláčit a více ji nutit, aby se s tím vypořádala. [Spisovatel, listopad 1995]

Mezi občanem a státem existuje síť přirozených organizací a institucí, ke kterým patří především rodina, dále pak různé spolky, občanská, profesní, odborová, charitativní, náboženská a jiná sdružení. Stát by měl pro aktivitu těchto asociací vytvářet dostatečný prostor a spolupracovat s nimi. Nedílnou součástí vize budoucnosti tohoto názorového proudu (jako jediného z pravicově orientovaných subjektů) je nezastupitelná úloha odborů při usměrňování vztahů mezi zaměstnanci a zaměstnavateli. Sociální partnerství, jehož podstatou je vyjednávání mezi podnikateli a zaměstnanci, je jednou z důležitých komponent sociálně tržního hospodářství, tak jak je formulováno touto strategií. Další z institucí, kterým by měl stát předat některé kompetence, jsou profesní komory, které jsou chápány jako instituce vykonávající odborný a etický dohled nad výkonem daného povolání.

Dostatečný prostor musí být také vytvořen pro činnost církve, zejména ve společensky prospěšných oblastech. Touto argumentací je současně v rámci dané strategie zdůvodňován tlak na restituci církevního majetku.

Stejně jako mezi jedincem a státem působí různé asociace, musí i mezi státem a obcemi fungovat další stupeň, kterým jsou samosprávné celky, zodpovědné za rozvoj svébytných regionů, hospodařící podle vlastních rozpočtů s vlastním majetkem a vykonávající veřejnou správu v oblasti zdravotnictví, školství, sociální péče, kultury a životního prostředí.

Zahraniční politika se musí zaměřit na integraci do evropských struktur. Členství v EU a spolupráce na jednotném trhu poskytnou státu záruku stability. Občané by měli mít právo vyjádřit svůj názor ke vstupu České republiky do EU. Jedinou možnou zárukou bezpečnosti je členství v NATO. Svůj význam mají i další mezinárodní organizace, jako např. OSN aj.

Pokud jde o prostředky realizace sociálně liberální strategie, jejich základem je příklon k tradičním hodnotám, jakými jsou úcta k životu, svoboda,

odpovědnost, spravedlnost a solidarita. Tato strategie se od ostatních pravicových směrů liší tím, že klade větší důraz na solidaritu a také na vymezení počátku lidského života momentem početí. Z toho vyplývá specifický odmítavý vztah k interrupcím.

Konkrétní prostředky realizace strategie jsou odvozovány z uvedených hodnot. Důležitá úloha je proto přisuzována 'přirozeným' lidským společenstvím, institucím a principům, jako jsou soukromé vlastnictví, volný trh, rovnost příležitostí, rovné podmínky pro hospodářskou soutěž, sociální partnerství, solidarita a subsidiarita. Ty právě tvoří pilíře sociálně tržního hospodářství. Dalším významným prostředkem k realizaci cílů je orientace na evropskou integraci.

Tato strategie, podobně jako předchozí, klade velký důraz na rozvoj občanské společnosti. Za nezbytnou se proto v jejím kontextu pokládá existence a další nárůst občanských hnutí a sdružení, podpora ekologických a vůbec neziskových organizací.

Za velmi důležité pro občanskou společnost považují nevládní organizace, ne že by mohly nahrazovat roli politických stran v parlamentní demokracii, ale tam, kde společnost prochází určitou transformací, jsou nesmírně potřebné. [Občanské hnutí, listopad 1995]

Je také nutná další 'demokratizace' chování občanů.

Jsmo poznamenáni minulostí – nejen těmi čtyřiceti lety, ale třemi sty lety Rakouska-Uherska. Je to multigenerační proces. Aby se naši lidé dokázali stát součástí společné Evropy, to bude chtít intenzivní seznamování s tím, co demokracie ve skutečnosti je. [Občanské hnutí, březen 1996]

Důležitým předpokladem dalšího demokratického vývoje je zvýšení investic do vědeckého výzkumu, vzdělání a vědy obecně.

Významným prostředkem napomáhajícím realizaci liberální sociální transformační vize jsou vědomosti získané z humanitních věd.

Mělo by se naslouchat historikům, filosofům, futurologům i sociologům – své výsledky by měli předat ekonomům, ti by rozhodli a právníci by udělali cestičky. Nemělo by to být obrácené. [Odbory, leden 1996]

Také v této strategické orientaci bývá modernizace často prostě ztotožňována s transformačním procesem. Je zdůrazňována potřeba široce pojaté modernizace v mezilidských vztazích, v morálním stavu společnosti.

V širším slova smyslu je modernizace někdy dokonce spojována s návratem ke křesťanským hodnotám (přestože v teorii modernizace se naopak za modernizační trend pokládá zesvětštění) a v užším slova smyslu je spojována s transformací a s budováním sociálně tržního hospodářství. Důraz je však také zcela správně kladen na vzdělání a technologickou modernizaci.

Pozoruhodné je, že z hlediska akcentujícího sociální ohleduplnost může za protimodernizační být považována i domnělá vládní politika 'neklasičtějšího kapitalismu'.

V poslední době se mně dotýká surovost státu vůči lidem, kteří mají nárok na vyplacení různých dávek. S tím, co bylo dříve bez starostí, automatické, nyní lidé musí na okres, vyplňovat k tomu spoustu papírů. Dále mi vadí rušení vesnických spojů, kapilár mezi venkovem a světem. [Publicista, leden 1996]

V této strategii je modernizaci také přikládán ekologický aspekt, přičemž dosavadnímu průběhu modernizace se vytýká nedostatečné propojení ekonomiky a ekologie.

Za spojence při realizaci liberální sociálního programu jsou považováni všichni slušní lidé, nevládní a neziskové organizace, president.

Vidím spojení tam, kde jsou lidé, kteří se domnívají, že aktivní občanství je cosi podstatného, že to nejsou jen privátní zájmy, ale že je to i jakýsi koncept společenského dobra, co vytváří politický život. [Občanské hnutí, listopad 1995]

Při prosazování své představy budoucnosti se spolehám na lidi se stejným základem jako mám já, na lidi, kteří nejsou ochotni svůj názor na základě požátek měnit. [Občanské sdružení, listopad 1995]

Ze zahraničí jsou pak jako spojenci často uváděny mezinárodní organizace EU a NATO, demokratické země, mezinárodní soud, za oporu se považuje celkový proces 'europeizace'.

V mezinárodní oblasti spolehám na všechny země, kde je demokracie. Stejně tak zde spolehám i na jednotlivé organizace a jednotlivé lidi, kterým jde o řešení konkrétních věcí. [Občanské sdružení, listopad 1995]

Protiivníkem této strategie na domácí scéně jsou naopak totalitární systémy a totalitární myšlení či strategie, nacionalisté, extremisté, jakýkoli projev xenofobie, rasismus.

Jsou to všechno snahy o totalitní systémy, ať již motivované zprava či zleva. Nemohu spolupracovat s těmi, kteří jsou dogmatici, odmítají diskusi, a s těmi, kteří nechtějí měnit staré, zaběhlé pořádky. Těžko se mi pracuje s těmi, kdo nemají dostatek dobré vůle a poctivosti. [Školství, květen 1996]

Taktéž na mezinárodní scéně jsou za nebezpečné považovány jakékoliv formy extremismu, totality, xenofobie.

Politik typu Žirinovského je velkým nebezpečím, ale podobné typy najdete i na druhé straně oceánu. Politici tohoto typu si nebezpečně zahrávají tak, že si nakonec získají podporu ještě nebezpečnějších fundamentalistů, partikularistů. [Občanské hnutí, listopad 1995]

V této souvislosti se objevuje i zajímavý názor na roli kapitálu.

Největší hrozbou je kapitál, kapitalisté si počínají odpovědně a kulturně jenom tam, kde jsou k tomu nuceni, kde k tomu nuceni nejsou, tak jsou to barbari. [Spisovatel, listopad 1995]

I když tato nota se v projevech aktérů sociálně liberální strategie neobjevuje v našich podmínkách příliš často, je důležité, že odpovídá oficiální ideologii katolické církve, která po pádu komunismu vyhotila své kritické stanovisko ke kapitalistickému zřízení.

Sociálně liberální strategie není strategií jednoznačně či nesmlouvavě vyhraněných názorových orientací. Jejím spojujícím bodem je liberálně demokratická pravo-centristická pozice na politické scéně. Její poměrně nedávné vyhranění se uskutečnilo zdůrazněním sociálně citlivějších postojů, než jaké jsou příznačné pro oba již zmíněné proudy pravicového liberalismu. Je také pozoruhodné, že uvnitř této orientace se rozvíjejí četné prvky, které ji věcně sblíží s demokratickou levicí sociálně reformního zaměření. Platí to dokonce i o hlavním předmětu sporu mezi liberalismem a sociálním reformismem, jímž je možnost promodernizační státní intervence v mikroekonomické sféře. Bodem, který tento sociálně politický směr od sociálního reformismu nejzřetelněji odděluje, je vztah k církevním restitucím.

3.4. Státně intervencionistický sociální reformismus

Sociálně reformistická strategie všeobecně podporuje liberálně demokratické reformy, principy občanské společnosti až participativní demokracie, včetně významné úlohy odborů a sociálního vyjednávání. Klade ovšem důraz na sociální solidaritu a obhajobu práv zaměstnanců. Na rozdíl od pravicových a „sociálních“, ryze centristických liberálně demokratických směrů spoléhá tato strategie situovaná v levém středu sociálně politické diferenciace na vliv demokratického státu nejen v oblasti sociální, ale také při zabezpečování rozvoje vzdělání, vědy, kultury, zdravotnictví, do jisté míry však i ekonomiky – to ovšem tržně konformními prostředky. Podrobuje ostré kritice nelegální a nemorální postupy, pokud byly uplatněny v privatizaci, a obohacování části soudobých vyšších společenských vrstev. Distančuje se přitom zřetelně od komunismu a jeho autoritárně totalitárních (méně už rovnostářských) tendencí.

I tato transformační strategie je výrazně zastoupena jak v našem kvalitativním výzkumu, vrcholových a lokálních či regionálních aktérů, tak v programech politických stran i mezi tvůrci veřejného mínění. Je příznačná pro odboráře,

zaměstnance, zvláště na střední a střední nižší úrovni, nežádka s nižšími příjmy. Současně vyjadřuje postoje i představitelů řady hnutí, mj. ženských, ekologických, za lidská práva apod., některých nadací, hospodářských činitelů i části činitelů kulturních. Z politického spektra lze za její nositele považovat ČSSD, případně stranu Důchodci za životní jistoty. Mezi institucionální aktéry patří rovněž většina odborových organizací, část organizací zemědělců, svaz žen, organizace nájemníků, ochrany spotřebitelů, pacientů, invalidů apod.

Představitelé této strategie se považují za reprezentanty lidí, kteří se žijí vlastní prací, zaměstnávají, starších a zdravotně postižených občanů, odborářů, někdy i drobných a středních podnikatelů, popř. jiných již zmíněných kategorií. Jde o skupiny občanů, kteří sice obecně a v jistých ohledech vystavují podporu transformaci, ale zároveň chtějí mít zajištěny určité jistoty, zejména sociální. Do života těchto skupin transformace nepřinesla pouze pozitivní, ale i negativní efekty. Na základě kvalitativního výzkumu předpokládáme, že tato strategie vyjadřuje zájmy nižších a středních nižších vrstev, které si v současné době začínají uvědomovat svou identitu a rozdílné postavení od vyšších společenských vrstev.

Názory na proces transformace jsou u nositelů této strategie poměrně různorodé, i když se dá říci, že mírně převažuje hodnocení pozitivní. Jako klad bývá opět uváděn zejména zisk osobní svobody, což je pro představitele této strategie uznávaný přínos pro všechny občany bez rozdílu. Polistopadový vývoj je v programových dokumentech hodnocen v rozčlenění na dvě etapy. V první, která trvala do voleb 1992, došlo k položení základů demokracie, k vytvoření potřebných institucí a nových ekonomických vztahů. Ve druhé etapě tomu bylo jinak.

Po volbách 1992 se však tento proces v podstatě zastavil. Začaly narůstat negativní tendence způsobené především nedostatečnými kontrolními mechanismy, znehodnocováním mravního rozměru společenské transformace, redukcí života jen na získávání peněz a vznikem nových mocenských elit, nezaložených na odbornosti a výkonu. [Východiska volebního programu ČSSD 1995]

Toto obecné hodnocení je pak konkretizováno pro jednotlivé oblasti života společnosti.

Hodnocení ekonomiky představiteli této strategie je kritické. Globální ekonomická situace je v programových dokumentech ČSSD považována za vcelku dobrou, i když je neustále poukazováno na snižování produktivity a postupnou změnu struktury ekonomiky, kde dochází k většímu snižování podílu kvalifikované zpracovatelské výroby než těžké průmyslové. Z těchto důvodů nebyly dosud položeny základy mezinárodní konkurenceschopnosti ekonomiky.

V jednotlivých oblastech či aspektech je ekonomická situace obvykle vnímána negativně.

Kritizována je vládou přijatá absolutizace principu „neviditelné ruky trhu“, která podle tohoto směru zhoršila výchozí podmínky transformace, vedla k explozi spotřebitelských cen, k poklesu životní úrovně části obyvatelstva a k poklesu ekonomiky. Stoupenci principu „neviditelné ruky trhu“ jsou kritizováni také za to, že přes tyto negativní jevy spoléhají ve všem nadále na všemocný trh. Nejen v ekonomické, ale i v dalších oblastech společenského života přý odmitají dlouhodobé rozvojové koncepce a programy, ve kterých by stát rozhodl o dalším směru vývoje.

Dále je v programových dokumentech kritizováno především opomíjení ekonomické mikrosféry – důraz je přý kladen pouze na řešení makroekonomických problémů. Poukazuje se na bagatelizování schodku obchodní bilance a podcenění proexportní a průmyslové politiky. Pro dobrý vývoj obchodní bilance se prosazuje záměrná, i když tržně konformní stimulace celého exportu a především výrobků vyššího stupně zpracování a nastolení antiimportní politiky, třeba ve formě dočasného zavedení dovozní přírážky na spotřební zboží, i kdyby znamenala zvýšení cen [Machovec 1996].

Je krátkozraké si myslet, že rozdíl ufinancujeme z kapitálového účtu. Za dva roky dojde ke snížení výkonnosti ekonomiky. Padesát procent požadky je kryto dovozy. [Politická strana, únor 1996]

Za nutnost se považuje záměrné vytvoření vhodných podmínek pro konkurenceschopnost ekonomiky.

Pokud jde o vlastnické vztahy, doporučují sociální reformisté ve svých programových dokumentech přinejmenším zaměstnanecskou společnost na řízení podniku, vyplývající ze zákona, nebo pokud možno zaměstnanecské spoluvlastnictví podniků, motivující zaměstnance k vyšším výkonům ve prospěch firmy [Volební program ČSSD 1996]. Poukazují zároveň na to, že některé vlastnické formy jsou diskriminovány, ač v minulosti prokázaly svoji životaschopnost (družstva). Neodmítají privatizaci jako takovou, avšak kritizují případy, kdy v jejím průběhu byly uplatněny právní nebo eticky napadnutelné postupy. Velká privatizace nesplnila svůj účel, kterým bylo nahradit anonymního státního vlastníka vlastníkem konkrétním. Rozptýlení vlastníci jsou odděleni od řízení podniků a investičních společností, ... *deformovaný kapitálový trh navíc nevykonává ani nepřímou vlastnickou kontrolu* [Východiska volebního programu ČSSD 1995]. Vedle toho většina podniků zůstala podle názoru vrcholných představitelů tohoto proudu de facto ve vlastnictví státu.

Většina těchto podniků je ovládána privatizačními fondy, většina těchto fondů závisí na bankách a v nejdůležitějších bankách má podstatný podíl stát. Chápat privatizaci jako odstátnění je z tohoto hlediska značně nadsazené. [Zeman 1995]

Převažuje negativní vztah i k zahraničnímu kapitálu, který má spíše... *vykupovací charakter a jen v malé míře je zaměřen na modernizaci a rozvoj ve souladu s českými strategickými zájmy, které dosud ani nejsou zformulovány a prosazovány* [Východiska volebního programu ČSSD 1995]. To je také jeden z důvodů, proč je odmítán prodej bank zahraničnímu kapitálu, tendence k rychlé privatizaci bankovního sektoru a vznik volného bankovního trhu bez omezení. Dle expertů sociální demokracie jakékoli experimenty v této oblasti ohrožují důvěru lidí v bankovní sektor jako celek. Za nedostatečné je považováno poskytování úvěrů malým a středním podnikům [Machovec 1996].

Je třeba odstranit v praxi se projevující nerovnoprávnost v možnostech přístupu na vnitřní trh. Česká republika plně uvolnila přístup na svůj vnitřní trh a vzniklo zde několik tisíc firem se zahraniční kapitálovou účastí, zatímco pro zakládání firem s českým kapitálem v zahraničí, kterých nově vzniklo jen několik desítek, existují zřetelné administrativní bariéry. [Soukup 1995]

Kritizuje se také srůstání reprezentantů finančního kapitálu a podniků se státní byrokracií.

Mezi přívrženci sociálního reformismu je zastoupen i radikálnější ekonomický proud, bližší strategii demokratického socialismu, který považuje principy ekonomické transformace za špatné. Zatímco doposud citovaní experti považují ekonomickou reformu za celkem správnou a hledají pouze jistá zlepšení v rámci nastoleného směru ekonomického vývoje, tento proud kritizuje principy ekonomické transformace jako takové.

Zvolená ekonomická strategie neodpovídá naší nedostatečné vyspělosti, zejména v sofistikovanějších výrobcích, a nevolila adekvátní formy vlastnictví: nedochází ke mobilizaci iniciativy ani k potřebným kvalifikačně vzestupným strukturálním změnám. Transformace má ve značné míře destruktivní charakter. Zvolený způsob spíše deformuje vlastnické zdroje iniciativního chování a vede k souhrnnému i strukturálnímu sestupu ekonomiky. [Ekonom, prosinec 1995]

Přeměny v politické oblasti jsou hodnoceny spíše pozitivně. I tato strategická orientace oceňuje vytvoření demokratických institucí, pluralitní systém politických stran, ochranu lidských práv. Kritizuje však současně nedostatečné uplatnění principů pluralitní demokracie ve vztahu k opozičním politickým stranám.

Zato vývoj v sociální sféře je hodnocen negativně. Došlo k výraznému zhoršení sociálního zabezpečení, k poklesu životní úrovně u značné části obyvatelstva a k ohrožení sociálního postavení mnohých rodin.

Každé třetí dítě z neúplné rodiny je na hranici životního nebo sociálního minima. V 90 % stojí v čele této rodiny žena, takže ženy jsou a budou častěji těmi, kdo bude žádat o sociální dávky. [Občanské hnutí, prosinec 1995]

Výrazné kritice je podrobován systém adresných sociálních dávek, zejména pokud jde o přidávky na děti. Poukazuje se rovněž na byrokratický charakter uskutečňování tohoto systému.

Současné někteří aktéři sociálně reformistické strategie zaznamenávají, že současná vláda provádí v sociální sféře mnohdy vlastně sociálně demokratickou politiku.

Vývoj v oblasti kultury a školství je také v programových dokumentech hodnocen negativně. Dochází k devastaci národní kultury. Ocenjuje se širší možnost výběru kulturní produkce a služeb, včetně cestování. Vlivem nepříznivé ekonomické situace došlo k odlivu pedagogů a vědeckých pracovníků ze školství a vědy, které patří k nejvíce postiženým oblastem.

V oblasti zahraniční politiky se pozitivně hodnotí snaha o začlenění do evropských struktur a vůbec proevropská politika. Výhrady jsou k přístupu ke členům Visegrádské skupiny. Není správné se od nich izolovat, je nutná vzájemná spolupráce.

Velmi negativně hodnotí představitelé reformistického levého středu morální stav společnosti. Změnami, ke kterým ve společnosti došlo, získali sice, jak již uvedeno, všichni, a to rozšířením sféry individuální svobody. Na druhé straně se zdá, že změny byly prospěšné zejména podnikatelům, kvazi-podnikatelům, bývalé nomenklatuře, dravým lidem s malými nebo nulovými morálními zábrany. Ztratili naopak slušní, obyčejní lidé, sociálně slabé skupiny obyvatelstva (mladé rodiny s dětmi, důchodci, zaměstnanci). Romové, i když mnozí příslušníci těchto skupin původně bez výhrad podporovali „sametovou revoluci“.

Změnami ztratili i ti, co cinkali klíči. [Odbory, prosinec 1995]

Budoucnost spojují aktéři sociálně reformistické strategie s prohlubováním demokratických změn, s doplněním tržní ekonomiky většími sociálními jistotami. Česká republika se má stát členem evropských struktur, standardním evropským státem.

Nutné je podporovat proces vytváření občanské společnosti. S tím souvisí i podpora neziskových sdružení, nadací, nevládních hnutí, profesních komor, svazů, odborů. Prosazují se prvky participativní demokracie, kterou představují mj. tripartitní jednání. Jedním z nepostradatelných nástrojů politického rozhodování o závažných otázkách má být referendum [Volební program ČSSD 1996].

Tato strategie se zejména v programových dokumentech ČSSD hlásí k výraznější roli státu, k „sociálně a ekologicky regulovanému“ tržnímu hospodářství, kde je nutné do budoucna stanovit dlouhodobé rozvojové koncepce

a programy, včetně pravidel pro vstup zahraničního kapitálu. Za nutnou je považována proexportní a průmyslová politika, jakož i poskytování úvěrů malým podnikatelům. Odmítnout je potřeba chaotickou privatizaci veřejných sítí a velkých zdravotnických zařízení. Část reprezentace této strategie považuje za důležité následující problémy:

- Změny v ekonomické politice. Měla by být realistická a vycházet z pozice malé, rozvíjející se a nedostatečně vyspělé země. Tržní síly je nutno doplňovat intervencí – strukturální či průmyslovou politikou. To odpovídá celkovému trendu ve světě.*
- Vlastnické formy. Privatizace byla vhodná pro malé podnikání. Pro průmysl však meloda kuponové privatizace není vhodná. Nevytvářila vlastnictví jako formu podnikání, iniciativy, otevřenosti a růstu. Vlastnictví je rozptýlené a umožňuje skryté formy koncentrace moci, stagnace a uzavřenosti – může se stát formou ovládnutí zdrojů nevelkou skupinou rodin či zahraničních vlastníků.*

Dále bude nutno transformovat investiční fondy a společnosti, jednak na subjekty kapitálového trhu, jednak na holdingy. Svého podílu se zatím nemohou vzdát ani státní orgány. [Ekonom, prosinec 1995]

U sociálně reformistických ekonomů se často setkáváme s názorem, že státní rozpočet může být za jistých okolností v zájmu povzbuzení poptávky a dynamického rozvoje ekonomiky zatížen deficitem. Aktéři tohoto typu prosazují státní investice do různých oblastí ekonomiky, včetně tzv. síťových odvětví, jako jsou doprava či telekomunikace. Stát by se vedle toho měl více podílet na financování kultury, vzdělání, vědy a ekologie.

Tržní vztahy by podle programových dokumentů měly být ošetřeny některými právními normami, které by řešily účinnější postih daňových úniků a dalších hospodářských trestných činů. Další zákonná norma by měla řešit konflikt zájmů veřejných činitelů v souvislosti s jejich podnikáním. Poslední důležitá norma z této oblasti by měla řešit eliminaci „špinavých peněz“ pomocí povinnosti prokazovat původ majetku.

Bývá vyslovována podpora zřízení vyšších územně samosprávných celků, protože samospráva a přenesení pravomocí z centra na regiony a obce se pokládá za podmínku kvalitní práce státní správy v demokratickém zřízení.

Pokud jde o sociální politiku, požaduje se zásadní změna současného adresného systému sociálních dávek jako nákladného, byrokratického a nedostatečného a jeho nahrazení systémem účinnějším a méně selektivním.

Svaz důchodců ČR soustavně kritizuje současný stav důchodového zabezpečení. Požaduje provedení legislativní úpravy zásad valorizace důchodů tak, aby zabezpečovala přinejmenším zachování současné relace důchodů ze základního

důchodového pojištění k průměrné hrubé mzdě a urychlené postupné zvýšení této relace alespoň na úroveň 50 % (viz [Semmel 1995]). ČSSD při řešení problému důchodového zabezpečení požaduje odklad zvýšení věkové hranice pro odchod do důchodu, oddělení penzijního fondu od státního rozpočtu a vytvoření sociální pojišťovny spravované zástupci pojištěných a zaměstnavatelů [Volební program ČSSD 1996]. Ženské organizace, zejména Český svaz žen, se ve svých dokumentech zasazují za vytvoření podmínek, které by umožnily ženám svobodnou volbu mezi rodinou a profesionálním uplatněním.

V oblasti bytové politiky stavějí sociální demokraté a ostatní jim blízcí aktéři do popředí zájmu ochranu stávajícího bytového fondu před jeho užíváním pro jiné účely a urychlenou výstavbu nových bytů, a to i sociálního charakteru. Doporučují přitom využít následující nástroje: subvence z veřejných rozpočtů, poskytování stavebních parcel z pozemkových fondů obcí, financování potřebné infrastruktury z rozpočtů obcí, daňové úlevy pro stavebníky a poskytování levných úvěrů [Paroubek 1996].

V oblasti zahraniční politiky je sociálně reformistická strategie nakloněna vstupu do EU a NATO, ale ve všech klíčových otázkách zahraniční politiky prosazuje princip referenda. Pokud jde o NATO, jsou mezi sociálními reformisty i odlišná, spíše demokraticko-socialistická stanoviska, odmítající vstup do této vojenské organizace, neboť by mohl zvýšit pravděpodobnost eventuálního jaderného útoku.

Ve zdravotnictví má být zachována tradice evropského nekomerčního solidárního zdravotního pojištění, bez finanční spoluúčasti nemocného, požadována je regulace cen léků s podporou domácích výrobců. Základní síť zdravotnických zařízení má být vymezena zákonem a nemocnice mají být bezúplatně převedeny na města, regiony a stát.

Zabezpečit vzdělávání je úlohou státu, který musí garantovat rovné podmínky v přístupu k němu pro všechny sociální skupiny (bezplatně) a lepší platové ohodnocení učitelů.

V kulturní oblasti je stát odpovědný za kvalitní zákony chránící a podporující národní kulturu. Jeho povinností je podpora rozvoje nekomerční a národní kultury, včetně neziskové orientované.

V moderní společnosti, tak diverzifikované, jako je společnost evropská, nemohou národní kultury a umělecká tvorba existovat a přežít bez významné veřejné podpory. A v této situaci jsou za její existenci a přežití odpovědní nejen talentovaní jedinci, ale společnost, která jim na základě jasně definované kulturní politiky umožní, aby tuto roli skutečně hráli. [Liehmann 1995]

Nedostatek financí způsobuje odchod vědců do jiných profesí. Vláda drží Akademii věd stále na úrovni holé existence. Odcházejí hlavně mladí, naše republika se stane exportérem vyškolených talentů.

Pokud jde o prostředky směřující k realizaci sociálně reformistické vize, setkáváme se s řadou námětů. Objevuje se např. myšlenka, že je nezbytné naučit lidi tomu, co je vlastně ve skutečnosti demokracie, co přináší, jaké na ně klade požadavky. V souladu s tendencí k participativní demokracii se doporučuje podporovat ekologické, neziskové, protirasistické, nevládní organizace a iniciativy.

Toto by měl stát podporovat, protože není pravda, že existuje stát a jednotlivec, ale existuje společnost, která je bohatě strukturovaná a diferencovaná dle svých nejrozličnějších zájmů. [Publicista, aktivista lidských práv, listopad 1995]

Je třeba dát příchod iniciativě – každý, kdo chce něco realizovat, má ve společnosti své místo. [Politická strana, únor 1996]

Doporučuje se rovněž zásadně zlepšit úroveň legislativy a v této souvislosti přesně vymezit funkce a pravomoci státních orgánů.

Modernizace je u tohoto typu strategické orientace většinou ztotožňována s transformací. Značná část aktérů se k ní jako ke specifické problematice nevyjadřila. Na druhé straně, v programových dokumentech sociální demokracie i v rozhovorech se sociálními reformisty se častěji než u jiných směrů objevovala problematika průmyslové a proexportní politiky, technologické restrukturalizace podniků, podpory vědy, vzdělání, kultury, náležitého (meritokratického) ocenění pracovníků těchto odvětví, tj. tématu vyslovené modernizační. Zejména se to týká vědy a vzdělání, jež jsou chápány jako základní předpoklady pro modernizaci jak na úrovni technologické, tak na úrovni institucí a kultury v nejširším slova smyslu. O vztahu k těmto oblastem vypovídají i názvy příslušných kapitol publikace „Východiska volebního programu ČSSD“ [1995]: *Věda: výrobní prostředek i součást duchovní kultury národa a Kultura: tvořivá schopnost zvládnout budoucí svět.*

Poměrně důležitou úlohu má v programových dokumentech i téma trvale udržitelného rozvoje, které se opírá především o ekologii.

Při výzkumu této strategie jsme se setkali s promyšlenou výpovědí o podstatě modernizace. Podle tohoto názoru modernizace musí probíhat v celé společnosti, nejen v oblasti ekonomické, politické a technické, ale i v oblasti vzdělání, kultury, vědy, morálky. Jedna oblast nesmí zaostávat za druhou. Modernizace bývá dnes nesprávně chápána pouze v užším slova smyslu – jako technická změna.

Přechod k modernizaci širšího pozitivního pojetí vyžaduje přechod od terciárního ke kvartérnímu sektoru – tento přechod uvolňuje zdroje z terciéry – a nutí k celkové intelektuální práci a způsobu života... Modernizace se týká také politických a společenských institucí. Demokracie je bezpochyby dokonalejší

systém sociální koordinace než dirigistický systém. Její modernizace však vyžaduje i demokratizaci masmédií. Tyto procesy, jak vidíme u nás, mohou být totiž naopak ovládány malou skupinou lidí v jejich prospěch. [Ekonom, prosinec 1995]

Za spojení sociálně reformní strategie jsou považovány všechny politické strany bez extrémů, zejména pak demokratické strany levicové. Velmi často se počítá s intelektuály, ale i manažery či podnikateli.

V našich podmínkách to může být i management ve spojení s technickou inteligencí a osvědčenými intelektuály. [Ekonom, prosinec 1995]

Nesměji být opomíjeni ani různé skupiny obyvatelstva sociálně ohrožené - starobní a invalidní důchodci, mladé a neúplné rodiny s dětmi, občané předřadového věku [Politická strana, listopad 1995].

Velký význam je přikládán podpoře odborářů, jejichž organizace se dohodly s politickými představiteli tohoto proudu na jisté formě volné volební spolupráce.

Mezinárodní oporu hledají reformisté u demokratických levicových stran, dále pak v procesu evropské integrace.

Za největší oporu považují evropské struktury, v současnosti to je Rada Evropy a výhledově EU. Velmi bych si přál, aby Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě byla účinnější a měla více pravomocí a možností. Mohla by spolu s EU nahradit v bezpečnostním systému NATO, kde mi vadi americká nadřadila. [Publicista, aktivista lidských práv, listopad 1995]

Také OSN je považována za potenciálního spojení.

Naopak za protivníky této strategie jsou považovány extremistické strany a hnutí (... *nebezpečné jsou vize o unitární, fašizující společnosti* [Politická strana, únor 1996]), dále politické strany a hnutí, které vyjadřují přesvědčení, že se občan o sebe musí postarat především sám (ODS, ODA). Na druhé straně jsou odmítány i vize jak komunismu, tak i 'demokratického socialismu'.

Za zahraničního protivníka jsou považovány extremistické strany a hnutí, nedemokratické státy (např. Rusko, které představuje hrozbu), nadnárodní korporace.

Chybějí jsou vize fungování 'čistého' trhu, které jsou spojeny s konzervativními silami ve světě. Mají oporu v mezinárodních institucích jako MMF a teoretických koncepcích a školách. Jsou i projevem určitých velmocenských zájmů. [Ekonom, prosinec 1995]

U individuálních i institucionálních nositelů sociálně reformního zaměření je patrný dosti široký 'rozptyl' názorových orientací. Jsou zde zastoupeny jak názory liberálně demokratické s výrazně reformistickou sociální orientací,

tak socialistické myšlenky. V tomto druhém případě jde vlastně o příklon ke strategii jiného, demokraticko-socialistického typu.

V každém případě reprezentuje sociálně reformistická, popř. sociálně demokratická ('welfare-state') orientace u nás dnes již jednu ze zřetelně vyhraněných variant liberálně demokratické alternativy vývojového směřování naší společnosti, odlišující se jak od extrémních směrů včetně komunismu, tak od neoliberalního konzervatismu a obou směrů liberálně demokratických. Méně jasné jsou její hranice vůči (reformně komunistickému) demokratickému socialismu. Rozhodně však v této strategické orientaci dominuje pozitivní vztah k postkomunistické transformaci, která z jejího hlediska vyžaduje revizi, nikoli však odmítnutí. Pozoruhodným potenciálním střetem uvnitř této strategie je na jedné straně akcent na sociální solidaritu se závislými, chudými, slabými, na druhé straně na modernizační trendy a na podporu 'nové střední třídy'. Dá se předpokládat, že tento protiklad povede i v dominantní instituci této strategie, ČSSD, k vytvoření jednak radikálního křídla 'rovnostářů', jednak moderního křídla prosazujícího sociální spravedlnost ve smyslu rovnosti příležitosti. Rozdílný by mohl být potom i politický postoj těchto eventuálních křídel k různým koaličním kombinacím, jež by v budoucnosti mohly přijít v úvahu.

3.5. Demokratický socialismus

Ve vstupní typologii strategií transformace jsme mezi protitransformační liberálně demokratické orientace přiřadili i demokratický socialismus. Připomeňme si, že v listopadu a prosinci velká část obyvatelstva počítala s reformovaným socialismem jako se žádoucí budoucností a že ještě v sociologické studii [Linhart, Musil 1990] považovali za více méně samozřejmé, že demokraticko-socialistický model společenského uspořádání uvádějí mezi relevantními možnými volbami československé populace vedle modelu sociálně liberálního a sociálně demokratického. V obou těchto případech mysleli lidé na jistou míru kontinuity mezi snahami o reformu státního socialismu v letech šedesátých a vývoje po roce 1989. Obdobná myšlenka našla odpovídající institucionální subjekty v postkomunistických stranách demokratické levice na Slovensku, v Polsku a Maďarsku, jakož i v některých jiných 'postkomunistických' zemích, také však např. v Itálii. Některé z těchto stran byly natolik úspěšné, že mohou své často napul sociálně demokratické vize realizovat účastí v současných vládách svých zemí. V České republice se komunistům nepodařilo vytvořit obdobný institucionální subjekt především pro maximální diskreditaci a současně minimální schopnost

české části předlistopadové Komunistické strany Československa distancovat se od vlastní minulosti a zasloužit si svou aktivitou pověst demokratického subjektu. Svou úlohu přitom sehrála i spontánní nechuť někdejších reformních komunistů, masově perzekvovaných v sedmdesátých a osmdesátých letech, se na rehabilitaci takové strany podílet. Pokusy o hlubší reformu Komunistické strany Čech a Moravy, inspirované zejména jejím někdejším předsedou J. Svobodou, se nezdařily, stejně tak jako snahy menších skupin typu Strany demokratické levice, jež se nakonec, ve značném zpoždění vůči nemilosrdnému času historického pohybu, sice oddělily, neziškaly však větší podporu ve veřejnosti ani v původní straně. Mezitím razantní nástup sociální demokracie na politické scéně v letech 1993-1996 dal této straně legitimaci nejvýraznějšího levicového demokratického subjektu, nezkompromitovaného vlastní minulostí a těšícího se stále vzrůstající oblibě velké části populace. Nicméně se značným zájmem se setkal pokus zasloužilého činitele Pražského jara a antikomunistického disentu Z. Mlynáře vytvořit další demokratický levicový subjekt. Ve spolupráci s poslanci zvolenými v roce 1992 do České národní rady za komunisty a jiné menší levicové skupiny vznikl pod názvem Levý blok. Literární a programové projevy této skupiny hlásící se k demokratickému socialismu byly zajímavé a opravňovaly k zařazení mezi subjekty schopné vyvinout jednu z variant prottransformační strategie.

Ve vstupní typologii jsme vycházeli z toho, že základní charakteristika demokratického socialismu je v mnoha ohledech podobná jako charakteristika sociálního reformismu. I v tomto případě šlo o státní intervencionistickou strategii s důrazem na uvážlivé hodnocení státní socialistické minulosti se všemi jejími zápory, ale také jistými klady, a na možnou kontinuitu právě s kladnými stránkami. Ve strategickém konceptu se zachovávala perspektiva reformně pojatého demokratického socialistického uspořádání. V mezinárodní politice se zde projevuje sklon k neutralitě se zřetelem ke globální rovnováze v Evropě a ve světě.

Tri zastánci této strategie, kteří byli zjištěni v souboru lokálních a regionálních aktérů, projevovali sklon spíše k radikálním stanoviskům postkomunistického typu. V šetření „vrcholových“ aktérů jsme se dotazovali pouze jednoho významného představitele demokraticko-socialistické politické strany. O to více pozornosti bylo nutno věnovat analýze volebních programů stran hlásících se k této strategii a tiskových materiálů.

Ti, kdo představují tento typ transformační strategie, jsou lidé se socialistickou orientací, kteří nesouhlasí s programem a politikou KSČM a snaží se spíše navázat na politiku roku 1968, prosazovat reformovaný „socialismus s lidskou tváří“.

Na politické scéně je tato strategie zastoupena zejména Levým blokem a Stranou demokratické levice. Rozsáhlé publicity se jí dostává v Právu a v Lis-
tech.

Myslím, že přece jenom rok 1968 zůstal v dobré paměti, byl' u ... starších ročníků, ale nejen u důchodců. O osmašedesátnících se soudí... asi toto: chtěli změny, ale ne to, co se dnes děje... Soudím, že ve chvíli, kdy se ve společnosti objevuje určité... zklamání, mohou staré naděje „Pražského jara“ sehrát i novou... roli.

Zatímco před pár lety mnila více než čtvrtina lidí, že levice je u nás příliš silná až nebezpečná, teď' si totéž myslí jenom 7 % občanů. Levice už není démon. A v této souvislosti si myslím, že LB je oprávněně určitou samostatnou roli hrát. Podporují jej ti, kteří souhlasí s pádem starého režimu, ale nejsou toho názoru, že se všechno muselo zničit. [Mlynář 1996 a]

Pohled „demokratických socialistů“ na průběh transformačního procesu je spíše negativní. Kritika transformace je vedena v rovině politické, hospodářské a sociální. Do hodnocení transformace se promítá i výrazně plastičtější vztah k předlistopadovému období, které není chápáno jako doba temna a zločinného režimu, ale ani jako „období socialismu“ a nejlepší léta našich novodobých dějin. Jsou to léta dramatického střetávání nejenom kapitalistických a socialistických tendencí, nýbrž i léta boje o demokratické nebo totální pojetí socialismu a jeho vývoj. [Programové prohlášení Levého bloku k volbám 1996]

Na pozadí těchto hodnocení nemůže překvapit kritika nové mocenské elity za to, že se rozhodla rozrušit všechny společenské struktury z doby „reálného socialismu“, změnit vlastnické poměry ve prospěch rozhodující role soukromého vlastnictví a začlenit republiku do ekonomických a politických (EU) i vojenských seskupení (NATO) [Tamtéž]. Jestliže se protagonisté tohoto směru pokoušejí o vysvětlení, proč došlo k tomu, že zvítězila neobyčejně bojová praviceová politika, docházejí k závěru, že egotická hodnotová orientace ovládla naši společnost a vytěsnila socialistické hodnotové orientace ještě v dobách vedoucí úlohy KSČ [Tamtéž].

Jedna nesvoboda plynoucí z politického nátlaku byla podle jejich názoru vystřídaná nesvobodou druhou, plynoucí z nerovných materiálních i kulturních podmínek a ze sociálního postavení jednotlivce. Tuto kritiku nových nerovností, nerozlišující, co v nich je funkčního a co nefunkčního, však představitelé tohoto názorového proudu spojují se známou představou sociální spravedlnosti jako rovnosti šancí. Rovnost je chápána nikoli jako rovnostářství, přehlézející rozdíly ve výkonu, a z toho plynoucí různou výši odměn. Sociální spravedlnost vidíme především v zajištění rovných šancí pro životní uplatnění bez ohledu

na výchozí sociální postavení občana. [Tamtéž] Důsledky existující nespravedlnosti v moderní industriální společnosti je nutné kompenzovat na základě principu solidarity. Jinými slovy, vykládá se tu poměrně přesně meritokratický koncept sociální stratifikace, což představovalo na naší předvolební scéně dosti vzácný jev.

Princip sociální solidarity má být ovšem uplatňován do budoucna a odchylky od toho jsou kritizovány.

Doufám, že se nepřistoupí k rozpadu solidarity ve zdravotnictví... a k jeho přeměně na singapurský způsob. [Mlynář 1996 a]

Redistribuci prostředků se má zabývat stát, nikoli soukromé charitativní organizace. Státu jsou vyhrazeny podle představitelů tohoto proudu další úkoly. Zdůrazňována je zejména jeho role coby všeobecného garanta života společnosti, kterou prý stát v současné době postupně opouští.

V hospodářské oblasti je vyjádřena plná podpora trhu, která nemá po pádu socialismu alternativu.

Snaha odmitat... proces privatizace a plného uplatnění trhu v naší ekonomice je jen pštroší politikou, která nahrazuje složité úsilí o reálné změny ve prospěch socialistických hodnot slovním proklínáním kapitalismu. [Programové prohlášení Levého bloku k volbám 1996]

V procesu privatizace však nedošlo k nalezení konkrétního vlastníka, který by zvýšil efektivitu, ale k pouhé změně vlastnické struktury v neprospěch státu.

Hlavním smyslem privatizace bylo zásadně zlomit ekonomickou moc státu, a co tomu nesloužilo, bylo odsunuto stranou: životní prostředí, zdravotnictví, školství, kultura. [Tamtéž]

Výsledkem tohoto procesu bylo vytvoření malé skupiny lidí, která rychle zbohatla. Smysluplná a z hlediska zefektivnění přínosná byla podle programových dokumentů tohoto směru pouze malá privatizace. Kuponová privatizace, stejně jako restituce jsou zásadně kritizovány. Obě tyto metody privatizace prý již dnes působí viditelné problémy při hledání koncového vlastníka, všechny návrhy na tzv. restituční tečku i ochranu malého akcionáře přicházejí pozdě.

Většina hospodářství je podřízena finančnímu kapitálu, který uspokojuje svoje zájmy, a nikoli zájmy lidí. Vlastníci jsou zatím provizorní, spíše kvazísoukromí, a postupně bude docházet k další strukturalizaci vlastnických vztahů. Je nepřipustné, aby všechny tyto procesy probíhaly bez účasti státu v situaci, kdy je nezbytná koncepční hospodářská politika schopná zajistit růst a modernizaci ekonomiky. Vliv trhu zejména v oblasti školství, zdravotnictví apod. je posuzován negativně. Do těchto oblastí by tržní mechanismy neměly příliš zasahovat.

Negativní vliv trhu se projevuje podle některých představitelů i na morálním stavu společnosti.

Procesem transformace byla postižena také sociální oblast a kultura.

... zejména v sociální oblasti nejsou naplněny představy, došlo také ke stagnaci a zhoršení podpory státu v oblasti kultury, školství, zdravotnictví, v ekologii. Stát v těchto oblastech vycouval z pozice garanta a tyto oblasti se staly předmětem trhu, což je hrubá chyba. [Politická strana, leden 1996]

Jednou z důležitých oblastí, na které by se měl spolupodílet stát, je bytová politika, která de facto v současné době neexistuje.

Břemeno péče o byty se přenáší na nájemníka, místo aby se bydlení řešilo s určitou státní podporou. [Politická strana, leden 1996]

... prohlašuji prosazování požadavku na rychlé a radikální zvýšení nájemného za dobrodružnou a neodpovědnou snahu přikrýt hrstce majitelů domů do kapes 11 miliard Kč za situace, kdy sociální, ekonomický a právní stav tomu neodpovídá, společnost na to není připravena a uvrhlo by ji to do vážné sociální a politické krize [Vorlíček 1996].

Životní úroveň se zvyšuje pouze u menšiny obyvatel, podle některých programových dokumentů jde o 10 % populace. Mírné zlepšení zaznamenává dalších 20 % populace. Tato situace vede ke stupňování sociálního napětí.

Neutěšená situace je i v oblasti kultury. Nizké státní dotace do kultury zapříčiňují nižší konkurenční schopnost naší kinematografie vůči zahraniční, zejména vůči prezentaci násilí.

Náš filmový, divadelní a jiná tvorba nejen stagnuje, ale jde zpátky, její úroveň klesá. [Politická strana, leden 1996]

V zahraniční politické oblasti je podle programových dokumentů nezodpovědně snažit se o co nejrychlejší připojení k NATO. Význam vojenské síly by se měl spíše snižovat, a ne naopak posilovat. Politika posilování vojenských struktur aktualizuje konflikt mezi Západem a Ruskem, místo toho, aby se s koncem studené války hledala východiska pro vznik nových evropských a světových struktur bez rozdělení na nepřátelské bloky. V případě, že připojení k vojenským strukturám bude nezbytné, definitivně o tom může rozhodnout pouze referendum. Kritice je podrobena také snaha stávající zahraniční politiky o evropskou integraci. Předpoklady pro vytvoření naší národní existence si musíme vytvořit především sami a nemůžeme se spoléhat na evropské instituce. Z tohoto hlediska je pak rozpad Československa vnímán jako příčina jistého oslabení, ... *takže naše republika má nyní těžší postavení z hlediska prosazení se v konkurenci a soutěži s ostatními státy* [Politická strana, leden 1996].

Změnami, ke kterým ve společnosti došlo, získali především ti, kteří se podíleli na redistribuci státního majetku, restituenti a vůbec všichni ti, kteří mají určitý majetek. Jde tedy o vyšší společenské vrstvy.

Naopak ztratili důchodci a začínající mladá manželství, rodiny s dětmi, ... *kde zejména řada výhod – manželských půjček atd., které byly v minulosti využívány, je nenávratně pryč* [Politická strana, leden 1996].

Pro dobré fungování společnosti je podle programových dokumentů demokratického socialismu nutné sladit politiku státu se základními lidskými právy. Je nezbytné umožnit lidem tato práva uskutečňovat. To znamená, že není možné na jedné straně deklarativně lidská práva přiznávat a na straně druhé odnímat ... *mnoha jedincům i sociálním skupinám materiální a jiné nutné předpoklady k reálnému využití těchto práv* [Programové prohlášení Levého bloku k volbám 1996].

Ústavní většina by po volbách pravici umožnila odstranit „zaplevení“ ústavy, které sledává v tom, že Listina základních práv a svobod je součástí našeho ústavního pořádku. Odtud by ji bylo možno vyjmout, takže by se uznávala v právním vzduchoprázdnu. A to by otevřelo právní možnost zasáhnout na řadu práv (zejména sociálních), dnes Listinou jakožto součástí ústavy chráněných. [Mlynář 1996 b]

Žádoucí budoucnost společnosti je u této strategie spojována s právním státem.

Jakékoliv oslabení právní role státu by bylo nejen krokem zpět, ale byla by to překážka pro další vývoj společnosti. [Politická strana, leden 1996]

Tento názorový proud je mj. charakterizován důrazem na prvky přímé či participativní demokracie, jakými jsou referendum a samospráva jak na podnikové, tak na regionální úrovni. Za důležitý doplněk právních norem je proto považován zákon o referendu spolu s naplněním již existujících ustanovení ústavy o vyšších územních samosprávních celcích.

V hospodářské oblasti si představitelé této strategie ve svých programových dokumentech stanovili za úkol dokončit privatizaci velkých podniků na základě individuálních projektů. (Opět neopomenuli zmínit dominantní úlohu státu v těchto podnicích. Jejím posláním je možnost prosazovat veřejné zájmy a kontrolovat eventuální účast zahraničního kapitálu. Dalším úkolem by mělo být zpracování a realizace koncepce proexporní politiky na základě různých nepřímých zvýhodnění (daňové úlevy, úvěrové garance aj.) tak, aby došlo k postupnému vyrovnávání obchodní bilance. Rozpočtová politika je navrhována jako deficitní, protože není možné udržovat vyrovnaný rozpočet na úkor zanedbané infrastruktury, omezením výdajů na školství, zdravotnictví, bytovou výstavbu a vědu. To, že rozpočet je udržován jako vyrovnaný, znamená přesouvat řešení některých problémů do budoucna, což podvazuje rozvoj hospodářství.

Velký důraz je v programových dokumentech LB a SDL kladen na sociální konsensus, protože na něm závisí úspěch další transformace. Důležité proto je, aby budoucí vláda byla schopna dosáhnout sociálního smíru. Sociální smír

není pouhá absence konfrontací. Mělo by se jednat podle programových textů o určitou společenskou smlouvu, uzavřenou na základě oboustranných kompromisů mezi institucemi zaměstnanců, zaměstnavatelů a státem, tedy na bázi tzv. sociálního partnerství.

Dalším, pro budoucnost důležitým tématem, které se objevuje v programech LB a SDL, je koncepce trvale udržitelného způsobu života.

Soudobý západní (euroamerický) způsob života, založený na nadřazení ekonomických a konzumních hledisek prakticky všem jiným životním potřebám, je trvale neudržitelný. [Programové prohlášení Levého bloku k volbám 1996]

Je nutné hledat rovnováhu mezi civilizací a přírodou, která se bude opírat o některé nové hodnoty, především o zodpovědnost k dalším generacím. Těmto hodnotám se bude muset přizpůsobit i politika. Součástí této koncepce je i nesouhlas se zaváděním výroby jaderné energie jako technologie, při jejímž selhání může dojít k nenapravitelné ekologické katastrofě.

V zahraniční politické oblasti bude záležet především na podmínkách, které si vytvoříme pro rozvoj naší národní existence, než na evropské integraci, která naši svěbytnost nezajistí. Pokud dojde ke sjednocení evropských národů, mělo by se tak stát na základě zachování vlastní národní svěbytnosti. Většina aktérů tohoto směru přesto hodnotí stávající mezinárodní vztahy pozitivně. Vzhledem k Německu je nutné trvat na oficiálním uznání odsunu sudetských Němců jako nezvratného důsledku druhé světové války. Pokud k tomuto uznání nedojde, nebude podle představitelů tohoto proudu možné najít trvalé řešení vzájemných vztahů.

Abyste bylo možné uskutečnit programové představy demokratických socialistů, zejména ze sociální a hospodářské oblasti, je podle názoru představitelů tohoto směru nezbytné posílit úlohu státu a umožnit tak jeho výraznější zasahování do jednotlivých sfér života společnosti. Jak již naznačuje identifikace této strategie se socialismem, nejsou příliš úzkostlivě vymezovány hranice možných státních intervencí či kontrol. Koncepce státu práva je, jak již naznačeno, doplňována prvky rozvíjejícími participativní demokracii. Jistý význam při občanské kontrole státu se připisuje zřízení úřadu ombudsmana.

Zdroje financí pro naplnění předestřené vize by představitelé demokraticko-socialistické strategie hledali především v aktivní daňové politice, tj. *např. formou progresivní daně, tzn. čím vyšší majetek, tím vyšší daň. Dále připadá v úvahu také daňové zvýhodnění malých a drobných podnikatelů a českého kapitálu.* [Politická strana, leden 1996]

Jak vyplývá z uvedených kritických postřehů i ze specifikace vize budoucnosti, věnuje analyzovaná strategie mimořádnou pozornost modernizaci.

Výrazně promodernizační je téma trvale udržitelného způsobu života. Velký důraz je také kladen na vzdělanostní aspekty modernizace, na rozvoj vědy a technologie, jakož i na to, že rozvoj individua není jen otázkou uspokojení jeho materiálních potřeb. Značný význam se přikládá i posílení vlivu meritokratických principů, konsensuální povaze společenského uspořádání a posílení samosprávy. Pozornost se obrací především do oblasti kultury.

Společnost by měla mít zájem jít kupředu, ne aby platilo: kdo má víc peněz, ten bude formovat hodnoty. Na formování názorů má velký vliv kultura a absolutně se mi nelíbí propagace násilí, propagace silnějšího postavení, jakési nové sny, které jsou předkládány a do kterých potom člověk utíká. A zde by měl stát zásadně a přebírat svoji zodpovědnost, ale to se v podstatě neděje. To není diktát státu, to je nezbytnost, aby nedošlo k degeneraci lidstva z hlediska morálních hodnot. [Politická strana, leden 1996]

Za spojence při realizaci své vize budoucnosti považují představitelé demokratického socialismu zejména levičové politické strany.

... program má název „spolupráce levice“, což vyjadřuje naši představu, s kým můžeme spolupracovat, aby se alespoň část volebního programu dala uskutečnit [Politická strana, leden 1996].

V mezinárodní politice se připouští možnost spolupráce se sociálně demokratickou stranou v Polsku, PDS v Německu, SDL na Slovensku a Socialistickou internacionálou. Je zde prezentován názor, že spoléhat se na mezinárodní podporu je nebezpečné.

Jakmile někdo spoléhá na mezinárodní opory, aby prosadil své představy, je to vždy nebezpečné. Spolu s podporou se do vnitřní politiky prosazují vnější zájmy. Pokud tedy spojíme svůj osud s nějakým seskupením, dostávají se položímo do naší politiky zájmy, které sledují ty síly, které určují tím a krok v takových orgánech. Proto je možná jediná spolupráce při respektování vývoje jednotlivých zemí. [Politická strana, leden 1996]

Pokud jde o potenciální protivníky, nelze spolupracovat s extrémními skupinami, se skupinami prosazujícími násilí.

... rasismus v ČR už dostává zcela konkrétní projevy. Ať vláda chce, či ne, jeho projevy sílí a prohlubují se.

Také sdružení, která jsou v rozporu s ústavou, by se měla rozpustit. Nejen skim. Jsou zde i jiná. Například Vlastenecká fronta, Národní obec fašistická atd. Jsou to extrémní skupiny, které Ministerstvo vnitra zaregistrovalo, a jeho povinnosti by bylo je rozpustit, protože destabilizují společnost. [Body 1996]

Taktéž jsou odmítány zásadně odlišné představy o vývoji společnosti, zejména představy vládní koalice o rozhodujícím vlivu tržních mechanismů.

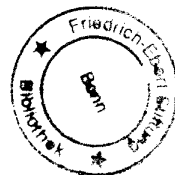
Strany, které prezentují jiné hodnoty, jako např. Sládkovi republikáni, ale ani strany současné koalice, nemohou být objektivně spojenci. Nelze se spojovat s nikým, kdo nese zodpovědnost za dosavadní vývoj, nebo s těmi, kdo by chtěli jít ještě dál. [Politická strana, leden 1996]

V mezinárodních souvislostech je nebezpečí vnímáno především v souvislosti s globálními problémy.

Co ohrožuje svět jako celek, je nřešení globálních problémů lidstva – ekologické problémy, jaderné zbraně v politice. Jaderné zbraně nejsou způsob řešení sporů, ale způsob likvidace lidstva. Jestli něco ohrožuje lidstvo jako celek, tak jsou to zbraně hromadného ničení. [Politická strana, leden 1996]

U této strategie je snad ze všech typů nejvíce patrná snaha po posílení vlivu státu, omezování trhu a zavedení státní kontroly do nejrůznějších oblastí života společnosti. Zřetelně se zde projevuje již v úvodu zmíněná snaha o navázání na politiku Pražského jara 1968, jež však v kontextu soudobých společenských poměrů a uskutečněných změn – při veškeré kritičnosti vůči dosavadnímu průběhu transformace – vyznívá poněkud ahistoricky. V prohlášeních a textech představitelů Levého bloku (a podobně Strany demokratické levice) je obtížné najít absolutní odmítání významu tržních vztahů, tím méně pak demokracie. Najdeme v nich i sympatické promodernizační rysy. Přesto však ve svém celku, právě pro jistou povznesenost nad reálnou historickou situací společnosti, nevyvolávají dojem názorového proudu, který by chtěl transformaci sice korigovat, ale také dále rozvíjet. Ve svém souhrnném vyznění se jeví jako orientace stojící někde na polovině cesty mezi (reformně) komunistickou minulostí a liberální demokratickou, byť sebevíce „welfare-state“ modifikovanou budoucností. Naše typologické zařazení demokraticko-socialistické strategie tedy považujeme za prozatímní. Na definitivní si, navzdory uskutečněné negativní korektuře jejich dosavadních institucionálních představitelů slabou podporou voličů, budeme muset počkat. Lze totiž očekávat, že latentně existující obdobný, avšak patrně generačně mladší směr vyzkouší své ostruhy i uvnitř politicky živé sociální demokracie.

LEVICOVĚ AUTORITÁRNÍ POPULISTICKÉ STRATEGIE – KOMUNISMUS

Spolu s přiznáním nedemokratičnosti a některých dalších „nedostatků“ státního socialismu aktéři této strategie, dědici někdejší „vedoucí síly“ komunistického systému, akceptují a pro veřejnost zdůrazňují jeho pozitivní ekonomický, sociální a kulturní přínos. Současně vyjadřují odpor ke vznikajícímu „dravému kapitalismu“ a třídní nerovnosti („zbídačování“) v populisticko-rovnostářském duchu. Výbavou tohoto názorového proudu jsou katastrofické scénáře a apokalyptické vize, k jejichž naplnění podle jejich názoru pomalu spěje česká společnost po roce 1989. Řešením stávající neutěšené situace je pouze systémová změna.

KSČM se hlásí k socialismu a prosazuje změnu systému. [Grebeníček 1996]

Toto prohlášení má v kontextu komunistické tradice velký význam. Za sebelepší náznaky pokusů o změnu systému totiž vedení komunistické strany pronásledovalo a trestalo své vnitřní i vnější kritiky na počátku let padesátých, v roce 1956, stejně jako v roce 1970 a v letech následujících. Dá se tedy předpokládat, že požadavek změny systému u pokračovatelů této tradice, většinou komunistů, kteří působili v letech normalizace a mají tedy odpovídající znalostní i zkušenostní zázemí, není pouhým náhodným slovním obrátem.

V kvalitativním výzkumu „vrcholových“ aktérů je pro jisté obtíže se získáním respondentů levicově radikální typ strategie zastoupen malým počtem osob. I zde však máme k dispozici programové dokumenty a vystoupení v tisku.

Tato strategie vyjadřuje názory a postoje lidí hlásících se ke komunismu

i k podstatným charakteristikám socialistické minulosti naší společnosti. Zpravidla jsou to dnešní nebo bývalí členové a funkcionáři KSČ, popř. současných komunistických organizací.

Z politické scény lze za její představitele považovat KSČM a Stranu československých komunistů. Komunisté působí rovněž v části odborů, ve Svazu žen, hnutí důchodců, v Pionýrské organizaci a samozřejmě i v místních samosprávách.

Představitelé této strategie se považují za reprezentanty pracujících, obyčejných lidí, závislých na svém výdělku, popř. také méně majetné části obyvatelstva, včetně lidí odkázaných na sociální zabezpečení. Jejich přirozenou základem je dosti početná skupina členů a funkcionářů strany, popř. příslušníků nomenklatury z osmdesátých let a jejich rodinných příslušníků, pokud nevyužili odložení stranické legitimace k rychlé identifikaci s novým režimem. Nutným důsledkem je vyšší průměrný věk a velký počet starších lidí v sociální základně komunistů.

Akteři zkoumané strategie hodnotí dosavadní průběh transformace téměř po všech stránkách negativně. Jde tedy zjevně o strategii protitransformační. Svoji rétorikou vycházejí její představitelé vstříc své potenciální sociální základně. Situace ve stávající české společnosti je popisována v nejčernějších barvách. Vládní koalice rozvrátila podle jejich názoru celé hospodářství a ekonomika žije stále z podstaty, vytvořené minulým režimem. Katastrofální stav české ekonomiky je doprovázen výprodejem národního bohatství zahraničnímu kapitálu. Dlouhodobý relativní společenský konsensus, který nekoresponduje s jejich katastrofickou vizí, se daří udržet jen proto, že sociálně politickou situaci v zemi formují do značné míry média, která jsou podrobenou rukou mocenské elity a zahraničního kapitálu. Ke konsensu přispívá také stát tím, že jeho představitelé neustále vyvolávají antikomunistické náhady, kriminalizují komunistické hnutí a tolerují narůstající projevy rasismu a fašismu. Při svém hodnocení se představitelé tohoto názorového proudu také odvolávají na různé ankety a výzkumy veřejného mínění, které účelově interpretují. Dalšími ústředními tématy kritiky se vedle hospodářského kolapsu a rozprodeje národního majetku stalo rozdávání státního majetku církvi a šlechtě, rozbití společného státu Čechů a Slováků, absence sociálních jistot a ústupky vládnoucích kruhů sudetským Němcům a celoněmeckým snahám o ovládnutí naší země.

Státní převrat, provedený českou buržoazií a započatý zneužitím studentské demonstrace 17. listopadu 1989, se stal východiskem k převratu všeobecnému – rozvrátí československou ekonomiku, kulturní a sociální prostředí federálního československého státu, zahraniční politické vztahy, naprosto vše, co do té doby vyjadřovalo samostatnost, suverénnost československého státu.

Činitelé převratu záměrně zahájili na široké frontě promyšlený tvrdý útok proti všemu, co kladného ve všech oborech lidské činnosti vytvořil dosavadní socialistický stát. Každý obor tvůrčí činnosti byl podstatně přeorientován, striktně podroben potřebám nové varianty vládní protilidové politiky. Socialismus byl zavřen a nastoleno bezohledné panství kapitálu. Socialismus se všemi kladnými výsledky práce miliónových mas v uplynulých desetiletích, s jeho obrovskou kulturní sociálně ekonomickou základnou, která z Československa činila stát daleko nejbohatší, nejrozvinutější a nejkulturnější ze všech států tzv. východního bloku. [Klaner 1996]

Jedným aspektem polistopadového vývoje, který je některými představiteli vnímán pozitivně, je vývoj politických práv. Přijímá se tedy vznik institutů právního státu a zakomponování Listiny základních práv a svobod do ústavního právního systému.

Je tu značný pokrok v oblasti politických práv, přestože situaci komplikuje fakt, že koalice usiluje o multipartajtní, koaliční nomenklaturu. Existuje ale přímá i nepřímá diskriminace systémové opozice. Největším ziskem jsou základní instituty právního státu. [Politická strana, březen 1996]

Vývoj v ekonomice se posuzuje negativně. Vládní koalici je vytýkáno především to, že neřeší závažné problémy národního hospodářství a že hospodářská reforma byla zúžena pouze na změnu vlastnických vztahů.

Ekonomická reforma byla zúžena na vlastnický převrat, což vedlo k ekonomickému poklesu a k tomu, že základní problémy naší ekonomiky konce 80. let (nízká produktivita, malý export, těžká struktura národního hospodářství) nebyly řešeny, a dokonce došlo ke zhoršení. Vláda nahradila makroekonomický přístup přístupem účetního. [Politická strana, březen 1996]

V roce 1995 jsme byli v celkové úrovni ekonomiky o deset let zpět, v průmyslu a stavebnictví o 20 let zpět. Reálná úroveň příjmů většiny obyvatelstva byla proti roku 1989 nižší o 15 %, reálná úroveň důchodů byla nižší o 20-25 %. Bytová výstavba klesla, nejsou finanční prostředky pro zdravotnictví, školství, vědu a další odvětví. Nejsou vytvořeny podmínky pro zlepšení v dalších letech. Příčiny jsou ve způsobu transformace, privatizace a restituce národního majetku, jeho výprodeji za babku zahraničnímu kapitálu. Proto je nutná zásadní systémová změna celé současně hospodářské a sociální politiky [Vertelák 1996]

V sociální oblasti komunisté kritizují zejména absenci sociálních práv a zrušení sociálních výhod, ... zahájení již novelou zákoníku práce [Politická strana, březen 1996]. vedoucí pak k celé řadě nerovností, na které doplácejí zejména příjmově slabší skupiny obyvatelstva. Všeobecně je kritizován ústup státu z jednotlivých oblastí života společnosti. Výjimkou není ani kultura, kde je sice kladně hodnocena kulturní pluralita, ale podpora státu je považována za nedostatečnou.

Do poněkud teoretičtějšího rámce se pokusil zasadit výklad soudobé krize morálky jeden z vrcholných představitelů politické strany spolupodílející se na analyzované protitransformační strategii.

Krise morálky je spojená s krizí konceptů tzv. moderny, s rostoucí nepřehledností společnosti, s pohlcováním dalších sfér společenského života kapitálovými uztahy. [Politická strana, březen 1996]

V oblasti mezinárodních vztahů se kritizuje špatné zajištění našich národních a státních zájmů.

Jsmo proti vstupu do NATO i proti podřízení se podmínkám Maastrichtské smlouvy. [Grebeníček 1996]

V odpovědi na otázku, kdo transformačními změnami získal a kdo ztratil, je zisk připisován nově vzniklé elitě, která disponuje právem vůči národnímu majetku změnila v reálné vlastnické právo. Ztratili lidé, kteří neměli přístup k privilegovaným informacím a k rozhodování. [Politická strana, březen 1996] Teprve tato poznámka osvětluje, kdo je míněn onou buržoazií, jež provedla státní převrat ve výše uvedené citaci z článku Klanerova. Nejde zřejmě jen o nové soukromé vlastníky v přímém slova smyslu, nýbrž o podstatně širší kategorii lidí, kteří tak či onak disponují bývalým národním majetkem, včetně manažerů, bankéřů, státních úředníků apod. K tomu lze ze sociologického hlediska pouze dodat, že reálný stupeň procesu vytváření třídy kapitalistů, k němuž u nás patrně skutečně dochází, je tu přinejmenším značně přeceňován.

V obecné rovině je za žádoucí považován rozvoj ve společnosti *všestranně vysokou, produktivní a demokraticky utvářenou, založenou na respektu vůči občanským a sociálním právům. Cesta k ní vede přes kvantitativní a kvalitativní rozvoj demokracie a přes úsilí o nový typ společenské racionality, která by překonávala všechny formy manipulace a opírala se o spoluúčast lidí ve správné věci veřejných... Ani zrušení trhu, ani likvidace demokracie ode mne ani od mé strany nehrozí, tím méně pak obnovení vedoucí úlohy strany.* [Politická strana, březen 1996]

Na druhé straně vzniká otázka, proč takto ušlechtilé vyjádřená vize, připomínající některé koncepty reformního komunismu šedesátých let, které směřovaly ke konvergenci státního socialismu a kapitalismu, musí být spojována s jednoznačným požadavkem změny stávajícího systému. Současná společnost přes všechny své slabiny dává všem ideovým a politickým směrům možnost, aby demokratickými a tržně konformními prostředky usilovaly o zvýšení výkonnosti a racionality, stejně jako o zdokonalení demokracie. Právě zavedením pluralitní demokracie, jež toto umožňuje, se „systémové“ liší od státního socialismu.

Neríkám, že KSČM má hotové recepty naprosto na všechno. Alespoň však neuhýbá před tím, že dosavadní recepty nikam nevedou, a proto usiluje o přístupy směřující k radikálně nové společnosti participace a soudrživosti. Do politické praxe je třeba přetavit závěry z teze Waltera Benjamina, že vykořisťování lidí a vykořisťování přírody jde ruku v ruce, a usilovat o to, aby dějinný horizont zůstal otevřený. [Ransdorf 1996]

Programové dokumenty politických subjektů, zahrnutých do tohoto ideového proudu, jsou už trochu konkrétnější než dosud uvedené obecné deklarace. V oblasti hospodářského života společnosti je podle nich třeba vrátit do vlastnictví státu zejména nerostné bohatství, lesní a půdní fond a energetická zařízení využívající jadernou energii. Z výše uvedeného výčtu je zřejmé, že k realizaci těchto požadavků by bylo nezbytné provést alespoň částečné znárodnění. Spolu s tím by mělo dojít k revizi privatizace, restituci a celého průběhu transformace, jež by doprovázela povinná přiznání o způsobu nabytí majetku k řešení problematiky střetu zájmů. Vlastnická struktura by v budoucnu měla být mnohem bohatší, včetně zaměstnaneckého spoluvlastnictví a pronájmu podniků kolektivním zaměstnancům. Vedle této „optimalizace“ vlastnické struktury je při rozvoji ekonomiky nutné dbát na to, aby stát poskytl všestrannou podporu doprovázenou hospodářským plánováním. Součástí této podpory by měly být i státem garantované úvěry, úpravy daní ve smyslu jejich vyšší progresivity a podpora exportu. V podnicích se zahraniční účastí je pak nezbytné ponechat většinový vliv českým subjektům a zároveň omezit vliv zahraničního kapitálu ve zpracovatelských odvětvích.

V pracovní právní oblasti je v programových dokumentech navrhováno ustanovení *zaměstnaneckých pracovních rad a přijetí zákona zaručujícího jejich pravomoci* [Volební program KSČM 1996]. Dalším požadavkem z této oblasti je zajištění práva na práci.

Představitelé tohoto názorového proudu navrhuji rozšířit zastupitelskou demokracii o prvky přímé demokracie, zejména o využití *referenda od místní až po celostátní úroveň k zásadním otázkám, které jsou rozhodující pro život lidí a jejich budoucnost* [Tamtéž] a o vytvoření vyšších celků se samosprávnými orgány všude tam, kde působí státní správa.

V sociální oblasti se navrhuje zajištění sociálních práv odpovídajících Sociální chartě, znovuzavedení neadresných celoplošných sociálních dávek a další pomoc zejména mladým rodinám. Za nepřijatelný je považován další pokles standardu životních a sociálních jistot. Cílem této pomoci je mj. *zastavit pokles porodnosti a vymírání národa* [Tamtéž]. Vcelku vzato směřuje sociální část programu komunistů k obnově redistributivní sociální politiky státního socialismu.

Velmi často se v komunistických programových dokumentech objevují pojmy *národ* a adjektivum *národní* nebo český (národní zájmy, národní instituce, české

ruce aj.). Vrcholem tohoto, byť decentně vyjadřovaného, nacionalistického podtextu je požadavek na uzákonění českého jazyka jako státního jazyka České republiky.

Protitransformační strategie komunistů (radikální posílení úlohy státu ve všech oblastech života společnosti, nacionalistické akcenty, tendence k určitému ekonomickému i kulturnímu izolacionismu, výrazné redistributivní tendence) je vlastně také protimodernizační. Na druhé straně tafať transformační strategie se některými svými aspekty modernizačních posunů dovolává (důraz na vzdělání, kulturu, výkonnost, racionalitu, všestranný rozvoj individuí aj.).

Základní strategií je rozvoj intelektuální výroby i spotřeby, usilí o co největší kulturnost obyvatel, investice do lidského činitele. V tom dnešní vláda selhává. Modernizace není ekonomizace, redukována navíc V. Klausem et consortes na účelní přístup. Jestliže V. Klaus tvrdí, že ekonomie je mathesis universalis, mylí se. Společnost nelze integrovat jen na základě ekonomických struktur a struktur moci. [Politická strana, březen 1996]

Je ovšem otázkou, do jaké míry by mohla existující mezery v promodernizačním usilí neoliberálního konzervatismu zaplnit právě komunisty navrhovaná strategie směřující fakticky k znovunastolení systému, který již svou antimodernizační historickou roli právě v českých zemích prokázal více než dostatečně.

Pokud jde o prostředky realizace vize budoucnosti tlumočené komunisty, zcela otevřeně se vystavuje do popředí populistický apel k pracujícím, k chudším a méně kvalifikovaným společenským vrstvám. Autoritární akcent nebývá zdůrazňován, avšak lze jej dedukovat z požadavku posilování role státu dnešní jednoznačně menšinovou, i když zdaleka nikoli marginální politickou stranou, jakož i samozřejmě z poměrně nedávné historické zkušenosti s institucionální předchůdkyní současné Komunistické strany Čech a Moravy, s níž je nová komunistická strana provázána i personálně.

Za spojence považují komunisté některé existující instituce (např. Ústavní soud), dále volají po rozvoji občanských iniciativ a petičních hnutí. Jako spojenci jsou též zcela logicky uváděny sociálně ohrožené skupiny obyvatelstva.

V zahraničí pak mohou napomoci prosazování této strategie např. aktivita v OSN, v OBSE, v Radě Evropy.

Odmítány jsou jakékoliv strategie spojené s návratem nazpět (myšleno patrně k proslulému kapitalismu 19. století, popř. k autoritárním pravicovým režimům), s *návratem k civilizačně překonaným modelům*. ... *Odmítáme všechny strategie, instituce i jednolice, kteří ve jménu „principu čistoty“ potlačují ekonomickou, politickou a kulturní pluralitu.* [Politická strana, březen 1996]

V zahraničí pak této strategii mohou být na překážku např. NATO, Světová banka a Světový měnový fond.

V argumentaci komunistů je jedna silná stránka, na kterou kladou větší důraz než nositelé jiných strategií, ovšem s výjimkou demokratických socialistů. Není to obrana sociálně slabších – tu vyjadřují stejně zřetelně i sociální reformisté a do jisté míry i směry (křesťansko-)sociálně liberální. Je to však jistě obranné volání, mobilizující pocity mnoha příslušníků dvou až tří generací, kteří v někdy přeháněné kritice minulého systému jako všeobjímající říše zla mohou spatřovat nespravedlivý útok na výsledky své poctivé práce. Na druhé straně evidentně slábnoucí komunistické skupiny vytýčují svou – zatím pouze ideovou – výzvu ke změně systému cíle nepříliš realistické, málo odpovídající zmíněné historické situaci. Že jde o strategii protitransformační, se nedá zastrčit, a komunisté se o to ostatně ani nepokoušejí. Jistou výhodou této situace, odlišné od Slovenska, Polska nebo Maďarska, je jasnější obraz skutečných cílů strany, ve které se soustřeďuje největší počet komunistů navazujících tak či onak na dědictví minulého systému. Marginální význam mají drobné, namnoze radikálnější komunistické skupiny, které víceméně zřetelně vyjadřují zájmy bývalé komunistické nomenklatury, a mají proto minimální šance získat širší sociální oporu. Naopak poněkud méně přehledné jsou pak zájmy těch, kdo z komunistické strany odešli a zahájili další politickou dráhu uvnitř jiných, nezřídka i pravicových stran.

STRATEGIE VYMYKAJÍCÍ SE TYPOLOGII

V této kategorii jsou zařazeny ty strategie, které nelze přiřadit k žádnému z uvedených typů. Jde většinou o směry, které mají specifickou náplň a jsou odlišitelné od všech ostatních podle jiných kritérií, než jsou ta, jimiž se vzájemně odlišují strategie ostatní.

V našem výzkumu jsme do této skupiny zařadili především anarchistické hnutí a ekologické iniciativy. O obou zde podáme stručnou informaci, založenou na osobních rozhovorech s jejich dobře informovanými aktéry.

Anarchisté se považují za reprezentanty zejména mladé generace, ale zasahují všechny věkové kategorie i různé úrovně vzdělání.

Specifikem tohoto hnutí je, že zasahuje především mladou generaci, anarchie se oživila s příchodem punku, ... již existují skupiny, pro něž je anarchie světovým názorem, ideologií. [Občanské hnutí, prosinec 1995]

Změny, ke kterým došlo v rámci transformačního procesu, hodnotí toto hnutí celkem příznivě, jeho představitelé však kritizují nedostatek demokracie.

Je to nesporně pozitivní změna oproti režimu reálného socialismu, ale ke skutečné demokracii v pravém smyslu slova má současná realita velice daleko, je to cesta expresivní tolerance, lidé mají před sebou vějířku konzumu a spotřeby. [Tamtéž]

Toto hnutí dále prosazuje sociální citění, solidaritu, *ale to neznamená, že jsme pro asanační stát* [Tamtéž].

Je zde vyjadřován souhlas s decentralizací společnosti, s tendencí k menším jednotkám, samosprávným celkům.

Zásadně se odmítá současná představa individualistické morálky.

Demokracie je považována za určitou utopii a mýtus - je to *neustálé kolísání mezi skutečně svobodnou společností na straně jedné a totalitní společností na straně druhé, celá fasáda parlamentních voleb a různých politických stran je prázdná, vše je zkorumpované* [Tamtéž].

Prohibujícími změnami získali především tvrdí lidé.

Získalo několik procent dravých, snaživých, bezohledných, dále lidé, kteří byli dobře etablováni v minulém režimu. Dobře se daří lidem, kteří manipulují a spekulují. [Tamtéž]

Ztratili obyčejní lidé, drobní podnikatelé.

Za žádoucí budoucí vývoj je považována třetí cesta, neboť současný vývoj je neudržitelný.

Vývoj nepůjde ani cestou zprofanování reálného socialismu, ani západní cestou, ale snažíme se o třetí cestu. Současný režim se pevně konsoliduje, ale přesto tvoří zárodky budoucích krizí... v globálním měřítku je situace neudržitelná - dvacet procent populace konzumuje více než zbyvajících 80 %. [Tamtéž]

Tyto problémy se musejí řešit globálně, neboť individuální řešení není možné.

Anarchisté se neztotožňují ani s komunisty, ani s žádnou politickou stranou, která vede klasický boj o moc. Sami se považují za skupinu lidí, která chce vést dialog o alternativách budoucího vývoje. Za partnera považují každého, kdo není zaslepen svou ideologií.

Anarchistické hnutí je podle svých mluvčích aktivní na celém světě, silná základna je - v souladu s tradicí - ve Španělsku.

V zásadě představuje anarchistické hnutí krajní individualisticko-liberální vzpouru proti strukturované společnosti. Svou inklinaci k organizovanosti, jistému stupni kolektivismu a reakci na sociální problémy se však stále ještě příznivě odlišuje od „postmodernistické“, naprosto individualistické nezávanosti lidí žijících mimo socio-kulturní systém, často na okraji společnosti, v sociálním světě bezdomoví, bídě, bezmocnosti, svévole, drog, amoralnosti a zločinu. Nechť je zmínka o anarchitech připomínkou, že tento zvláštní svět, vymykající se běžné strukturační lidské společnosti, existuje i u nás a že je vyvoláván především špatným fungováním, nedostatečností a nehumánností, objektivními i subjektivními nedostatky oficiálních společenských struktur.

Ekologické hnutí se opírá zejména o vysokoškolské a středoškolské studenty či čerstvé absolventy vysokých škol. Hnutí se zaměřuje zejména na tzv. alternativně orientovanou mládež.

Také v tomto prostředí je kladně přijímán pád minulého režimu a stejně jako u anarchistů zde převládá kritika současného stavu společnosti. Hrozba je spatřována především v rozmachu agresivity, fašismu a rasismu, propaguje se nenávisť. Toto hnutí se programově nehodlá spojovat s anarchisty, ale boj proti rasismu a fašismu je pro obě hnutí společný.

Poslední vývoj neposluzje pohyb k nenávisli, ale agresivitě od ekonomické oblasti až po mezitnické a meziosobní vztahy. [Ekologické hnutí, březen 1996]

V politické oblasti je kritizováno především „partajnění“.

Zásadní výhrada se týká nízké informovanosti veřejnosti. Jako příklad se uvádí:

Veřejnost je seznamována pouze se zisky, které se váží ke vstupu do EU, ale ne s případnými ztrátami, negativními dopady vstupu. [Tamtéž]

Také je kritizováno podradné postavení drobných vlastníků.

Změny vedly k akumulaci majetku. Bankovní sektor ovládá ekonomiku, drobný vlastník má jen malý prostor. [Tamtéž]

Negativní postoj zaujímají ekologové k nadnárodním společnostem.

Česká republika ztrácí suverenitu v rozhodování o hospodářských otázkách, o svých vlastních zdrojích. [Tamtéž]

Budoucnost je spatřována v řádném využití zdrojů, které máme. Je odmítán dosavadní způsob zatěžení území i populace, *ale jsme pro vyvinutí způsobu, který konzumní společnost sladí na úrovni environmentálního prostoru (zákonná opatření, modifikace trhu prostřednictvím ekologických daní apod.)* [Tamtéž].

Prosazování modernizace je kritizováno, neboť probíhá pouze na konzumní úrovni a přímo či nepřímo ohrožuje životní prostředí.

Modernizace u nás má, bohužel, zatím spíše podobu plánu na rozvoj dálniční sítě za současného řešení veřejné dopravy, napojení na zahraniční ropné a automobilové koncerny. Projevuje se prudkým rozvojem obalové techniky a z toho plynoucím zvýšením odpadů, přebíráním agresivních amerických filmů a konzumem šitým na západní mentalitu. [Tamtéž]

Ekologické hnutí není spojeno s žádnou politickou stranou, ale občas spolupracuje s ODA, Svobodnými demokraty i ČSSD, kde někteří zástupci hnutí pracují v odborných komisích jako bezpartijní odborníci.

4/5 našeho politického spektra mají ekologii jen jako předvolební šídlo. [Tamtéž]

Za spojence jsou považovány mezinárodní organizace s ekologickou orientací, Amnesty International a protijaderná hnutí.

Ekologické hnutí nespolečupracuje s ODS a KSČM, *nebot' mají v ekologické rovně podobné vzorce myšlení* [Tamtéž]. Z větší části nespolečupracuje však ani se Stranou zelených; s oficiálními státními institucemi, které mají ochraňovat životní prostředí, se dostává do častých konfliktů. Vytýká jim malou důraznost a efektivnost práce, obviňuje je ze zkorumpovanosti.

Odmitány jsou všechny násilné, autoritativní prostředky a samozřejmě rasismus. Za překážku při realizaci své vize budoucnosti považují ekologové nárůdní společnosti stejné jako monopoly domácí, např. ropné, energetické, těžební, dopravní, chemické apod.

Ekologicky orientovaná skupina aktérů je sympatická svou věcně argumentovanou společenskou angažovaností, i když je ji možno vytknout tendenci k nedostatečné vyváženému posuzování komplexních problémů. Její existence však má pozitivní funkci mementa: aktivizuje se, kdykoli normální společenské mechanismy v klíčové důležitých ekologických problémech ve své ekonomicky, politicky nebo jinak motivované zaslepenosti dělají chyby týkající se životního prostředí.

Není jisté bez zajímavosti, že obě zde uvedená hnutí byla na seznamu ministerstva vnitra vedena jako extremistická. Z našeho pohledu je však k extremistickým strategiím radit nemůžeme. Jde spíše o jakési strategie doplňkové, jakoby zvnějšku, z odlišného zorného úhlu korigující jinak zcela převládající běžné názory na fungování a vývoj společenských struktur. Zvláště v případě ekologických hnutí jde o korekturu v zásadě funkční. Je otázka, zda by se mezi extremistická hnutí pro svou objektivní škodlivost neměla radit spíše často velice mocná hnutí a instituce tihnoucí k autoritárním a konfliktním řešením situací, neschopné rozumné vzájemné komunikace, společenského vyjednávání a realistických kompromisů.

Při rozboru výsledků kvalitativního výzkumu jsme si ovšem uvědomili, že orientace sociálních, institucionálních i individuálních aktérů by bylo možno klasifikovat i podle řady dalších kritérií. O jednom z nich byla řeč již na počátku knížky. Strategie světské a strategie náboženské se od sebe mohou nebo také nemusí lišit svým postojem k transformaci, k jejímu dalšímu směřování, k modernizaci apod. Přesto je mezi nimi jistý rozdíl v dimenzi světonázorové a emocionálně psychologické. Tato podrobnější klasifikace je však jen jednou úsečkou na pomyslné čáře mezi aktéry a strategiemi, kladoucimi důraz na

duchovní a morální dimenzi transformace, a těmi, kdo kladou důraz na dimenzi technologicko-materiální a ekonomicko-pekuniární. Tato klasifikace pak se do jisté míry překrývá s rozdělením na ty, kteří kladou důraz na obranu a rozvoj kultury, a těmi, jichž se tato problematika nedotýká.

Posléze pak musíme ještě jednou poznamenat, že problematika všestranné, nikoli pouze dílčí, modernizace celkové civilizačně kulturní úrovně našeho života jako podstatná stránka naší komplikované cesty do budoucna zatím zaujala pouze malou část i těch „nejvrcholovějších“ aktérů naší transformace. Postoj k ní byl v běžných výpovědích o transformaci zpravidla opomíjen nebo podceňován. Na speciální dotazy, které se modernizace týkaly, jsme zpravidla dostávali odpovědi nezasvěcené, povrchní, frázovitě, redukcijí ji na jednu dimenzi, která autory výroků zajímala v nějaké jiné souvislosti. Něco podobného lze říci o velké většině programových dokumentů a tiskových projevů, které jsme analyzovali. Pozitivní výjimku představují programy ODA, ČSSD a Levého bloku. Nezbyvá než sdělit, že tato knížka, ač původně koncipována šíře, může být pojednáním pouze o aktérech a strategiích ekonomické, sociálně politické a částečně i duchovně morální transformace společnosti, kteří si nezbytnost nastávajících modernizačních procesů uvědomují v té či oné, většinou však nedostatečné míře. Není však dosud, přes nejlepší snahu autorů, pojednáním o aktérech a strategiích modernizace, jejíž problémy si doposud lidé ani nezačali v plné šíři uvědomovat. Na konci zhroucení jedné (protimodernizační) transformační vize – té komunistické – a na počátku cesty k realizaci druhé – té demokraticko-liberální – si bohužel doposud nemůžeme být jisti, zda naše budoucnost bude založena na podstatných a dlouhodobých pozitivních změnách směřujících k moderní kulturně civilizační úrovni. Za vstup do Evropy se zajisté neplatí pouze sebevyšším procentem HDP vytvořeným v privátním sektoru, existenci periodicky voleného pluralitně demokratického parlamentu, ba dokonce ani sebedokonalejším systémem sociálního zabezpečení. Co když od nás budou chtít, abychom uměli vyrábět, poskytovat služby, spotřebovávat, žít ve svém volném čase a chovat se k sobě navzájem jako kulturní a civilizovaní lidé vyspělého evropského národa? Budeme to umět? A bude dosavadní civilizačně kulturní úroveň – bez ohledu na přijetí či nepřijetí do západoevropských integračních struktur – dostačovat pro realizaci nepochybně značných potřeb a ambicí českého národa?

Je paradoxní, jakým způsobem se utvářejí stimuly a zábrany pozitivního vztahu k modernizaci a nezbytnosti jejího podstatně širšího rozvoje ve dvou klíčových politických subjektech současnosti.

Jak víme z empirických výzkumů, sympatizanti ODS jsou v důsledku svého vzdělání a sociálního složení nakloněni nezbytnosti modernizačních procesů

ÚSPĚCHY A NEÚSPĚCHY JEDNOTLIVÝCH STRATEGIÍ VE VOLBÁCH 1996

zřetelně více než průměr populace. Striktní uplatňování neoliberální doktriny však ODS a tím i celé minulé vládní garnituře prakticky zabraňovalo se podrobněji zabývat věcnými problémy výrobních technologií, produktivity práce, racionalizace řídicích procesů, kvalitativní úrovně spotřební výroby a služeb, obsahem „svobodně“ vytvářené a šířené kultury a mnoha podobnými otázkami. Doposud tato strana odmítala dokonce i minimální návrhy na uplatnění tržné konformních prostředků, směřujících k podpoře exportní politiky, tím méně pak k podpoře investičních aktivit, obojí samozřejmě v oborech a podnicích schopných neúčinněji rozvíjet moderní výrobu a služby. Bohužel, řada autoritativních mezinárodních institucí a odborníků je však nucena konstatovat, že právě v oněch věcných problémech, koncentrovaných na ekonomické mikroúrovni, naše transformační úsilí nejvíce pokulhává a stává se hlavním zdrojem narůstajících ekonomických obtíží. Výsledky dosažené v rozvoji kvantitativního sektoru, zejména ve vědě, výzkumu a vývoji, ochraně zdraví, kultuře a do značné míry i ve vzdělání, rozhodně neznamena žádný kvalitativní zlom na cestě k modernější společnosti a způsobu života – spíše vyvolávají v mnohých ohledech pochybnosti. Platové poměry v rozpočtové sféře, jež jsou v zásadě v pravomoci vlády, připomínají při srovnání s vývojem podnikové sféry spíše staré rovnostářství než uplatňování meritokratického principu. Tichý předpoklad, že „neviditelná ruka trhu“ jaksi automaticky celou tuto sumu problémů optimálně vyřeší bez vědomé podpory státu a dalších institucionálních subjektů, bohužel v praxi zcela nevychází. (Jsou tu ovšem výjimky: pozoruhodné pokroky v informatice a informačních službách a jisté aspekty rozvoje bankovníctví a jiných obchodních služeb nesporně nesou modernizační rysy, nebo aspoň pro modernizaci v jiných oblastech vytvářejí předpoklady. Stejně tak je pozoruhodný kvantitativní rozvoj vzdělání na středním odborném a vyšším stupni, byť jsou výhrady k jeho oborové nevyváženosti a kvalitativní úrovni.)

Na druhé straně ČSSD, která klade důraz na sociální solidaritu a kritiku neoprávněného obohacování a věnuje poměrně systematickou programovou pozornost výše zmíněnému komplexu věcných problémů, důležitých pro modernizaci, a která hlásá programovou nezbytnost státní intervence v této oblasti, má, popř. bude v budoucnu mít jiný problém. Všichni její příznivci zdaleka nepatří mezi zastánce názoru, že modernizace společnosti je naléhavá a že je nezbytné v jejím zájmu přinést i určité oběti sociální povahy. Naopak, dá se předpokládat, že snaha o uplatnění co největšího rozsahu vymožeností západoevropského „welfare state“ povede mnohé z nich k tomu, aby před investicemi do modernizace dávali přednost saturaci bezprostředních sociálních potřeb.

Již při projektování výzkumu jsme počítali s tím, že parlamentní volby v roce 1996 se stanou jedním z prostředků verifikace či falsifikace oprávněnosti celkové konstrukce naší typologie tendencí a strategií transformace a že přispějí rovněž k zpřesnění charakteristik jejich institucionálních aktérů. Volební úspěch a jeho míra, nebo naopak neúspěch, má v pluralitní demokracii jistě značnou důležitost pro potvrzení, popř. vyvrácení představy o funkčnosti a významnosti určitého politického hnutí či strany. Poněvadž však tato politická sdružení jsou současně z našeho hlediska důležitými, ne-li rozhodujícími institucionálními aktéry těch či oněch transformačních strategií, vypovídají volební výsledky i o sociálním ohlasu a pravděpodobných šancích typologicky klasifikovaných strategií. Ještě větší je jejich význam, máme-li možnost je porovnat s výsledky voleb předchozích. Díky jisté kontinuitě v existenci demokraticky zvolené politické reprezentace na úrovni České republiky jako součásti československé federace v roce 1992 a jako samostatného státu v roce 1996 máme možnost takových kritérií použít i pro naše účely.

Tab. 2: Výsledky politických stran a hnutí v parlamentních volbách v České republice 1992 (ČNR) a 1996 (v % platných hlasů*)

Politická strana, hnutí	1992	1996	Index 1992=100
ODS (včetně KDS)	29,73	29,62	99,6
ČSSD	6,53	26,44	404,9
Komunisté + socialisté			84,1
Levý blok (včetně KSČM)	14,05		
KSČM		10,33	
Levý blok		1,40	
Strana demokratické levice		0,13	
KDU-ČSL	6,28	8,08	128,7
SPR-RSČ	5,98	8,01	133,9
ODA	5,93	6,36	107,3
Důchodci za životní jistoty	3,77	3,09	81,7
Antikomunistická pravice			104,1
KAN	2,69		
DEU		2,80	
Česká pravice		0,05	
Liberální střed			14,2
Liberální sociální unie	6,52		
Občanské hnutí	4,59		
Podnikatelé, živnostníci	3,15		
Národní socialisté	0,15		
SD-LSNS		2,05	
Moravské strany			19,4
HSD-SMS	5,87		
ČMUS		0,45	
HSMS-MNSJ		0,42	
MNS-HSMS		0,27	
Ostatní drobné strany	4,76	0,50	10,5
Celkem	100,00	100,00	

* Tučné číselce u procent označují strany, které se překročily hranice 5 % odevzdaných hlasů kvalifikovaly do parlamentu. Procenta vyznačená kursivou upozorňují na strany, které si překročením 3 % hlasů zajistily další existenci za státní podporu. Ve sloupci Index tučné číselce znamenají markantní vzestup, kursiva markantní sestup procenta voličů.

[Statistická ročenka ČR 1993; Hospodářské noviny 1996]

Tabulka, seřazená tak, aby ukazovala pořadí jednotlivých stran a seskupení podle síly vlivu v roce 1996, současně porovnává volební výsledky těchto

nebo analogických stran, popř. seskupení před čtyřmi lety a v současnosti. Neoliberalní konzervativní pravice reprezentovaná ODS a zčásti ODA si své pozice, získané v roce 1992, udržela. (Ztratila pouze ve srovnání s výjimečnou situací první poloviny roku 1993, kdy sebevědomě zakládala český stát v ovzduší ovlivněném doznávající umělé vyvolanou antislovenskou hysterií.) Úspěch sociálně demokratické strany, republikánů a stále ještě významný vliv komunistů však způsobily, že pravicová demokratická koalice, přestože zahrnuje i vcelku úspěšnou katolickou lidovou stranu, ztratila parlamentní většinu. To samo o sobě neznamena mnoho, protože žádná jiná síla není s to vytvořit koalici, která by ji mohla konkurovat a protože opoziční strany nejsou schopny ve většině otázek vytvořit spolehlivě fungující blok (nehledě na to, že získání většiny, tzn. pouhých dvou poslaneckých křesel, je při jednotlivém hlasování opravdu snadné). Důležitější je, že vedoucí strana pravice, ODS, ztratila v důsledku celkové změny poměru sil své dominantní postavení a musí proto ustupovat tlaku svých menšinových spojenců a – většinou jejich prostřednictvím – i tlaku sociálně demokratických programových požadavků.

Jednoznačně to dokládá obsah prohlášení nově, menšinové koaliční vlády z července 1996, v němž ODS ve srovnání se svými předvolebními programovými dokumenty byla nucena učinit podstatné koncese politice pravavicových a sociálních liberálů, v řadě otázek však také sociálních reformistů. To prozatím neznamena, že by se tento politický subjekt zásadně a trvale odklonil od principů charakteristických pro konzervativní neoliberalní strategii, jak jsme se je snažili osvětlit na základě empirických dat shromážděných před volbami. Ukazuje se, že je schopen dočasných politických kompromisů, přičemž se ovšem vědomě snaží udržet si svou ideovou a politickou tvář v té míře, kterou mu to okolnosti dovolují. Stejně tak Česká strana sociálně demokratická tím, že tolerovala vznik menšinové pravicové vlády, neustoupila od svého programu, nýbrž pouze vyjádřila – z jejího hlediska přechodnou – situaci, v níž není s to vytvořit alternativní vládu. Současně pak sama existence tohoto kompromisu dokládá platnost jedné z našich původních hypotéz, tj. úvahy o limitovaných možnostech skutečně transformačních strategií v České republice a naopak o možnostech nejrůznějších kombinací a kooperací uvnitř celé skupiny liberálně demokratických strategií, k nimž jsme od počátku, v souladu s evropskou tradicí, počítali i strategii sociálně reformistickou.

Konstantně mizivý zůstal podle očekávání – a v souladu s naší analýzou sociálního ohlasu autoritární pravcové antikomunistické strategie – vliv hnutí či stran, které se etablovaly na této bázi, a to i přes vehementní volební kampaň DEU a přes pokus České pravice na poslední chvíli strhnout k sobě pozornost části voličů. Nezapomeňme však, že autoritární pravcový antikomunismus má svou (vlivnější) oporu i v extrémním křídle ODS a bývalé KDS.

Jinak se však za čtyři roky zásadně proměnila struktura sociální opory různých strategií jako celek. V souladu s našimi prognózami výrazně vzrostl vliv sociálně reformistické strategie, která kvantitativně téměř dohnala objem sociální opory pro neoliberální konzervativce, a to ještě za situace, kdy jí patrně nějaké to procento odebralo úporné úsilí Hnutí důchodců za životní jistoty a velkoryse zahájená volební kampaň Levého bloku.

Tento specifický český „obrat k levému středu“ neznamenal posílení komunistů ani kterékoli jiné tzv. postkomunistické formace. Levicový autoritářní populismus postupně, opět v souladu s našimi očekáváními, ztrácí vliv. Opožděné pokusy postkomunistických demokratikých socialistů (zejména Levého bloku) etablovat se v prostoru mezi sociálními reformisty a komunisty se v českých podmínkách nezdařil. Znamená to však, že bývalí reformní komunisté, exkludování z politického života v roce 1970, a demokratiké socialisté, kteří navazují na jejich názory, popř. nová generace radikálních, avšak demokratikých socialistů, jež zrod narůstající sociální diferenciace podněcuje, „vsadili“ spíše na sociální demokracii.

Prímý nebo nepřímý vliv těchto přece jen poněkud radikálnějších skupin na formování strategie České strany sociálně demokratické již existuje a jeho další nárůst nebo oslabování bude záviset na schopnosti celé struktury větších demokratikých stran a hnutí podpořit vznik dynamické protitransformační rovnováhy, včetně nezbytné míry demokratiké sociálně politického konsensu. Postupné oslabování komunismu a zdánlivé zmizení politické reprezentace demokratikého socialismu neznamena, že se radikálně populistické náklady nepřelíží směrem k jiným autoritárně populistickým silám (např. k republikánům) a že případný nárůst radikálnějších demokratiko-socialistických nálad neovlivní politiku sociální demokracie.

Signalizuje to již dnes jistý volební vzestup nacionálně zabarveného republikánského autoritářního populismu, který si jako důležitá extrémistická, nikoli však okrajová síla na politické scéně posílil pozice. Jak jsme již upozornili, v tomto jediném bodě došlo k vývoji, který poopravil naše hypotézy o možném a pravděpodobném vývoji v budoucnosti, jímž jsme se zabývali v první kapitole. Jako mnohá podobná hnutí v evropské historii je zřejmě i tato specifická česká formace přes svůj poněkud operetní ráz svou zjevně přeháňenou demagogickou radikální kritikou s to zmobilizovat nejen malé bojkůvky, ale také širší proletářské nebo jiné, podobné založené hnutí sociálně deprivovaných skupin, které by mohlo při dovedné kombinaci rovnostářských, nacionalistických a rasistických hesel za určitých mezinárodních okolností a vnitřních ekonomických a politických podmínek sehrát významnou, a to pravděpodobně velmi negativní roli. Podceňovat a ignorovat taková hnutí se

demokracií nikdy nevyplatilo, zejména pokud neodmítají autoritární metody a ve své politické praxi se neustále pohybují na hranici zákonnosti.

ODA své pozice udržela, popř. jen nepatrně zpevnila. Zůstala zřejmě menší elitistickou politickou skupinou, jejíž vliv se udržuje nepřetržitou sebeprezentací na všechny strany: jednou jako strany ultraliberální a tudíž ultrapravicové, popř. dokonce ultrakonzervativní, podruhé jako strany „čistého liberálního středu“ propagující snížení daní, občanskou společnost a demokracii, ochraňující politické menšiny proti konzervativnímu etatismu i proti populistickým hrozbám, potřetí jako strany přející mírné aktivizaci intervenčních zásahů státu do ekonomiky ve formě průmyslové a proexportní politiky, za jistých okolností jako strany nikoli hluché k nacionálním zájmům, např. ve vztahu ke Slovensku, jindy zas „citlivě“ reagující na restituční nároky šlechtý a třeba i církve. Udržení nevevleklého vlivu ODA, pouze opticky zvětšovaného v důsledku rovnováhy sil vlády a opozice, nelze tedy chápat jako nějaké posílení „čistého liberálně demokratikého středu“, nýbrž spíše jako projev stále trvajících existencí alternativní, záložní strategie pravice, jejíž výrazná užitečnost pro toto zázemí však dosud nebyla prokázána. Mohla by ovšem získat na významu, kdyby vedoucí praviceová strana subjektivně neunesla omezení svého dosavadního, téměř monopolního postavení a pokračovala ve svých předvolebních sklonech k partokratickým autoritárním praktikám a vyvolala při řešení nevhodně zvolených témat generální konfrontaci s parlamentní většinou. Ta je sice minimální, mohla by se však v takovém případě opřít o silnou podporu veřejného mínění. Podnětem by mohla být jak již aktuální otázka restituce ve prospěch církve, tak otázka zdravotního zabezpečení obyvatelstva, další privatizace bank a monopolních podniků, situace v bankovníctví, inflační vývoj, zhoršování mezinárodní obchodní bilance a tím vyhlídek průmyslové výroby, nebo kterýkoli jiný bod rozsáhlé vládní a parlamentní agendy, jenž se dotkne zájmů širších vrstev obyvatelstva.

Jinak všechny tendence k udržení či dokonce posílení čistého liberálního centrismu utrpěly ve volbách 1996 ve srovnání s rokem 1992 téměř zdrcující porážku. Porážka, nebo dokonce volební absence dědiců všech významnějších středových seskupení počátků devadesátých let – Občanského hnutí, pokračujícího v tradici občanského křídla disentu, nově posíleného hnutím radikálních lékařů jako vlajkonosem politického úsilí „nové střední třídy“ o zúčtování s rovnostářstvem, i stranou živnostníků a středních podnikatelů a kdysi mocným národně socialistickým seskupením dědiců někdejší Liberálně sociální unie, včetně hnutí zemědělců a „Zelených“; dále pak ještě nedávno nikoli bezvýznamného zemského hnutí Moravanů; a konečně i rozplynutí několika dalších drobných a nevýrazných stran a straníček – to všechno může znamenat (ponecháme-li stranou pravděpodobnost oslabení neutrálně centristických

postojů poněkud nižší volební účastí než v roce 1992) jen jedno. Střední a nižší střední vrstvy – tradiční, založené na soukromém vlastnictví, i nově, založené na odborném zaměstnaneckém postavení – se v těchto volbách, poučeny politickou nemohoucností výše vyjmenované reprezentace zvolené v roce 1992, rozhodly vsadit na strany s větší tradicí, zkušeností a osvědčenou politickou dovedností. Část z nich ponechala svou podporu zejména ODS, popř. ODA. Jiná, rovněž pravice a konzervativně orientovaná část mírně posílila lidovce, kteří si ponechali označení své někdejší koalice z počátku devadesátých let Křesťansko-demokratická unie, v mezích možnosti se zmmodernizovali a vyvinuli obratnou politiku manévrování mezi pravici a středem, včetně vysílání signálů možného posílení solidaristické sociální politiky. Podstatná část středostavovských voličů, zejména v zaměstnaneckém poměru, zejména nižších a zejména působících v hůře placené rozpočtové sféře, pochopila sociální demokracii jako stranu spíše středovou než levicovou a hledala oporu u ní. Výsledkem byl mocný pohyb od neurčitého „čistého středu“, s jehož oslabováním jsme počítali již v roce 1993, dilem k pravému středu, popř. středu sociálně se deklarujícím, především však k levému sociálně demokratickému středu, jenž se zdál poskytovat mocnější oporu proti tlaku vyšších vrstev, reprezentovaných pravcovou politickou a ekonomickou elitou. Částečný přesun středového voliče k sociální demokracii byl základním procesem zaznamenaným výsledky parlamentních voleb 1996. (Některé z těchto úvah předjímají údaje o sociálním složení elektorátů parlamentních stran, jež uvádíme v další části této kapitoly.)

Nemylme se však: význam liberálně demokratického středu a jeho sociálního zájmu – středních vrstev – tím nebyl snížen. Dokazuje to stále velmi vysoký, ba rostoucí vliv prezidenta republiky, jenž musí být v nových podmínkách nutně chápán jako celonárodní koordinátor vztahu demokratických sil, k čemuž mu dopomáhá pověst politického činitele, který si v největší míře zachoval svůj „čistý“ liberálně demokratický profil politika středu. To však je jeden z průvodních jevů relativní rovnováhy sil, kterou svým hlasováním způsobily právě střední vrstvy. V konkrétní české situaci jim zřejmě vyhovuje spíše relativní rovnováha umírněné levice a pravice, než strana, která by se orientovala pouze na zájmy středních vrstev, nebyla by příliš početně podporována, svůj politický význam by však odvozovala ze své úlohy „jazyčku na váze“ mezi pravici a levicí. To je ostatně jev známý co do základního směřování i z poválečného vývoje jiných demokracií, např. v Anglii, Německu, ve Francii a třeba i v Rakousku. Vytváří se tak permanentní potenciální kritičnost středového voliče vůči kterékoli vládě – pravcové i levicové. Žádná z nich si nemůže být jista, že jí tato skupina voličů v příštích volbách neodepře svou podporu. To ovšem vede ve svých důsledcích k faktickému sblížení politických strategií

pravého a levého středu a k zužování limitů pro formulaci politických programů. Je zcela dobře možné, že zrovna v České republice právě „středový volič“ poprvé v postkomunistických podmínkách vyzkoušel svou schopnost udělit lekcí pravcové vládě, která to poněkud přeháněla, aniž by jí však zcela odňal moc. Vysvětlovat úspěch sociální demokracie jen jako projev nespokojenosti s relativně klesající životní úrovní nižších vrstev je v českých podmínkách neadekvátní reálné sociální situaci, v níž stále ještě převládá nedostatečná sociální diferenciace nad přílišným prohlubováním sociálních rozdílů.

Obrovské problémy z tohoto vývoje vznikají ani ne tak lidověci, kteří svou středovou sociální a současně procirkvevní pravcovou orientaci mají odjakživa v „popisu práce“ a potřebovali jen dovedné politiky, schopné tuto roli kvalitně naplnovat, jako především sociální demokracii. V této straně se v důsledku přirozených vnějších tlaků potenciálních voličů pravděpodobně – analogicky jako v mnohých sociálně demokratických či socialistických stranách na Západě – střetnou již zmíněné tendence sociálně radikální, tlačící ji k populismu, a tendence centristicko-liberální, požadující pokračování v transformaci ve prospěch středních vrstev, především pak středních i vyšších profesionálů. V tomto střetu se bude muset odehrát proces, který zasáhá naposledy anglickou Labour Party, tj. zápas mezi tradiční, pouze „odborářskou“, a modernizační politikou, která však nezapomene na sociální solidaritu. Ten rozhodne o tom, zda relativní úspěch sociální demokracie ve volbách 1996 bude mít historické pokračování.

Kromě vlastních volebních výsledků máme i u nás k dispozici sekundární výzkumy, identifikující dodatečně voliče větších politických stran pomocí běžných sociálních charakteristik. Již v předmluvě jsme s poděkováním vzpomněli instituci, které nám taková data daly k dispozici. Rozhodli jsme se, že za základ naší analýzy a interpretace vezmeme výzkum obyvatelstva staršího 15 let, provedený na základě kvótního výběru Institutem výzkumu veřejného mínění při Českém statistickém úřadu v období 3.-10. června 1996. Výběrový soubor zahrnoval 2037 dotázaných, z toho 1894 osob s volebním právem. Z nich volebního oprávnění využilo 1641 jedinců. V mezích tohoto redukovaného souboru jsme se zabývali identifikací voličů stran zvolených do parlamentu.

Poznatky týkající se identifikace voličů jsme si ověřovali, popř. doplňovali dodatečnými sociálními kategorizacemi na rovněž kvótně vybraném souboru povolebního výzkumu Střediska empirického výzkumu (STEM Praha), který byl proveden ve dnech 10.-16. června 1996 a obsahl 1226 respondentů starších 18 let. Velikost obou souborů a nakonec i způsob jejich výběru považujeme z hlediska k dobrým zkušenostem s kvalitou práce obou institucí za dostatečně pro náš účel. Jistý odstup ode dne realizace voleb považujeme za výhodu

z hlediska platnosti výsledků, poněvadž při provádění již odpadla volební nervozita a zejména obava přiznat sympatie straně, která by mohla vzápětí utrpět volební neúspěch. Na druhé straně obě velká šetření, uskutečněná v den voleb na souboru odvolivších dvěma seriózními institucemi – agenturou Factum Praha s příslušnou mezinárodní spoluprací a STEM – měla výhodu podstatně větších výběrových souborů: 10 319 dotázaných v prvním a 8661 v druhém šetření. Přirozeně i těchto dat, jež byla v různých souvislostech již publikována, využijeme k doplnění a zpřesnění obrazu, zvláště pak ve vztahu k identifikaci sociálního zájmu menších stran, především komunistů a republikánů, jejichž voličstvo nebývá v menších výběrových souborech zastoupeno v statisticky dostačujících četnostech, mj. proto, že ne všichni jejich voliči jsou ochotni se ke své volební preferenci přihlásit.

Bezprostředně po volbách vznikly jisté pochybnosti o tom, zda očekávané výsledky nebyly zkresleny poněkud nižší volební účastí, než s kterou se počítalo. 25,6 % oprávněných voličů se voleb neúčastnilo. Bylo to zhruba o 10 % méně, než očekával např. STEM podle květnového šetření volebních preferencí. Povolební výzkum IVVM ukázal, že mezi těmi, kdo se voleb neúčastnili, bylo významně vyšší procento mladých lidí do 30 let, než tomu bylo mezi skutečnými voliči. Uvažovalo se o tom, zda tím nepoklesl podíl sympatizantů pravicových stran, o němž se předpokládalo, že je vyšší právě mezi mladými. Dospěli jsme však k závěru, že jakkoli byla neúčast mladěcí ve volbách statisticky významná, byla by její stejně silná účast ve volbách, jakou se vyznačovala generace střední a starší, zvýšila celkovou volební účast pouze o 3 %. Navíc se výzkumem IVVM zjistilo, že složení neúčastníků voleb z hlediska dosaženého vzdělání bylo méně příznivé než složení skutečných voličů. To znamená, že jejich účast by nebyla velkým posílením relativně vzdělanějšího pravicového elektorátu. STEM dospěl ve svém výzkumu k poněkud odlišnému závěru, podle něhož se vliv vzdělání proti očekávání do volební účasti či neúčasti statisticky nepromítal a ze sociodemografického hlediska sehrál tedy významnou roli pouze věk. Příčiny nižší účasti hledá proto jinde:

Vůbec nejsilnější byla však účast ve volbách podmíněna mírou celkové politické motivace. Nevolící se rekrutovali především z řad lidí s malým zájmem o politické dění, deklarujících středovou politickou orientaci, lidí přesvědčených o tom, že je lhostejné, kolik lidí půjde volit a koho zvolit atd. [Trendy: 2]

Ať přijmeme jeden či druhý z uvedených výkladů, nedá se předpokládat, že nižší volební účast ve volbách nějak podstatně zkreslila jejich výsledky ve sro-

nání se skutečným směřením všech voličů. Potvrzuje to i několik povolebních výzkumů různých agentur, jež zatím potvrzují preferenční strukturu vyjádřenou ve volbách jako spíše stabilní, dokonce snad s mírnou tendencí posilování vlivu obou velkých stran. Tyto výzkumy rovněž přinesly důkazy, že většina voličů – na rozdíl od některých sociologů a mnohých žurnalistů – nepovažovala výsledky parlamentních voleb za nečekané nebo dokonce překvapující a že s nimi byla bezprostředně po volbách veškeru spokojena, domnívaje se, že umožní pokračování protitransformačního úsilí vlády při výraznější kontrole ze strany parlamentu se silnějším postavením opozice.

Pokud jde o sociální identifikaci voličstva větších politických stran, jež dosáhly víc než 5 % odevzdaných hlasů a staly se proto stranami parlamentními, podílejími se na zákonodárné a kontrolní, v případě stran koaličních pak i na výkonné moci, začneme otázkou, které sociální faktory významně spoluúčinkovaly rozhodnutí volit tu či onu stranu. Mezi nejdůležitější z těch, které agentury ve výzkumech zjišťovaly, patří zcela určité 1. základní sociálně ekonomické postavení, 2. postavení v zaměstnání, 3. věk, 4. příjmová či životní úroveň a její vnímání. V povolběním výzkumu IVVM se jejich vliv na rozhodnutí mezi šesti parlamentními stranami dá přibližně vyjádřit tzv. koeficientem kontingence, který může nabývat hodnoty 0,0 (při neexistujícím vlivu) až 1,0 (při absolutním vlivu). Toto vyjádření lze kvantifikovat v našem případě takto: velikou 0,43 pro první, 0,40 pro druhé, 0,39 pro třetí a 0,34 pro vnímání vlastní životní úrovně. Výpočet kontingenčního koeficientu pro vliv příjmů v této chvíli nedisponujeme, jeho intenzita je však zřejmá. Nejlepším znázorněním souvztáhnosti těchto rozhodujících sociálních charakteristik a volebních preferencí budou čtyři kontingenční tabulky, porovnávající sociální složení zkoumaného výběrového souboru jako celku se sociálním složením voličstva parlamentních politických stran. Tři první pocházejí z povolběního výzkumu IVVM, jako čtvrtou použijeme raději objektivnější a jemnější strukturované údaje o výši příjmů z dat výzkumu odvolivších v den voleb, která nám dala k dispozici agentura Factum se souhlasem televize Nova. Při prezentaci vynecháme údaje o voličstvu ostatních, tj. menších stran a těch, kdo odmítli sdělit svou preferenci (předpokládá se, jak již řečeno, že se to častěji než v jiných případech dělo u voličů KSČM a republikánů). Tučnými číslicemi jsou vyznačeny údaje v políčkách, kde se četnosti statisticky významně pozitivně odlišují od percentuálního rozložení v souboru jako celku. Kursivou jsou výtýštěny naopak číslice označující statisticky významně nižší podíly ve srovnání s očekáváním.

Tab. 3: Sociálně ekonomické postavení voličů politických stran (v %)

Kategorie	SPR- RŠČ	ODS	ODA	KDU- ČSL	ČSSD	KSČM	Celkem
Samostatný (vč. rolníků)	6	17	9	8	8	3	10
Nemanuální zaměstnanec	28	44	46	34	39	22	37
Dělník	35	16	19	14	25	19	20
Důchodce	19	18	13	36	21	51	26
Ostatní*	12	5	13	8	7	5	7
Celkem	100	100	100	100	100	100	100

* Ostatní = součet málo početných kategorií nezaměstnaných, studentů, žen v domácnosti. Pro ilustraci, u SPR-RŠČ a ODA je o něco vyšší počet učňů či studentů.

Ve velkém souboru agentury Factum z výzkumu v den voleb zjišťujeme podobnou celkovou strukturu. Podíl dělníků u republikánů tam však dosahuje 42 %, podíl důchodců u komunistů pouze 35 %, dělníků u těžké strany však 29 %. To jsou rozdíly, kterým se u méně početných kategorií v menších výzkumech s kvótním výběrem nelze zcela vyhnout.

Tab. 4: Postavení v zaměstnání ekonomicky aktivních voličů politických stran (v %)

Kategorie	SPR- RŠČ	ODS	ODA	KDU- ČSL	ČSSD	KSČM	Celkem
Vedoucí	3	11	1	1	3	2	5
Duševní pracovníci	4	12	14	15	7	3	9
Technici	7	22	35	28	22	28	23
Úředníci	8	12	8	8	12	7	11
Prac. služeb a obchodu	18	16	14	17	15	8	15
Řemeslníci (vyučení)	29	17	16	12	20	23	19
Obsluha strojů	10	4	7	7	9	7	7
Pomocní a zeměd. dělníci	21	6	5	12	12	22	11
Celkem	100	100	100	100	100	100	100

Tab. 5: Věk voličů politických stran (v %)

Věková kategorie	SPR- RŠČ	ODS	ODA	KDU- ČSL	ČSSD	KSČM	Celkem
19-29	40	22	33	17	21	6	21
30-44	33	37	35	22	36	21	32
45-59	11	23	20	29	25	26	23
60 a více	16	18	12	32	18	47	24
Celkem	100	100	100	100	100	100	100

V povolebním výzkumu STEM byla zjištěna obdobná věková struktura, u republikánů s poněkud menším zastoupením mladých, u KSČM s ještě vyšším zastoupením starší střední a staré věkové skupiny.

Tab. 6: Měsíční příjmy voličů politických stran (v %)

Příjmová kategorie	SPR- RŠČ	ODS	ODA	KDU- ČSL	ČSSD	KSČM	Celkem
Nízký (do 7000)	41	33	27	41	38	54	39
Střední (7001-15 000)	45	43	45	45	49	38	43
Vyšší (15 001 a více)	11	21	26	10	11	6	15
Bez údaje	3	3	2	4	2	2	3
Celkem	100	100	100	100	100	100	100

Odpovědi na otázku po ocenění vlastní životní úrovně domácnosti ve výzkumu IVVM dávají podobný obraz: Vysoké hodnocení je příznačné pro voliče ODS a pak ODA, nadprůměrné pro voliče KDU-ČSL, mírně podprůměrné pro voliče sociální demokracie, nižší pro voliče republikánské a podstatně nižší pro komunistické.

Poněkud menší vliv na volební preference politických stran mají další sociální charakteristiky: regionální příslušnost (koeficient kontingence = 0,31), úroveň dosaženého vzdělání – 0,27, velikost místa bydliště – 0,27. Podle dat agentury Factum má velmi významný vliv na rozhodnutí pro volbu té či oné politické

strany i odvětvová příslušnost ekonomicky aktivního obyvatelstva. Nejmenší vliv má příslušnost k pohlaví – 0,14.

Použití identifikace dovoluji podat stručné sociální portréty voličstva šesti hlavních politických stran. Základním způsobem popisu bude charakteristika jednotlivých elektorátů v těch vlastnostech, jejichž statisticky významně častěji přítomností se odlišují od jiných skupin, popř. od souboru voličů jako celku:

Volíči **SPR-RSČ**, hlavního institucionálního představitele pravicového nacionalistického autoritarismu, jsou tvořeni v nadprůměrné míře dělnictvem všech kategorií, pracovníky služeb a obchodu, lidmi mnohem mladšími, než je voličstvo kterékoli jiné strany, s průměrnými až nižšími příjmy a životní úrovní. Téměř jedna třetina z nich má pouze základní vzdělání. Častěji než obyvatelstvo jako celek pracují volíči této strany v zemědělství, těžbě, těžkém i lehkém průmyslu, stavebnictví, dopravě, armádě a policii. Koncentrují se více než jiné elektoráty do severních, středních a východních a jižních Čech, naplňující tak kompaktní územní pás, vyznačující se v průměru horšími životními podmínkami než západní Čechy a Praha. Z plné poloviny žijí ve středních městech od 5000 do 100 000 obyvatel.

Volíči **ODS**, hlavního institucionálního aktéra neoliberálního konzervativního etatismu, se vyznačují výrazně nadprůměrným zastoupením podnikatelů, manažerů, nemanuálních zaměstnanců s velmi častým středním a vyšším vzděláním. Významně více než u jiných skupin obyvatelstva jich působí v obchodě a službách, peněžnictví a pojišťovnictví, jakož i ve školství, a rovněž v jisté míře ve vědě a výzkumu. Mají spíše vyšší příjmy a silně nadprůměrnou životní úroveň. Jsou mnohem početnější než voličstvo jiných stran soustředěni v Praze a vůbec ve městech nad 100 000 obyvatel.

Elektorát **ODA**, menší strany, která reprezentuje liberálně demokratické strategie v širokém pásmu od konzervativně liberálních přes občansko-demokratické až po mírně státní intervencionistické tendence, je tvořen téměř z poloviny nemanuálními, převážně odbornými pracovníky, často mladšího středního věku, s nadprůměrnými příjmy a životní úrovní. Častěji než jiné skupiny pracují tito volíči v peněžnictví a pojišťovnictví, ve výzkumu a vývoji, ve školství a zdravotnictví, i když samozřejmě činnost v běžných odvětvích průmyslu a služeb je tu absolutně nejvíce frekventována, podobně jako v celé ekonomicky aktivní populaci. I zde převládají lidé s maturitou a vysokou školou

a mimořádně časté je bydlení ve velkoměstech, zvláště v Praze. Silnější než jinde je tento elektorát také v jižních Čechách. Zajímavým rysem je mírná převaha mužů.

Volíči podporující **KDU-ČSL** jakožto nositelku pravicového demokratického až sociálního liberalismu s křesťanským zabarvením jsou staršího věkového složení, s velkým podílem důchodců. Mezi ekonomicky aktivními z nich má nadprůměrnou váhu kategorie odborných pracovníků a osob činných v obchodě a službách, také však v zemědělství. Jde o lidi s běžnou příjmovou strukturou, označující svou životní úroveň jako spíše dobrou. Tento elektorát se výrazně soustřeďuje v religiózním prostředí východních Čech a jižní Moravy; z poloviny bydlí na vesnicích a v malých městech do 5000 obyvatel. Ze dvou třetin jej tvoří ženy.

ČSSD jako hlavní institucionální reprezentantka liberálně demokratické strategie s modifikací 'welfare-state', sociálního reformismu, je převážně stranou zaměstnaneckou, podporovanou závislými, především manuálními, také však nemanuálními pracovníky. Více než 40 % voličů podporujících tuto strategii dosáhlo vyučení nebo odborného vzdělání bez maturity, přičemž však zastoupení kategorií s úplným středním a vysokým vzděláním se od průměru souboru příliš neodlišuje. Častěji než v pravicových liberálních elektorátech je zde zastoupeno obyvatelstvo pracující v průmyslu a také v zemědělství, včetně průmyslu těžebního a těžkého. Významně vyšší než v průměru je tu zastoupení pracovníků dopravy a spojí, školství, zdravotnictví, armády a policie, v jisté míře i vědy a výzkumu. Příjmy a sebezajištění podle životní úrovně jsou mírně pod průměrem. Územně je toto voličstvo nejvíce zkoncentrováno na severní Moravě. Z plné čtvrtiny bydlí ve středních městech mezi 20-30 tisíci obyvatel.

Volíči **KSČM** jakožto představitelky levicově radikálního autoritárního populismu jsou především starší než ostatní elektoráty a vyznačují se vysokým podílem důchodců. Mezi ekonomicky aktivními jsou nadprůměrně často zastoupeni dělníci a technici, pracovníci v zemědělství, v armádě a policii. Jde o lidi s podstatně nižšími příjmy a životní úrovní, než je tomu u populace jako celku. Nadprůměrných výsledků dosáhla tato strana ve středních a jižních Čechách a na severní Moravě. Podobně jako u republikánů je tu silně zastoupena skupina lidí s pouze základním vzděláním, což však v tomto případě odpovídá vyššímu věkovému průměru. Téměř 40 % komunistického voličstva je usídleno v městech mezi 5 až 100 tisíci obyvatel.

Vzhledem k tomu, že jsme řadu z těchto identifikací již předjímali, jednak v hypotézách předcházejících kvalitativní výzkum, jednak v první části této kapitoly při rozboru přesunů voličských preferencí mezi roky 1992 a 1996, můžeme být v závěrech struční.

Ukazuje se, že byl zcela oprávněný náš předpoklad, že probíhající sociální diferenciace ovlivňuje stále zřetelněji nejen hodnotové orientace obyvatelstva, nýbrž také jeho poměrně konkrétní politické orientace a preference. Potvrzuje se rovněž, že každá z hlavních, tj. prosadivších se sociálních a politických transformačních strategií a její institucionální reprezentace, tj. odpovídající politická strana (nebo také část takové strany, která sleduje dvě nebo více variantních strategií), má svou specifickou sociální oporu, jejíž nadprůměrná participace profiluje její elektorát. Probíhající třídní diferenciace či stratifikace české společnosti je velmi důležitá při určování příklonu a vazeb k tě či oně straně. Pravo-levé kontinuum zhruba sleduje vytvářející se třídní diferenciaci, ovšem nikoli zcela jednoznačně, jak to ostatně odpovídá dosud neplně vyzrálosti vlastního diferenciálního procesu v sociální struktuře. Jedinou výjimkou je pravcový nacionalistický autoritární populismus, který (podobně jako extremistická hnutí tohoto typu i jinde ve světě) záměrně hledá oporu v mladších věkových kategoriích těchto socioprofesionálních skupin, o jejichž starší příslušníky se opíral a opírá levicový radikalismus komunistický. Extrémy se i v tomto případě vskutku dotýkají! Kromě třídní a statusové diferenciace, včetně jejího vzdělanostního a příjmového aspektu, hraje při determinaci volebních preferencí významnou úlohu také odvětví ekonomické činnosti, věk a regionální a sídelní diferenciace.

Analýza sociálních identifikací vlivů hlavních politických stran však vede rovněž k některým novým závěrům týkajícím se politické scény, a tím i budoucnosti transformace a modernizace české společnosti.

Především je zřejmé, že obě hlavní politické strany, tj. Občanská demokratická strana jako reprezentantka horní části sociální hierarchie, stejně jako sociální demokracie jako reprezentantka spíš ekonomicky závislé populace (manuálních i nemanuálních zaměstnanců), tendují současně ke statutu širokých celonárodních politických stran, přitažlivých ve větší či menší míře pro příslušníky všech sociálních skupin, tříd a vrstev. Obě zahrnují muže i ženy všech generací, typů sídel, pracovníky všech odvětví a profesí. Obě mají masovou oporu ve středních vrstvách, přičemž zcela zjevně sociální demokracie vyrovnala původní náskok Občanské demokratické strany ve vlivu na důležitou část středních vrstev získáním značné opory právě v klíčových odvětvích kvartérního sektoru a infrastruktury, v nichž se rozhoduje o modernizaci země: ve školství, zdravotnictví,

dopravě a spojích, do jisté míry i ve vědě a výzkumu. Nikoli náhodou jsou to ta odvětví, kde prokazatelně selhal neoliberální programový neintervencionismus se svou absolutizací privatizační strategie a v nichž na odborné pracovníky stále doléhá od komunismu zděděný nespravedlivý systém rovnostářského odměňování, preferující tzv. podnikovou sféru, především však privilegované obory typu finančnictví a jiných obchodních služeb. Zrovna tak není náhodou, že v tomto typu služeb mají doposud oporu i obě vedoucí pravcové liberální strany, jež si také udržely rovněž nadprůměrný, i když už nikoli zcela dominantní vliv v odvětvích kvartérního sektoru. Pro sociální demokracii je to upozornění, že pouze mimořádně důsledným postupem při řešení otázek, důležitých pro tyto skupiny, si může jejich přízeň udržet, nebo ji dokonce rozšířit. Jde zjevně o důvěru pouze propůjčenou, nikoli zaručenou trvalou.

Občanská demokratická aliance je menší politická strana, oslovující především vzdělané intelektuály a odborníky ve větších městech, která přes svou úpornou snahu o zviditelnění dosud nedosáhla možnosti konkurovat rozhodujícím politickým silám, jak jsme se o tom již zmínili. Převážně venkovská KDU-ČSL se svým femininním a věkově starším religiozním voličstvem se přes svou vynikající volební taktiku v českém, spíše nábožensky lhostejném až ateistickém prostředí v budoucnu také sotva prosadí jako samostatná politická síla rozhodujícího významu. Tím není řečeno, že obě pravcové centristické strany nemohou hrát v současnosti poměrně významnou úlohu. Ta je však odvozena od celkové sociálně politické situace, vyznačující se relativní rovnováhou sil obou hlavních politických aktérů, kteří zatím nejeví příslušnou tendenci si svůj spor vyřídit spíše možnými kompromisy a jistou mírou kooperace než vystofňováním dílčích konfliktů. (Doufejme, že ustavení menšinové vlády tolerované levým středem by mohlo i z tohoto hlediska přinést určitý obrat k širšímu rejstříku možných kombinací sociálně politických strategií. Bude to ovšem záviset na diskusích, jež uvnitř obou významných politických subjektů, tj. ODS i ČSSD, již fakticky započaly. Případné tendence ke kooperativnějším vztahům těchto dvou stran by úlohu obou menších pravcových stran poněkud snížily.)

Sociální oporu komunistické strany tvoří starší, méně vzdělaní a z dnešního hlediska staromódní lidé. Strana postupně ztrácí svou oporu, založenou především na stále ještě (pro jistě vrstvy a skupiny) atraktivním „dědictví komunismu“ v sociální oblasti. Když však neuspěl ani pokus o revitalizaci demokratického socialismu v duchu Pražského jara, prezentovaný na poměrně vysoké intelektuální úrovni a pomocí promyšlené taktiky, je velmi nepravděpodobné, že by úspěšy spíše výhrůžky než lákavé sliby znovuoobnovení až příliš zdiskreditovaného systému státního socialismu. Očividný neúspěch

militantního autoritárního antikomunismu ostatně také pravděpodobně nepřiměřeně povede k oslabení nadšení obránců již překonané minulosti.

Skutečným překvapením voleb jsou však, jak jsme již naznačili, republikáni. Nejde ani tak o to, že se jim přes jistou nesystematičnost a nárazový charakter jejich činnosti v celém dlouhém období mezi volbami opětovaně podařilo v průběhu volební kampaně nikoli nevýznamně zvýšit svůj vliv na voliče. Důležitější je, že se tak stalo, jak jsme prokázali v druhé podkapitole, na základě již poměrně propracované ideologie a strategie, oslovující část voličů především svým uceleným destruktivním pojednáním téměř všech podstatných stránek současného sociálně ekonomického a politického systému. Přitom dříve pouze naznačovaný národní nádech byl rovněž dotožen do soustavy nacionalistické bojovné ideologie, o níž se nám před časem zdálo, že ji v českém případě snad ani nebude možno vyprodukovat. Vůbec nejzávažnější moment pak sledujeme v tom, co nám zprostředkovaly sociální identifikace republikánského voličstva. Jejich přívrženci jsou ve velké míře skutečně mladi, i když nikoli příliš vzdělání, radikální proletáři žijící v tvrdých pracovních, ekologických a životních podmínkách, očividně svým hlasováním vyjadřující celkem přirozenou nespokojenost značné části společnosti se vznikáním nového, stále zřetelnější na třídním principu strukturovaného establishmentu. Radikální populismus republikánů může soutěžit nejen s vyhasínajícím vlivem komunistické ideologie, ale také s umírněnými sociálně reformními programy lidovců, ba i sociálních demokratů.

Sociální demokracii stává právě tato okolnost před těžké dilema. Ve chvíli, kdy začíná mít šanci stát se zodpovědnou vedoucí silou modernějšího pokračování postkomunistické transformace jako strana levého středu, opírající se o celé sociální spektrum společnosti, především pak o jeho kvalifikované složky – vyšší a střední odborníky i kvalifikované dělníky, bude ji razantní a bezohledná nacionalistická konkurence tlačit k zápasu o vliv na nižší vrstvy společnosti. To patrně přispěje k očekávanému rozvoji radikálnějších, solidaristicky, avšak bojovně orientovaných sil uvnitř sociální demokracie, o němž jsme se již zmínili, a usnadní pravicovým stranám zápas o střední vrstvy, pokud se k němu zejména ODS na základě vyhraněnějšího modernizačního programu odhodlá.

Bylo by předčasné se v této chvíli pouštět do rozsáhlých úvah o možné budoucnosti vývoje složité struktury sociálně politických aktérů a strategií další transformace a modernizace české společnosti. Z hlediska vlastního účelu naší knížky však přesto můžeme s uspokojením konstatovat, že analýza a interpretace výsledku našeho výzkumu aktérů a strategií transformace a modernizace v České republice nevyvrátila, nýbrž spíše potvrdila většinu našich

starších i nedávných hypotéz. Předběžná analýza výsledků parlamentních voleb 1996 pak obdobně potvrdila, současně však i významně doplnila a v nejednom bodě poopravila soustavu poznatků o současně sociálně politické struktuře a o jejich možných vývojových tendencích a jim odpovídajících transformačních a modernizačních strategiích.

Patrně jsme nakonec nadhodili nejméně tolik nových otázek, kolik z těch dřívějších jsme víceméně úspěšně zodpověděli. Provozovat stále hlubší přemýšlení o dynamice se rozvíjející společnosti a o cestách její transformace a – doufejme – i modernizace je však také jedním z klíčových posláních sociologického výzkumu a publicistiky věnované sociálně politickým otázkám.

POUŽITÁ LITERATURA A PRAMENY

Archiv IVVM. Praha: ČSÚ, IVVM.

Baránek, R. 1996. „Páteř ekonomiky a demokracie.“ *Business* 1: 6-7.

Benda, F. 1995. „I ekologický rozpočet musí být vyrovnaný.“ *Týden* 5: 26-28.

Body, L. 1995. „V České republice sílí rasismus.“ *Právo* 20. 6.

Dahrendorf, R. 1990. *Reflections on the Revolution in Europe*. London: Chatto and Windus.

Fiala, Z. 1996. „Privatizace skončila – zapomeňme.“ *Republika* 24: 3.

Grebeníček, M. 1996. „K úvahám o povolebních koaliciích.“ *Haló noviny* 28. 5.

Havel, V. 1996. „Demokracie podle presidenta V. Havla nemůže být jen pouhou vládou většiny.“ *Hospodářské noviny* 13. 3. 1996

Havelka, M. a Müller, K. 1996. „Procesy transformace a teorie modernizace.“ *Sociologický časopis* 32: 143-157.

Holub, P., Macháček, J., Spurný, J. 1996. „Předvolební poker.“ *Respekt* 20: 17-19.
Hromádková, A. 1996. „Demokratická unie – program naděje.“ *Český týdeník* 125: 15-18.

Illner, M. (ed.) 1993. *Czech Republic – Transformations after 1989 and beyond. Scenario of Change until the Year 2005. National Report*. Prague: ISO AS CR.

Jaitner, J. 1996. „Klement Gottwald by měl radost.“ *Republika* 4: 7.

Kalvoda, J. 1995. „Proč odmítáme český euroskepticismus.“ *Zpravodaj ODA* 7: 14.

Kende, P. 1994. „L'héritage égalitaire et étatique en Europe centrale et

- orientale." In *Transition politique et transition économique dans les pays d'Europe Centrale et orientale. Cahiers du CeReS* No 3f: 7-20.
- Klaner, J. 1996. „Hluboká krize současné české kultury.“ *Haló noviny* 27. 5.
- Klaus, V. 1995 a. „Václav Klaus: spokojen.“ *Týden* 36: 21-25.
- Klaus, V. 1995 b. „Vstup do Evropské unie ještě v tomto století nemůže vláda slíbit.“ *Mladá fronta Dnes* 14. 11.
- Klaus, V. 1996. „Pohlížíme na realitu nemilosrdně, ale férově, říká Klaus.“ *Mladá fronta Dnes* 15. 5.
- Kornai, J. 1990. *The Road to a Free Economy – Shifting from the Socialist System: the Case of Hungary*. London: W. W. Norton and Co.
- Kudláček, J. 1996. „Kdo nevolí DEU, volí komunisty.“ *Český týdeník* 146: 1.
- Liehm, A. J. 1995. „Na okraj diskuse o kultuře.“ *Právo* 14. 11.
- Lux, J. 1995. „Politik nikdy nesmí říkat nikdy!“ *Týden* 39: 25-27.
- Lux, J. 1996. „Volby rozhodnou o povaze moci ve státě.“ *Mladá fronta Dnes* 12. 4.
- Macek, M. 1995. „Struktura financování zdravotní péče.“ *Hospodářské noviny* 15. 9.
- Machonin, P. 1992. „Changes in Central and Eastern Europe: Political and Economic Transition or Social Transformation?“ *Sisyphus*: 2(VIII): 129-133.
- Machonin, P. 1993. *General Approaches to the Problems of Post-Communist Social Transformation*. Prague: ISO AS CR.
- Machonin, P. 1994. „Social and Political Transformation in the Czech Republic.“ *Czech Sociological Review* 2: 71-87.
- Machonin, P. and Tuček, M. 1994. „A Historical Comparison of Social Structures in the Czech Republic in the Years 1984-1994.“ *Czech Sociological Review* 2: 149-172.
- Machonin, P. a Tuček, M. (eds) 1996. *Česká společnost v transformaci. K proměnám sociální struktury*. Praha: SLON.
- Machonin, P. 1996. „Modernization and Social Transformation in the Czech Republic.“ *Czech Sociological Review*, forthcoming.
- Machovec, K. 1996. „Nebezpečné výhrůžky od Jana Kalvody.“ *Mladá fronta Dnes* 5. 3.
- Mlčoch, L. 1995. „Jiný pohled na ekonomickou transformaci.“ *Lidové noviny* 17. 11.
- Mlynář, Z. 1996 a. „Získá pravice ústavní většinu?“ *Právo* 25. 5.
- Mlynář, Z. 1996 b. „S Pinochetem by držitelé moci nemuseli chtít jen poobědvat.“ *Právo* 30. 7.
- Mokrzycki, E. 1992. „The Legacy of Real Socialism, Group Interests and the Search of a New Utopia.“ In: Connor, W. D. and E. Mokrzycki (eds) *Escape from Socialism*. Warsaw: IFiS Publishers.

- Musil, J. a Linhart, J. 1990. „Naše mravní krize a politický pluralismus.“ *Sociologický časopis* 303-312.
- National Report on the Results of the Survey „Strategies and Actors of Social Transformation and Modernization“ Czech Republic 1996*. Prague: ISO AS CR.
- Offe, C. 1991. „Capitalism by Democratic Design? Democratic Theory Facing the Triple Transition in East Central Europe.“ *Social Research* 58: 865-892.
- Paroubek, J. 1996. „Jak pomoci výstavbě bytů.“ *Mladá fronta Dnes* 7. 3.
- Politický program DEU 1996. Český týdeník* 125.
- Politický program ODS 1995*. Praha.
- Program ODA na podporu podnikání 1996*. Praha.
- Program SPR-RSC k obnově naší země a jejímu ekonomickému, kulturnímu i politickému poznesení 1996*. Praha.
- Programové prohlášení Levého bloku k volbám: Budoucnost má vyrůstat z vlastních zkušeností 1996*. Praha.
- Průvodce politikou KDU-ČSL. Volební program 1996*. Praha.
- Przeworski, A. 1991. *Democracy and Market. Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ransdorf, M. 1996. „Nové víno do starých měchů.“ *Haló noviny* 31. 5.
- Ráth, D. 1995. „Prestíž vám slušný život nezajistí.“ *Respekt* 34: 12.
- Rychard, A. 1993. „Society in Transformation.“ *Sisyphus* 2(IX): 59-70.
- Semmel, E. 1996. „Vývoj a perspektiva postavení důchodců.“ *Mladá fronta Dnes* 7. 3.
- Singer, M. 1995. „Plýtvání místo bytové politiky.“ *Lidové noviny* 27. 9.
- Skalický, J. 1995. „Tempo privatizace nemocnic by se mělo zvolnit.“ *Hospodářské noviny* 9. 2. 1996
- Sládek, M. 1995. „To, co mám na mysli, je svoboda.“ Praha.
- Soukup, J. 1995. „Vývoj naší obchodní a platební bilance je riskantní.“ *Hospodářské noviny* 3. 11.
- Stark, D. 1992 a. „Path Dependence and Privatization Strategies in East Central Europe.“ *East European Politics and Societies* 6: No 1.
- Stark, D. 1992 b. „The Great Transformation? Social Change in Eastern Europe.“ *Contemporary Sociology* 21: No 3, 299-304.
- Sztompka, P. 1992. „Dilemmas of the Great Transition.“ *Sisyphus* 2(VIII): 9-27.
- Tošovský, J. 1995. „Ne všechny naše banky jsou zdravé.“ *Respekt* 24: 12.
- Touraine, A. 1984. *Le retour de l'acteur. Essai de sociologie*. Paris: Fayard.
- Touraine, A. 1991. „Zrod postkomunistických společností.“ *Sociológia* 23: 301-318.

- Trendy* 1996: č. 6.
- Triska, D. 1995. „Nejlepší regulace – žádná regulace.“ *Týden* 22: 38-40.
- Větelář, V. 1996. „Náš program je nejrealističtější.“ *Haló noviny* 22. 5.
- „Volná tribuna ODS.“ 1996. *Republika* 24: 3.
- Volební program SDL „Změna k lepšímu“* 1996. Praha.
- Volební program KSČM „Za občanskou a sociální spravedlnost, socialismus – šance pro budoucnost“* 1996. Praha.
- Volební program Svobodní demokraté – Liberální strana národně sociální* 1996. Praha.
- Volební program ODA „Dál na cestě ke svobodné společnosti (Smlouva pro budoucnost)“* 1996. Praha.
- Volební program ODS „Svoboda a prosperita“* 1996. Praha.
- Vorlíček, Z. 1996. „Majitelé domů výjimečnou sektou?“ *Právo* 30. 5.
- Východiska volebního programu ČSSD* 1995. Praha.
- Volební program ČSSD „Lidskost proti sobectví“* 1996. Praha.
- Zahradník, R. 1995. „Česká věda nekňourá.“ *Týden* 19: 26-28.
- Záruka bezpečnosti. Program bezpečnostní politiky SPR-RSČ* 1996. Praha.
- Zeman, M. 1995. „Třetí vlna privatizace.“ *Právo* 1. 12.
- Zezula, L. 1996. „Cesta k rehabilitaci úrokového finančního systému návratem k fér hře.“ *Republika* 24: 4-5.

PAVEL MACHONIN
PAVLINA STASTNOVA
ALEX KROUPA
ALICE GLASOVA

STRATEGIE SOCIALNÍ TRANSFORMACE ČESKÉ SPOLEČNOSTI

Edice Studijní texty, svazek 5.

Jako svou 77. publikaci vydalo nakladatelství DOPLNĚK, Brno 1996
Nakladatel Jan Šabata, Kallabova 29, 616 00 BRNO
Obálka a grafická úprava Evžen Navrátil
Odpovědný redaktor Miloš Voráč
Jazyková korektura Hana Dvořáková
Technická redaktorka Janina Vrátníčková
Sazba KOALA-TEX
Vytiskl TISK-Sýkora, Stará 18/20, Brno
Vydání 1., 134 stran
1081-077-1996

**Nakladatelství Doplněk
užívá
ke své plné
spokojenosti
notebook firmy
TOSHIBA.**

Distributorem pro Českou republiku je
CHG TOSHIBA, s.r.o., Šumavská 31,
612 54 Brno,
tel. 05/41 23 51 75-8,
fax 05/41 21 12 18.

Jan Šabata, nakladatelství a vydavatelství DOPLNĚK

Kallabova 29, 616 00 Brno, tel. 741177, tel./fax 746797

Kancelář: Stará 18/20, 602 00 Brno

Knihkupectví: Žerotínovo nám. 9, 601 77 Brno, tel. 42128382

V nové edici **Studijní texty** dále nabízíme:

● **Ivan Pfafl** *Česka přínaležitost k Západu 1815-1878.*

K historii českého evropanství mezi vídeňským a berlinským kongresem

Publikace se zabývá českým evropanstvím minulého století a zpochybňuje tradiční představu, že Česka obrozenecká společnost byla ovlivňována zejména slovanskými, rusofilskými a panslavistickými myšlenkovými proudy. Autor sleduje západní liberální a demokratické tendence a jejich vliv na klíčové postavy 19. století. Cesty J. V. Friče do Itálie, Anglie a Francie, návštěva Palackého a Riegry v Paříži. Sladkův pobyt v Americe a jeho živý zájem o duchovní podněty vzešlé z americké revoluce jsou v širokých souvislostech zachyceny jedním z našich nejvýznamnějších současných historiků.

(sv. 2., brož., 262 stran)

● **Ladislav Hladký** *Bosna a Hercegovina. Historie nešťastné země*

Kniha představuje v českém prostředí vsutku průkopnický čin – jako první nabízí celistvý obraz neklidných dějin Bosny a Hercegoviny od středověku až po naše dny. Snaží se odkryt historické kořeny současné složité situace, popsat proces eskalace napětí mezi zdejšími národy, odhalit příčiny ozbrojeného konfliktu a přiblížit jeho průběh. Je určena každému, kdo si klade otázku, jak vůbec mohlo v Evrope na konci 20. století dojít k tak hrůznému válečnému krveproliti.

(sv. 3., brož., 218 stran)

● **Libor Musil** *Vývoj sociálního státu v Evropě.*

Čítanka z historie moderní evropské sociální politiky

Kniha nabízí českému čtenáři dosud nedostupné informace o vývoji sociální politiky v Německu, Velké Británii a Švédsku zejména v uplynulých sto letech. Tři uspořádané řady překladů chápe editor jako polemiku s tezí o postupném splyvání typů sociální politiky v těchto evropských zemích. Výbor původních textů dokumentuje jejich životaschopnost a poukazuje na specifické národní tradice, z nichž jednotlivé typy vyrůstají. Na pozadí různých koncepcí si všímaný a přemýšlivý čtenář lépe vytvoří představu o „dokonalém“ systému, který by mohl teprve vzniknout.

(sv. 4., brož., asi 270 stran)